

कुरुक्षेत्र-विश्वविद्यालयस्थ,
भारतीय विद्यासंस्थान हस्तलिखितग्रन्थसंग्रहालय के
ग्रन्थों का

वर्णनात्मक सूचीपत्र

(प्रथम भाग)

संपादक :
स्वाध्यायसंस्थान के अध्यक्ष

कुरुक्षेत्र-विश्वविद्यालय, कुरुक्षेत्र

१९५८

कुरुक्षेत्र-विश्वविद्यालय-संस्कृत-ग्रन्थमालायां सप्तमं प्रसूतम् ।

—:०:—

कुरुक्षेत्र-विश्वविद्यालयस्थ,
भारतीय विद्यासंस्थान हस्तलिखितग्रन्थसंग्रहालय के
ग्रन्थों का

वर्णनात्मक सूचीपत्र (प्रथम भाग)

सम्पादक :

स्थाणुदत्तशर्मा शास्त्री

एम०ए०, एम०ओ०एल्०

अध्यक्ष, हस्तलिखित-संग्रहालय

कुरुक्षेत्र-विश्वविद्यालय, कुरुक्षेत्र

१९७८

शर्मा, स्थाणुदत्त (सं० १९६० वि०)

254087

मूल्य : पन्द्रह रुपये

Kurukshetra University	
LIBRARY	
Dr.	Amrita
Gr.	NR
Supp.	K.V.K
Acen.	SK
Processed	14/3/05

मुद्रक :
टी० फिलिप
व्यवस्थापक
मुद्रण तथा प्रकाशन विभाग
कुरुक्षेत्र विश्वविद्यालय, कुरुक्षेत्र ।

प्राक्कथन

कुरुक्षेत्र विश्वविद्यालय का प्राच्यविद्यासंस्थान प्रारम्भ से ही हस्तलिखित ग्रन्थों का संग्रह करता रहा है । आज इसके संग्रहालय में चार हजार से भी अधिक ग्रन्थ एकत्र हैं । इनका सूचीपत्र दो भागों में प्रकाशित हो चुका है । उसमें प्रत्येक पुस्तक के नाम, ग्रन्थकर्त्ता तथा विषय आदि का निर्देश किया गया है । आज उन ग्रन्थों का यह वर्णनात्मक सूचीपत्र प्रकाशित किया जा रहा है । इसमें ग्रन्थों के नाम, रचयिता आदि के अतिरिक्त उनकी लिपि, पत्र संख्या एवं पाठ संख्या देकर प्रारम्भ और समाप्ति की कुछ पंक्तियां भी नमूने के तौर पर दे दी गई हैं । सबसे अन्त में ग्रन्थ-सम्बन्धी विशेष जानकारी देने के लिए सम्पादक महोदय ने अपनी टिप्पणी भी जोड़ दी है । इस प्रकार से दूर देशों में बैठे हुए विद्वान् एवं अनुसंधान करने वाले छात्र इस सूची की सहायता से अपने अभीष्ट ग्रन्थ की पूरी पूरी जानकारी प्राप्त कर सकेंगे । उन्हें हमारे पुस्तकालय तक आने का कष्ट न करना पड़ेगा । वे वहीं बैठे अपने अपेक्षित ग्रन्थों की मूल मातृका अथवा प्रतिलिपि मंगा सकेंगे ।

ग्रन्थ सम्पादन तथा अनुसन्धान के कार्यों में विद्वान् लोगों को अधिकाधिक सहायता पहुँचाना ही इस संग्रहालय का ध्येय है । उसी की पूर्ति के लिए यह प्रसून उन्हें समर्पित है ।

(11)

आशा है कि इसी प्रकार के चालीस प्रसून और हम समर्पित कर सकेंगे ।

२४ अगस्त, १९७८
कुरुक्षेत्र विश्वविद्यालय ।

कर्तारसिंह बलाल
पुस्तकालयाध्यक्ष,
कुरुक्षेत्र विश्वविद्यालय,
कुरुक्षेत्र ।

इस माला के प्रकाशन

कुरुक्षेत्र-विश्वविद्यालय-संस्कृत-ग्रन्थमालायाः—

१. प्रथमं प्रसूनम्	मूल्यम्
कुरुक्षेत्र महाकाव्यम्	१-५०
२. द्वितीयं प्रसूनम्	
हस्तलिखित-ग्रन्थ-संग्रहालयस्थ-ग्रन्थ-सूची (प्रथमो भाग)	५-००
३. तृतीयं प्रसूनम्	
परमानन्दकृतं भृङ्गदूतम्	
४. चतुर्थं प्रसूनम्	
कृष्णपतिकृता मेघदूत-टीका	१५-००
५. पञ्चमं प्रसूनम्	
नारायणयतिकृता कुसुमाञ्जलिकारिका-व्याख्या	२०-००
६. षष्ठं प्रसूनम्	
हस्तलिखित-ग्रन्थ-संग्रहालयस्थ-ग्रन्थ-सूची (द्वितीयो भागः)	१५-००
७. सप्तमं प्रसूनम्	
हस्तलिखित-ग्रन्थ-संग्रहालयस्थानां ग्रन्थानां विवरणात्मकं सूचीपत्रम्	१५-००

कुरुक्षेत्र-विश्वविद्यालय-संस्कृत-ग्रन्थमालायां सप्तमं प्रसूतम् ।
—:0:—

कुरुक्षेत्र-विश्वविद्यालयस्थ,
भारतीय विद्यासंस्थान हस्तलिखितग्रन्थसंग्रहालय के
ग्रन्थों का

वर्णनात्मक सूचीपत्र (प्रथम भाग)

सम्पादक :

स्थाणुदत्तशर्मा शास्त्री

एम०ए०, एम०ओ०एल्०

अध्यक्ष, हस्तलिखित-संग्रहालय

कुरुक्षेत्र-विश्वविद्यालय, कुरुक्षेत्र

१९७८

(11)

आशा है कि इसी प्रकार के चालीस प्रसून और हम समर्पित कर सकेंगे ।

२४ अगस्त, १९७८
कुरुक्षेत्र विश्वविद्यालय ।

कर्तारसिंह दलाल
पुस्तकालयाध्यक्ष,
कुरुक्षेत्र विश्वविद्यालय,
कुरुक्षेत्र ।

इस माला के प्रकाशन

कुरुक्षेत्र-विश्वविद्यालय-संस्कृत-ग्रन्थमालायाः—

१. प्रथमं प्रसूनम्	मूल्यम्
कुरुक्षेत्र महाकाव्यम्	... १-५०
२. द्वितीयं प्रसूनम्	
हस्तलिखित-ग्रन्थ-संग्रहालयस्थ-ग्रन्थ-सूची (प्रथमो भाग)	... ५-००
३. तृतीयं प्रसूनम्	
परमानन्दकृतं भृङ्गदूतम्	...
४. चतुर्थं प्रसूनम्	
कृष्णपतिकृता मेघदूत-टीका	... १५-००
५. पञ्चमं प्रसूनम्	
नारायणयतिकृता कुसुमाञ्जलिकारिका-व्याख्या	... २०-००
६. षष्ठं प्रसूनम्	
हस्तलिखित-ग्रन्थ-संग्रहालयस्थ-ग्रन्थ-सूची (द्वितीयो भागः)	... १५-००
७. सप्तमं प्रसूनम्	
हस्तलिखित-ग्रन्थ-संग्रहालयस्थानां ग्रन्थानां विवरणात्मकं सूचीपत्रम्	... १५-००

क्रमसंख्या १

मनोदूतम् ।

श्रीरामराम शर्मा रचित ।

काव्य । बंगला लिपि । पत्र-संख्या ३ ।

पत्र-प्रमाण ३३.५ × २०.५ सेंमी० ।

पंक्तियां २६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३२ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ६२ । केवल प्रथम परिच्छेद ।

प्रारम्भ :—

ॐ नमो गणेशाय ॥

यावत्स्यात् क्षितिमण्डले तव कुलं स्थास्यामि ते मन्दिरे
कृत्वाङ्गीकृतमित्थमस्ति भगवानद्यापि यस्यालये ।
यस्यासीद् भगिनीसुतो भवतरिश्चैतन्यदेवप्रभु—
र्यो जग्राह चतुर्भुजैर्विधवाया दत्ते शुभे वासमी ॥१॥

तस्य श्रीयुतविष्णुदासकृतिनो वंशे समद्भूतवान्
नत्वा कृष्णपदारविन्दयुगलं श्रीरामरामद्विजः ।
ग्रन्थं संरचयाञ्चकार तु मनोदूताभिधानं मुदा
मित्रापत्यभवाकुलो निजमनो दातुं हरौ व्यञ्जयन् ॥२॥

समाप्ति :—

इति श्रीरामरामशर्मविरचिते मनोदूताभिधाने द्विजदूतसंवादे
प्रथमः परिच्छेद इति । श्रीयुक्त भवनाथ सार्वभौमात्मजश्रीलोकनाथ-
शर्मणोऽक्षरं श्रीयुक्तचन्द्रनाथभट्टाचार्यस्य पुस्तकमिदम् ॥ॐ॥ॐ॥

१. लिखाई शुद्ध है ।

२. वङ्गीय साहित्य परिषद् २४३/१, अपर सर्कुलर रोड, कलकत्ता के
एक हस्तलिखित की प्रतिलिपि है ।

क्रमसंख्या २

कोकिल सन्देशः ।

वेङ्कटाचार्य रचितः ।

काव्य । देवनागरी लिपि । पत्रसंख्या २० ।

पत्र-प्रमाण २१.८ × १७.२ सेंमी० ।

पंक्तियां १५ प्रति पृष्ठ । अक्षर १५ प्रतिपत्र ।

पाठ संख्या १४१ । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

पितरं तातयाचार्यं मातरं मौक्तिकांबिकाम्
त्रयोच्चडागुरुमुखानपि (व) न्देय देशिकान् ॥१॥

भे (भ) व्य (स) न्दर्भ संभाव्यं काव्यं संदेशसंज्ञकम् ।
करोति वेङ्कटाचार्यश्चरितं कमलापतेः ॥२॥

समाप्ति :-

इत्थं शौरि (:) स्वयमभिनयन्नध्वनीनापदानं
गा; पस्यांते दिवमिव हरिः प्राप्य तां राजधानीम् ।
अन्यानर्हन्नुपमरसैर्दिव्यभोगैर्विजह्ने
कालं दीर्घं सरसिजदृशा संगतस्सत्य एव ॥६१॥

इति श्रीशैलपूर्णतिलकशतक्रानुतातयाचार्यसूनुना वेङ्कटाचार्येणकृते
रामायणकथासरसोदये कोकिलसन्देशे द्वितीयः समाश्वासः ॥ हरिः ॐ
समाप्तश्चायं ग्रंथः ॥

१. लिखाई में यत्र तत्र अशुद्धियां भो हैं और अक्षर भो छूट गए हैं ।

२. सरस्वती महल, तञ्जौर के एक हस्तलिखित की प्रतिलिपि है ।

क्रमसंख्या ३

—:०:—

चकोर सन्देशः ।

पेरुसूरि-रचितः ।

काव्य । देवनागरी लिपिः । पत्र-संख्या १६ ।

पत्र-प्रमाण २१.८ × १७.२ सेंमी०

पंक्तियां १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर १३ प्रति पंक्ति ।

पाठ संख्या १२४ । अपूर्ण ।

प्रारम्भ :-

श्रीः । शुभमस्तु । अविघ्नमस्तु ।

कर्तुं सेवामुपगतवता सुंदरेशोपकंठं
प्रत्युत्थानप्रणतिविधुरो व्याघ्रपादेन शप्तः ।
कामी कश्चित्पशुपतिपदांभोज विन्यस्त धन्ये
कैलासाद्रौ स्थितिमतनुत प्रेयसी-विप्रयुक्तः ॥१॥

समाप्ति :-

सा चंद्रास्या चपलनयना कंबुकंठी सुकेशी
मुग्धालापा मधुरहसिता (मंदयाना न).... ।
विबोष्ठीति व्यवहृतगुणास्तत्र सर्वेऽपि शब्दाः
साजात्येन त्वितरवनिता स्वेकशस्तत्प्रयोगः ॥४०॥

सैषा साध्वी मम विरहतः सांप्रत खिद्यमाना
संदेशोक्त्या.....जीवनीया यदास्ते ।
याया.... चित्त समये माकृथास्त्वं विलंबं
कालक्षेपं न खलु सहते चित्तजन्मा कठोरः ॥४१॥

तत्र स्थाने न तव पतगाश्रीश सा .....
... ..
... ..
... ..

(प्रबन्धोऽपूर्णः)

१. पाठ अनेक स्थानों पर खण्डित है ।

२. सरस्वती महल, तञ्जौर के एक हस्तलिखित की प्रतिलिपि है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ४

हंसदूतम् ।

कवीन्द्राचार्यरचितम् ।

काव्य । देवनागरी लिपिः । पत्र-संख्या २३ ।
पत्र-प्रमाण २१.८ × १७.२ सें० मी० ।
पंक्तियां १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर १५ प्रतिपंक्ति ।
पाठसंख्या १७२ । सम्पूर्णा ।

प्रारम्भ :-

श्रीसर्वविद्यानिधान कवीन्द्राचार्यसरस्वतीनां हंसदूताख्यं काव्यम् ।
दुकूलं बिभ्राणो दलितहरितालद्युतिहरं
जपापुष्पश्रेणीरुचिरुचिरपादाम्बुजतलः ।
तमालश्यामांगो दरहसितलीलांचितमुखः
परानन्दाभोगः स्फुरतु हृदि मे कोऽपि पुरुषः ॥१॥

समाप्ति :-

प्रपन्नः प्रेमाणं । भगवति सदा भागवतभाक्
पराचीनो जन्मावधि भवरसाद्भक्तिमधुरः ।
चिरं कोऽपि श्रीमान् जगति विदितः शांकरतया
धुरीणो धीराणामधिधरणि वैयासिकिरिव ॥३६॥

रसानामाधारैरपरिचितदोषः सहृदयैः
मुरारातिक्रीडा निबिडघटनारूपसहितः ।
प्रबन्धोऽयं बन्धोरखिलजगतां तस्य सहसा
प्रभोरन्तस्सार्द्रा प्रमदलहरीं पल्लवयतु ॥१४०॥

इति श्रीहंसदूताख्यं काव्यं समाप्तम् ।
यमाधारं सर्वांगममणिगणानां सुकृतिनो
विदुर्गोपालाख्यं सकलविबुधालंकृतिवरम् ।
तदंगोत्थः श्रीमानवनिमुरविख्यातमहिमा
महाचार्यः कृष्णोत्तरगपदरामाभिध इदम् ॥१॥

खवाणांगक्षोणी (१६५०) गणित शरदि श्यामदलगा
मधोः पष्ठी वारो हिमकरसुतस्यापि शुभदः ।
मतः कालो यत्र प्रगुणहृदयानन्दजननं
व्यलेखीत्सत्काव्यं परमरमणीयं परमुदा ॥२॥युग्मम् ।

श्रीगोपालार्पणमस्तु ॥ श्रीरस्तु ॥ श्रीसर्वविद्यानिधानकवीन्द्राचार्य
सरस्वतीनां हंसदूताख्यं काव्यम् ॥

१. लिखाई में कहीं कहीं अशुद्धियां हैं ।
२. सरस्वती महल, तञ्जौर के एक हस्तलिखित की प्रतिलिपि है ।

—:०:—

क्रम-संख्या ५

पदमञ्जरी ।

हरदत्त रचित ।
व्याकरण । दे० ना० लिपि । पत्र संख्या १६५ ।
पत्र-प्रमाण २०.५ × १६.४ सें०मी० ।
पंक्तियां १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर २१ प्रतिपंक्ति ।
पाठसंख्या २०४७ । अपूर्णा ।

प्रारम्भ :-

..... प्रधान पुरुषात्मकमस्वतन्त्र
मेतत्समस्तमधितिष्ठति यः स्वतन्त्रः ।
तस्मै शिवाय परमाय दशा... ..
साम्बाय..... विहितप्रणामः ॥
स्वं स्वं मनोरथमवाप्तुमपोढविघ्नं
यस्य प्रसादमनवाप्य न शक्नुवन्ति ।
पद्मासनप्रभृतयः प्रथमेऽपि देवाः
तद्वस्तुहस्त... .. प्रसन्नम् ॥
तातं भद्रकुमारार्यं प्रणम्याम्बां श्रियं तथा ।
ज्येष्ठं चाग्निकुमारार्यं-आचार्यमपराजितम् ॥
यश्चिराय हरदत्तसंज्ञया
... .. दिक्षु दक्षिणः ।
उज्जहार पदमञ्जरीमसौ
शब्दशास्त्रसहकारपादपात् ॥

समाप्ति :-

॥ अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपादिकम् ॥

अभिधेयवचनोऽर्थशब्द इति न प्रयोजनवचनः । अव्यभिचारात् । न निवृत्तिवचनः स्वयं निवृत्तस्य किं संज्ञया नयनवचनः । स्वस्वामि सम्बन्धस्यासम्भवात् । तच्चाभिधेयं चतुर्धा सिद्धं जातिगुणक्रियाद्रव्य भेदेन । गौः शुक्लः पाचको दित्थ इति यद्यर्थवतः संज्ञा अभावशः विषाणादीनां न प्राप्नोति । अर्थाभावात् । माभुदनेन समास इति भविष्यति.....

१. लिखाई शुद्ध है।

२. सरस्वती महल लाइब्रेरी के एक हस्तलिखित की प्रतिलिपि है।

—:0:—

क्रमसंख्या ६।

पदमञ्जरी ।

हरदत्त रचित ।

व्याकरण । देवनागरी लिपि । पत्र-संख्या ४५ ।

पत्र-प्रमाण २०.४ × १६.५ सें.मी. ।

पंक्तियां १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर २१ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ४७२ । अपूर्ण ।

प्रारम्भ :-

पतिप्तिश्च—त् नि—तत्वात् धातुग्रहणस्य परतो (र) पि स्युः तदपि न कर्मादीनां भावात् । कर्मादिषु कारकेष्वेकत्वादिकायां च संख्यायां स्वादयो विधीयन्ते ।

समाप्ति :-

जानपद—

वर्ततेऽनया सा वृत्तिः । जीविकास्वरे विशेष इति । तमेव दर्शयति उत्सादिपाठात् अत्रिकृत इति । अमत्रं भानव कुण्डान्येति । क्रियाशब्दोऽयम् । कुडि दाहे गुरोश्च हल इत्यकारः । घटपर्यायस्तु कुण्डशब्दो नपुंसके

नियतः । यस्तु पत्यौ जीवति कुण्डः स्यादिति मनुष्यजातिवचनः ततो जातिलक्षणो ङीष् भवत्येव । कुण्डीयं न गौलीति । अमत्रवाचिनस्तु जातिशब्दादपि स्त्रीविषयत्वात् ङीष् विधीयते । आवपनं चेदिति । यत्र धान्यादि

१. लिखाई शुद्ध है।

२. सरस्वती महल लाइब्रेरी, तञ्जौर के एक हस्तलिखित की प्रतिलिपि है।

—:0:—

क्रम-संख्या ७

पदमञ्जरी ।

हरदत्त रचित ।

व्याकरण । देव नागरी लिपि । पत्र-संख्या ५४७ ।

पत्र-प्रमाण २०.४ × १६.४ सें.मी. ।

पंक्तियां १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर १६ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ५१६६ । अपूर्ण ।

प्रारम्भ :-

पदमञ्जर्याम् प्रथमाध्यायस्य प्रथमः पादः—

व्यक्तप्रधानपुरुषात्मकमस्यतन्त्र—

मेतत्समस्तमधितिष्ठति यः स्वतन्त्रः ।

तस्मै शिवाय परमाय दशाव्ययाय

साम्बाय सादरमयं विहितः प्रणामः ॥

स्वं स्वं मनोरथमवाप्तुमपेतविघ्नं

यस्य प्रसादमनवाप्य न शक्नुवन्ति ।

पद्मासनप्रभृतयः प्रथमेऽपि देवा —

स्तद्वस्तुहस्तिमुखमस्तु मयि प्रसन्नम् ॥

तातं रुद्रकुमाराख्यं प्रणम्याम्बां शिवं तथा ।

ज्येष्ठं चाग्निकुमाराख्यमाचार्यमपराजितम् ॥

नद्वयं हृदयमद्वयं
विद्युत्तं दहन् विद्युत्तं दीप्तम् ।
नद्वयं नद्वयं नद्वयं
नद्वयं नद्वयं नद्वयं

समाप्ति :-

“नद्वयं नद्वयं नद्वयं ॥

नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं ... मंत्रान्तर-
नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं

1. नद्वयं नद्वयं
2. नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं ... मंत्रान्तर-
नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं

10:

क्रमसंख्या ८

पदमञ्जरी ।

पदमञ्जरी ।

व्याकरण । देव नागरी लिपि । पत्रसंख्या ११० ।

पत्रप्रमाण २०.४ x १३.४ से० मी० ।

पत्रिकायां १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर १६ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ४८३३ । अङ्कः ।

प्रारम्भ :-

पदमञ्जरी । मन्त्रमाध्यायः । अनुमन्त्रः । ॥ उकारचि ॥ उकारचि
नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं ... मंत्रान्तर-
नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं

समाप्ति :-

“नद्वयं ॥ नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं ... मंत्रान्तर-
नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं नद्वयं ... वायते
स्वरिति प्रमाणोक्तिः । वेदोऽधिकरणं ल्युट् । इत्येव इति एत्वम् ॥

इति हृदयनिधिरुचितायां पदमञ्जरी पञ्चमस्य अध्यायस्य
चतुर्थः पत्रः । अक्षरसंख्या ११० ।

1. लिखाई शुद्ध है ।
2. प्रारम्भ में पृष्ठ १ से पृष्ठ ४०४ तक एक अलग हस्तलिखित की
प्रतिलिपि है और उसमें आगे पृष्ठ १ से ४२२ तक दूसरे
हस्तलिखित की प्रतिलिपि है ।
3. ये दोनों ही स्वतन्त्र ओरियन्टल मैनुस्क्रिप्ट्स लाइब्रेरी मद्रास
के हस्तलिखितों की प्रतिलिपियां हैं ।

—:0:—

क्रमसंख्या ९

पदमञ्जरी ।

हृदय निधिरुचि ।

व्याकरण । देव नागरी लिपि । पत्रसंख्या १२३ ।

पत्र-प्रमाण १६.५ x १३.४ से० मी० ।

पत्रिकायां १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर १३ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या १०४५ । अङ्कः ।

प्रारम्भ :-

किमेकं वाच्यतामित्यपेक्षायां येन नाप्राप्ते स वाचनीय इत्युच्यते ।
एवं नद्वयं पक्षनाविद्युत्भवति । यदा तु नाप्राप्ते विध्यन्तर इदमारभ्यत
इति कार्यगामान्यमपेक्षते तदा सर्वमेव वाचनीयं । एतेन पुरस्तादपवादस्या-
येनाणि लोपमेव दीर्घत्वं वाधेन । (डको भल् । १।२।१॥)

समाप्ति :-

गतिः समस्यते । अतिउद्वेग समाप्तो भवतीति । तदेवं प्रपचति माडि
नद्वयं मा कांश्चीरित्यादी निङन्तेन समाप्तो माभूदित्येवमर्थं क्रियमाणं तिङ्-
ग्रहणं सुपेति तृतीयान्तस्य निवृत्तिं सूचयति गत्युपपदयोस्तावत्सिद्धमिष्टं
वृत्तावपि सुप्सुपेति नाभिसंवध्यत इति समुदायस्य.....(उपपदमतिङ् ।
२।२।१६ ॥)

1. लिखाई शुद्ध है ।

२. गवर्नमेण्ट ओरियण्टल मेनुस्क्रिप्टस् लाइब्रेरी, मद्रास के एक हस्तलिखित की प्रतिलिपि है।

—:O:—

क्रमसंख्या १०

पदमञ्जरी ।

हरदत्तविरचित ।

व्याकरण । दे०ना० लिपि । पत्रसंख्या १७७ ।

पत्र-प्रमाण २०.० × १.६८ सें०मी० ।

पंक्तियां १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर २३ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या २०३५ । अपूर्ण ।

प्रारम्भ :—

प्रक्षिप्य नात्ते सा गोणी यस्याः पुनर्यादृच्छिकं नाम सा गोणा ।
स्थलान्येति । कृत्रिमा । पुरुषव्यापारेण निष्पादिता । (जानपदकुण्डगोण-
स्थलभाजनाग० ४।१।४२॥)

समाप्ति :—

॥ शिवशमरिष्टस्य करे ॥ करोतीति कर इति पचाद्यच् । सामर्थ्य-
लभ्या षष्ठी समर्थविभक्तिरिति । सा पुनः कृद्योगलक्षणा कर्मणि भाषायां
शिवताति (प्र) भूतोनां साधुत्वं चिन्त्यम् ॥

इति हरदत्तमिश्रविरचितायां पदमञ्जर्या चतुर्थाध्यायस्य चतुर्थः
पादः ॥ समाप्तश्चाध्यायः ॥

१—लिखाई शुद्ध है ।

२—सरस्वती महल लाइब्रेरी, तञ्जौर के एक हस्तलिखित की प्रतिलिपि है ।

—:O:—

क्रमसंख्या ११

पदमञ्जरी ।

हरदत्तविरचित ।

व्याकरण । दे०ना० लिपि । पत्रसंख्या २०७ ।

पत्र-प्रमाण ३४.५ × २०.८ सें०मी० ।

पंक्तियां २२ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३१ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ६४१४ । अपूर्ण ।

प्रारम्भ :—

श्री गणपतये नमः । श्री भद्रकाल्यं नमः ॥

व्यक्तप्रधानपुरुषात्मकमस्वतंत्र-

मेतत् समयिस्तमति वृत्तियः स्वतंत्रः ॥

तस्मै शिवाय परमाय दशाव्ययाय

सांवाय सादरमयं विहितं प्रणामः ॥१॥

स्वं स्वं मनोरथमवाप्तुमवोढविघ्नं

यस्य प्रसादमनवाप्य न शक्नुवन्ति ॥

पद्मासनप्रभृतयः प्रथमेपि देवा-

स्तद्धस्तहस्तिमुखमस्तमपि प्रसन्नम् ॥

समाप्ति :—

एवं शैरसोरपि द्रष्टव्यं । अथवा पूर्वमेव डारौरसो भवंतु । यासः से
वचनं ज्ञापकं ये तिडादेशास्तेषां टेरेत्वं न भवतीति । अन्यथा थासः स
इत्येव बाध्यं स्यात् । कर्त्तसे इति । तास्त्योरिति सलोपः ॥

इति श्रीहरदत्तमिश्रविरचितायां पदमञ्जर्या द्वितीयस्याध्यायस्य
तुरीयश्चरणः । शुभमस्तु ॥

१—लिखाई प्रायः अशुद्ध है ।

२—ओरियण्टल रिसर्च इन्स्टीच्यूट लाइब्रेरी, बड़ौदा के एक हस्तलिखित की प्रतिलिपि ।

—:O:—

क्रमसंख्या १२

पदमञ्जरी ।

हरदत्तविरचित ।

व्याकरण । दे०ना० लिपि । पत्रसंख्या १०५६ ।

पत्र-प्रमाण ३१.६ × २०.० सें०मी० ।

पंक्तियां ६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३१ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ६१५५ । अपूर्ण ।

प्रारम्भ :-

॥प्रत्ययः। इह यदि सर्वानेव संज्ञिनः स्वरूपेण निर्दिश्य संज्ञा विधीयेत सन् प्रत्ययः क्यच् प्रत्ययः क्यङ् प्रत्यय इति ततो गौरवं स्यात् । अथ सप् प्रत्यय इति सनः सशब्दादारभ्य कपः पकारेण प्रत्याहाराशयेणात्र वा प्रदेशान्तरे वा संज्ञा विधीयेत तदानेकस्य पकारस्य सम्भवात् सन्देहः स्यात्

समाप्ति :-

लिट् च । पेचिथ शेकिथेति । ऋतो भारद्वाजस्येति नियमादित्, थलि च शेटीत्येत्वाभ्यामलोपी । जग्ले मम्ल इति । आर्धधातुकत्वादातो लोप इति चेत्याकारलोपः यदुक्तं सार्वधातुकसंज्ञाया अपवाद इति तद्विधटयति । ननु चेति । सत्यमित्यादिनापवादत्वं समर्थयते ॥

१—पाठ शुद्ध है ।

२—पुस्तक दिल्ली से टाइप कराई हुई है ।

—:O:—

क्रमसंख्या १३

पदमञ्जरी ।

हरदत्तविरचित ।

ऊपर लिखित क्रमसंख्या १२ का ही दूसरी प्रतिलिपि ।

—:O:—

क्रमसंख्या १४

पदमञ्जरी ।

हरदत्तविरचित ।

ऊपर लिखित क्रमसंख्या १२ की ही तीसरी प्रतिलिपि ।

—:O:—

क्रमसंख्या १५

पदमञ्जरी ।

हरदत्तविरचित ।

ऊपर लिखित क्रमसंख्या १२ का “जीवति तु वंश्ये युवा ४१११६३॥” से लेकर चतुर्थाध्याय की समाप्ति पर्यन्त भाग ।

—:O:—

क्रमसंख्या १६

पदमञ्जरी ।

हरदत्तविरचित ।

क्रमसंख्या १२ का “ङ्याप् प्रातिपदिकात् ४१११॥” से “जीवति तु वंश्ये युवा ४१११६३ ॥” पर्यन्त भाग ।

—:O:—

क्रमसंख्या १७

पदमञ्जरी ।

हरदत्तविरचिता ।

क्रमसंख्या १३ का “ङ्याप् प्रातिपदिकात् ४१११॥” से लेकर चतुर्थाध्याय की समाप्ति पर्यन्त भाग ।

—:O:—

क्रमसंख्या १८

पदमञ्जरी ।

हरदत्तविरचिता ।

क्रमसंख्या १४ का "ङचाप् प्रातिपादिकात् ४।१।१॥" से लेकर
चतुर्थध्याय की समाप्ति पर्यन्त भाग ।

—:O:—

क्रमसंख्या १९

पदमञ्जरी ।

हरदत्तविरचिता ।

व्याकरण । दे० ना० लिपि । पत्रसंख्या ७१ ।

पत्र-प्रमाण २०.४ × १६.७ सें०मी० ।

पंक्तियाँ १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर १५ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ६३९ । अपूर्ण ।

प्राक्क्रीताच्छः । ५।१।१॥ सूत्र से ब्रह्मणस्त्वः । ५।१।१३६॥ सूत्र तक
पञ्चमाध्याय का प्रथम पाद मात्र ।

मैसूर इंस्टिट्यूट लाईब्रेरी, मैसूर के एक ह० लि० की प्रतिलिपि
(हस्तलिखित) ।

—:O:—

क्रमसंख्या २०

पदमञ्जरी ।

हरदत्तविरचिता ।

षष्ठाध्याय के प्रथमपाद के प्रथम सूत्र "एका चो द्वे प्रथमस्य"
। ६।१।१॥ से लेकर षष्ठाध्याय तृतीयपाद के ६।३।३४॥ सूत्र
"स्त्रियाः पुंवद्भाषितपुंस्कादनुङ् समानाधिकरणो स्त्रियामपूरणी-
प्रियादिषु ॥" पर्यन्त ।

मैसूर इंस्टिट्यूट लाईब्रेरी, मैसूर के एक ह० लि० की प्रतिलिपि
(हस्तलिखित) ।

—:O:—

क्रमसंख्या २१

पदमञ्जरी ।

हरदत्तविरचिता ।

"युवोरनाकौ" सूत्र से "ई च गणः" सूत्र तक सम्पूर्ण सप्तमा-
ध्याय) ।

मैसूर इंस्टिट्यूट लाईब्रेरी, मैसूर के एक ह० लि० की प्रतिलिपि
(हस्तलिखित) ।

—:O:—

क्रमसंख्या २२

पदमञ्जरी ।

हरदत्तविरचिता ।

व्याकरण । दे० ना० लिपि । पत्रसंख्या १५३

पत्र-प्रमाण ३४.५ × २१.७ सें० मी० ।

पंक्तियाँ ३५ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३२ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ५३५५ । अपूर्ण ।

षष्ठाध्याय प्रथमपाद मात्र ।

ओरियण्टल इंस्टिट्यूट, बड़ौदा के एक हस्तलिखित को प्रतिलिपि
(हस्तलिखित) ।

—:O:—

क्रमसंख्या २३

पदमञ्जरी ।

हरदत्तविरचिता ।

व्याकरण । दे० ना० लिपि । पत्र संख्या ४०५ ।

पत्र-प्रमाण ३३.८ × १६.७ सें.मी० ।
पंक्तियां २० प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४४ प्रतिपंक्ति ।
पाठसंख्या ३५४४ । अपूर्ण ।

प्रारम्भ :-

अविघ्नमस्तु हरिः ॐ ॥ प्रत्ययः ।

इह यदि सर्वान् नेव संज्ञिन स्वं रूपेण निर्दिश्य संज्ञा विधीयेत सन् प्रत्ययः
क्यङ् प्रत्ययः क्यच् प्रत्ययः इति ततो गौरवं स्यात् ।

समाप्ति :-

न च हिस्वौ लोटो भवतः इत्युच्यते चेदं लोटो हिस्वाविति ततश्च
धर्मातिदेशो विज्ञायते तदाह लोट् धर्मो णौ तौ भवत इत्यर्थ इति अत्र च
लोद्च्छब्देन लोट्सम्बन्धिनौ हिस्वावुच्येते मुख्यलोत्सम्बन्धिनो
धर्मस्याति-देशासम्भवात् प्रसिद्धस्य लोटः सम्बन्धिनौ यौ हिस्वौ से—

१. लिखाई में अशुद्धियां बहुत हैं ।
२. विश्वेश्वरानन्द वैदिक संशोध संस्थान, साधुआश्रम, होशियारपुर
के एक मलयालम हस्तलिखित की प्रतिलिपि है ।
३. तृतीयाध्याय के प्रारम्भ से लेकर तृतीयाध्याय तृतीयपाद की
समाप्ति पर्यन्त । परन्तु “लिङ् यदि” ॥३॥१६८॥ की व्याख्या से
ले कर पादसमाप्ति पर्यन्त व्याख्या नहीं है । उसके स्थान पर
३॥४२॥ की व्याख्या लिखी है ।

—:O:—

क्रमसंख्या २४

पदमञ्जरी ।

हरदत्तविरचिता ।

व्याकरण । दे० ना० लिपि । पत्रसंख्या ४३४ ।

पत्र-प्रमाण ३३.८ × १६.७ सें.मी० ।

पंक्तियां २० प्रतिपृष्ठ । अक्षर १३ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ३५२६ । अपूर्ण ।

१. ऊपर वाले क्रमसंख्या २३ ग्रन्थ का अगला भाग है ।
२. जहाँ क्र०सं० २३ का पाठ समाप्त हुआ है, उससे आगे ही इसका
पाठ प्रारम्भ होता है । परन्तु समाप्ति वाले पृष्ठ पर ‘धातोः
कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा ॥३॥१७॥ के वार्तिक “आशङ्का-
यामुपसंख्यानम् ।” की व्याख्या—“अशङ्का सम्भावना प्रयोक्तृधर्म
तद्विशिष्टक्रियावचनात्—स्वास्थ्ये प्रत्ययः कूलं पिपतिपतीति कुलस्या
चेतन...” लिखी मिलती है ।
३. पाठ अनेक स्थानों पर टूटा हुआ भी है और अशुद्ध भी है ।

—:O:—

क्रमसंख्या २५

ईशावास्योपनिषद्भाष्यम् ।

श्रीशङ्कराचार्यविरचितम् । आनन्दगिरिटिप्पणसहितम् ।

उपनिषद् । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या १४ ।

पत्र-प्रमाण ३२.३ × १६.५ सें.मी० ।

पंक्तियां १४ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४४ प्रति पंक्ति ।

पाठसंख्या २६६ । सम्पूर्णम् ।

भाष्यारम्भ :-

ॐ श्रीगणेशाय नमः ईशावास्यमित्यादयो मन्त्राः कर्मस्वविनियुक्ता-
स्तेषामकर्मशेषस्यात्मनो याथात्म्यप्रकाशकत्वात् याथात्म्यं चात्मनः

टिप्पणारम्भ :-

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः

येनात्मना परेणेशा व्याप्तं विश्वमशेषतः ।

सोहन्देहद्वयोः साक्षी वर्जितो देहतद्गुणैः ॥१॥

ईशावास्यमित्यादिमन्त्रान् व्याचिख्यासुर्भगवान् भाष्यकारस्तेषां
मशेषत्वशङ्कान्तावद्व्युदस्यति । तथा हि— कर्मजडाः केचन मन्यन्ते ईशावा-
स्यमित्यादयो मन्त्राः कर्मशेषाः मन्त्रत्वाविशेषात् इषेत्वेत्यादि मन्त्रवत्ततः

पृथक् प्रयोजनाभावादव्याख्येया इति । तान् प्रत्याह ईशावास्यमित्या
दय इति ।

भाष्यसमाप्ति :—

अमृतमश्नुत इति । आपेक्षिकममृतं विद्याशब्देनात्मविद्याग्रहणो
हिरण्येत्यादिना द्वारमार्गादियाचनमनुपपन्नं स्यात् तस्माद्यथास्माभि-
व्यख्यात एवं मन्त्राणामर्थ इति उपरम्यते । इति श्रीमच्छाङ्करा
चार्य्यभगवत्पादकृतमीशावास्यभाष्यं समाप्तम् ।

टिप्पणसमाप्ति :—

अतो मुख्यार्थवाधात् गौणार्थग्रहणं युक्तमित्यर्थः । यस्मादर्थान्तरं न
संगच्छते तस्मादित्युपसंहारः ।

ईशाप्रभृतिभाष्यस्य शांकरस्य^१ परात्मनः^२ ।

मन्दोपकृतिसिद्धयर्थं प्रणीतं टिप्पणं स्फुटम् ॥१॥

इति श्री ईशावास्यभाष्यटिप्पणं समाप्तम् आनन्दगिरिकृतम् ।

शुभम्

१. पाठ प्रायः शुद्ध है ।
२. कठिन शब्दों का अर्थ स्पष्ट करने के लिए पाठक ने यत्र तत्र संक्षिप्त टिप्पणियां भी लिख रखी हैं ।
३. पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:0:—

क्रमसंख्या २६

उपवीतकरणपद्धतिः ।

रचयिता अज्ञात ।

कर्मकाण्ड । दे० ना० लिपि । पत्रसंख्या २

पत्र-प्रमाण २५.६ × ११.४ सें०मी० ।

पंक्तियां ६ प्रति पृष्ठ । अक्षर ३१ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या २६ । सम्पूर्ण ।

टि० १—शांकरकृतस्य ।

२—परमात्मनिरूपणप्रधानस्य ।

प्रारम्भ :—

ग्रथोपवीतकरण पद्धतिः ।

नत्वेकं वक्रतुण्डं सुरनरमुनिभिः पूज्यमर्थप्रदं वं
दृष्ट्वा वेदोपयुक्तान् द्विजकरनिखिलब्रह्मसूत्रोपकारान् !
ग्रन्थानाकृष्य तेभ्यो मनुविधिसहितं सर्वविप्रोपकारम्
वक्ष्येहं सद्धिताय प्रकटितसकलब्रह्मसूत्रोपकारान् ॥१॥
तावत्सूत्रप्रकारशुद्धिमाह यजुर्विधाने देवलः ।

समाप्ति :—

ततः परिधानमन्त्रो गोभिलस्मृतौ—यज्ञोपवीतमिति प्रजापतिर्ऋषि
र्यजुर्गोपवीतं देवता यज्ञोपवीतपरिधाने विनियोगः ॐ यज्ञोपवीतमसि
यज्ञस्य त्वोपवीतेनोपनह्यामि इत्यनेन दक्षिणं बाहुमुद्धृत्य वामांसे
सन्निधापनम् । आचम्य विधिवत्पश्चादेव एव विधिः स्मृतः । इति संक्षेपतो
ब्रह्मसूत्रक्रिया समाप्ता ॥ शुभम् ॥

१. लिखाई में अशुद्धियां नहीं हैं ।

२. पुस्तक अच्छी दशा में है ।

—:0:—

क्रमसंख्या २७

कादम्बरी ।

वाराणभट्टविरचिता ।

गद्यकाव्य । दे० ना० लिपि । पत्रसंख्या २३८ ।

पत्र-प्रमाण ३१.१ × ११.७ सें०मी० ।

पंक्तियां ८ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ६० प्रति पंक्ति ।

पाठसंख्या ७१४० । पूर्ण ।

प्रारम्भ :—

श्री गणेशाय नमः ।

रजोजुष जन्मनि सत्त्ववृत्तये स्थितौ प्रजानां प्रलये तमस्पृशे ।

अजाय सर्गस्थितिनाशहेतवे त्रयोमयाय त्रिगुणात्मने नमः ॥१॥

आसीदशेषनरपतिशिरःसमभ्यर्चितशासनः पाकशासन

इवापरश्चतुर्दधिमालामेखलाया भुवो भर्ता... ॥

समाप्ति :-

तथा सह जन्मद्वयाकांक्षयवापरिसामान्यपुनरुक्तानि च तानि तानि न केवलं चन्द्रमाः कादम्बरी सह कादम्बरी महाश्वेतया सह महा श्वेता पुंडरीकेण सह पुंडरीकोपि.....परं परस्परावियोगेन सर्व एव सर्वकालं सुखान्यनुभवन्तः परां कोटिमानन्दस्याधिगच्छन् ॥ श्री ॥ इति श्रीवाणभट्टविरचितायां कादम्बरीकथायां तत्सूनुविरचितः शेषः समाप्तः ॥ शुभमस्तु ॥ संवत् १६६४ समय अग्रहन सु तृतीया श्रीरस्तु

१. लिखाई की अशुद्धियों को वड़े प्रयत्न से शुद्ध किया गया है।
२. प्रारम्भ में मङ्गलाचरण के रूप में केवल एक ही पद्य है। उससे आगे कादम्बरी गद्य प्रारम्भ हो जाता है। इसी प्रकार उत्तरार्द्ध के प्रारम्भ में कोई पद्य नहीं है। “श्री गणेशाय नमः” लिख कर ही कथा का आरम्भ “अथेदानीमानोतस्यापि कुमारस्य न ददाति ..” इत्यादि लिखना प्रारम्भ कर दिया है। परन्तु इस उत्तरार्द्ध के आरम्भ में दूसरी कलम से आठ पद्य मङ्गलाचरण के लिखे गए हैं।
३. पुस्तक अच्छी अवस्था में है।

--:O:--

क्रमसंख्या २८

महाभाष्य प्रदीप ।

कैयट विरचित ।

व्याकरण । दे० ना० लिपि । पत्रसंख्या १४५ ।

पत्र-प्रमाण ३०.५ X १४.४ सें०मी० ।

पंक्तियां १४ प्रति पृष्ठ । अक्षर ४१ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ५२०० । अपूर्ण । प्रथमाध्याय के द्वितीय पाद की समाप्ति पर्यन्त ।

प्रारम्भ :-

ॐ श्री गणेशाय नमः ।
सर्वाकारं निराकारं विश्वाध्यक्षमतीन्द्रियम् ।
सदसद्रूपतातीतमदृश्यं माययावृतैः ॥१॥

ज्ञानलोचनसंलक्ष्यं नारायणमजं विभुम् ।
प्रणम्य परमात्मानं सर्वविद्याविधायिनम् ॥२॥
पुरुषाः प्रतिचक्षन्ते देवत्वं यदनुग्रहात् ।
सरस्वतीं च तां नत्वा सर्वविद्याधिदेवताम् ॥३॥
पदवाक्यप्रमाणानां पारं यातस्य धीमतः ।
गुरोर्महेश्वरस्यापि कृत्वा चरणवन्दनम् ॥४॥
महाभाष्यार्णवावारपारीणं विवृतिप्लवम् ।
यथागमं विधास्येहं कैयटो जयटात्मजः ॥५॥
भाष्याद्धिः क्वाति गम्भीरः क्वाहं मन्दमतिस्ततः ।
छात्राणामुपहास्यत्वं यास्यामि पिशुनात्मनाम् ॥६॥
तथापि हरिवद्वेन सारेण ग्रन्थसेतुना ।
क्रममाणः शनैः पारं तस्य प्राप्तास्मि पङ्गुवत् ॥७॥

भाष्यकारो विवरणकारत्वाद् व्याकरणस्य साक्षात्प्रयोजनमाह —अथ शब्दानुशासनमिति ।

समाप्ति :-

ग्राम्यस्त्रीपुंसात्मकस्य संघस्य स्त्रीशब्देनाभिधानं यथा स्यादिति सूत्रारम्भः उभयात्मकत्वमक्षाम्यन्नाह अयमिति स्त्रिय एवेति यद्यपि तत्र वृषभस्यापि सम्भवः तथापि मल्लग्रामवत् भूयस्त्वात् स्त्रीभिर्व्यपदेशो भवति अग्राम्यादिषु तु मिश्रत्वात् संघस्य पुमान् स्त्रियेति पुंसः अनेकशफेष्विति उष्ट्राणां त्वारण्यकत्वात् स्त्रीशेषाभावः तत्रानेन प्रकरणेन प्रयोगस्य नियतत्वाज्जातिः कचिदाश्रयलिङ्गेन स्त्रीत्वेन व्यपदिश्यते कचित्पुंस्त्वेनेत्युक्ते भवति । इति श्रीउपाध्यायजैयटपुत्रकैयटकृते महाभाष्यप्रदीपे प्रथमस्याध्यायस्य द्वितीये पादे तृतीयमाह्निकम् पादश्च समाप्तः ॥

१. लिखाई शुद्ध है।
२. चार पांच स्थानों पर बहुत संक्षिप्त व्याख्यात्मक टिप्पणियां भी हैं।
३. पुस्तक अच्छी अवस्था में है।

--:O:--

क्रमसंख्या २६

तत्त्वानुसन्धानम् ।

महादेव सरस्वती विरचितम् ।

वेदान्त । देवनागरी लिपि । पत्र संख्या २६ ।

पत्र-प्रमाण २८.५ × १२.४ सें० मी० ।

पंक्तियां १२ प्रतिपत्र । अक्षर ४० प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ७८० ।

प्रारम्भ :-

श्रीकृष्णाय नमः । अथ तत्त्वानुसन्धानं लिख्यते सच्चिदानन्दो जयति ।

ब्रह्माहं यत्प्रसादेन मयि विश्वं प्रकल्पितम् ।

श्रीमत्स्वयंप्रकाशाख्यं प्रणौमि जगतां गुरुम् ॥१॥

देहो नाहं श्रोत्रवागादिकानि

नाहं बुद्धिर्नाहमध्यासमूलम्

नाहं सत्यानन्दरूपश्चिदात्मा

माया साक्षी कृष्ण एवाहमस्मि ॥ २ ॥

अथ मोक्षस्य वाक्यार्थज्ञानाधीनत्वात्तस्य च पदार्थज्ञानाधीनत्वात्तदर्थं तत्पदार्थं निरूपयामः तत्पदार्थस्य लक्षणं द्विविधं तटस्थलक्षणं स्वरूपलक्षणं चेति ।

समाप्ति :-

तस्मादहं ब्रह्मास्मीति तत्त्वमस्यादिवाक्यजन्य ज्ञानाद्ब्रह्मभावलक्षणो भवतीति न स पुनरावर्तते तद्बुद्ध्यस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः । गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्द्धूतकल्मषाः इत्यादि श्रुतिस्मृतिभ्यः

श्रीमत्स्वयंप्रकाशास्मद्गुरुणा करुणावशात् ।

उपदिष्टं परात्मैक्यतत्त्वमावेदितं मया ॥ १ ॥

ब्रह्मेशविष्णवादिसमस्तदेवाः

स्वस्वाधिकारेषु विभीतिचित्ताः

(विभान्ति चित्राः इत्यपि पाठः)

आज्ञा वशाद्यस्य वगन्ति गव्यं
त कृष्णमाद्यं शरणं प्रपद्ये ॥ २ ॥

या भारती शिवविरंचिविष्णु
देवादिभिर्नित्यमुपास्यमाना ।

सदाक्षमालाविलसत्करादृचां

वाग्वादिनीं तां प्रणमामि देवीम् ॥ २ ॥

आकाशपुष्पमिव विश्वमहं निरीक्ष्ये
मग्नोस्मि नित्यसुखबोधरसामृताब्धौ ॥

प्रत्यञ्चमद्वयमनन्तसुखैकबोधं

साक्षात्करोमि पदभावनया गुरुणाम् ॥ ४ ॥

यत्पादयुग्मकमलाश्रयणं विनाहं

संसारसिन्धुपतितः सुखदुःखभाक्स्याम् ।

यत्पादपद्मकमलाश्रयणात्सुतीर्णं

स्तद्देशिकाङ्घ्रिकमलं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ ५ ॥

परमसुखपयोधौमग्नचित्तो

हरिविधिसुरमुख्यान्देशिकं देशमात्रम् ।

जगदपि न विजाने पूर्णसत्यात्मसंवित्—

सुखतनुरहमात्मा सर्वसंसारशून्यः ॥ ६ ॥

यदुकुलवररत्नं कृष्णमन्यांश्च देवान्

मनुजपशुमृगादीन्ब्राह्मणादीन् जाने ।

परमसुखसमुद्रे मज्जनात्तन्मयोऽहं

गलितनिखिलभेदः सत्यबोधैकरूपः ॥ ७ ॥

इति श्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमत्स्वयंप्रकाशानन्दसरस्वती
पूज्यपादशिष्यभगवन्महादेवसरस्वतीमुनिविरचितं तत्त्वानुसन्धानं
समाप्तम् ।

१. लिखाई शुद्ध है ।

२. अनेक स्थानों पर व्याख्यात्मक टिप्पणियां भी पत्र के किनारों पर लिखी गई हैं ।

३. पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:O:—

क्रमसंख्या ३०

जैमिनीयाश्वमेधः ।

द्वैपायनव्यासविरचितः ।

इतिहास । दे० ना० लिपि । पत्रसंख्या १७ ।

पत्र-प्रमाण २६.१ × १२.३ सै० मी० ।

पंक्तियां १४ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४७ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ७०५ । अपूर्ण ।

प्रारम्भ :-

श्रीगणेशायनमः । जनमेजय उवाच--

कथं युधिष्ठिरः प्रीतो मम पूर्वपितामहः ।

हयमेधं क्रतुवरं चक्रो बन्धुभिरन्वितः ॥

जैमिनिरुवाच--

शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि धर्मराजस्य चेष्टितम् ।

दिवं पितामहे याते धर्मपुत्रोऽतिदुःखितः ।

यदृच्छया च सम्प्राप्तं व्यासं पप्रच्छ सादरम् ॥

केनोपायेन मे ब्रह्मन्गोत्रवध्याकृतं भयम् ।

ध्रुवं विनाशं प्राप्नोति तन्मे ब्रूहि तपोधन ॥

समाप्ति :-

श्रीकृष्ण उवाच --

उत्थापयाशु भोमैनां वसुदेवं विलोकय ।

संप्राप्तं ददृशे भोमः समुत्थाप्य हि सूतिकाम् ॥

वसुदेवं नमस्कृत्य कृष्णभीमौ महामती ।

वद्धाञ्जलिपुटावग्रे प्रोचतुर्वचनं शुभम् ॥

गच्छामो धर्मराजानं त्वयाऽऽशप्ताः परंतप ।

वसुदेव उवाच--

गच्छ-गच्छ हृषीकेश मां परित्यज्य संगरे ।

नीयते देवकी धन्या या प्रसूता हरिं भुवि ॥

पुनरागमनं तेऽस्तु कुरु वाक्यं ममाच्युत ।

धनं तेभ्यः प्रदातव्यं ब्राह्मणेभ्यो यथासुखम् ॥

ये वेदपाठकाः सर्वे शास्त्रं विन्दन्ति तत्त्वतः ।

परापवादिनो नैव शिष्टाचारपरायणाः ॥

नेतव्या सहिता.....

१. आश्वमेधिक पर्व के पहले १० अध्याय पूर्ण हैं तथा ११वें अध्याय के १८ श्लोक हैं । इससे आगे का भाग नहीं है ।
२. लिखाई प्रायः शुद्ध है । परन्तु श्लोकसंख्या नहीं लगाई है ।
३. पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:O:—

क्रमसंख्या ३१

अङ्गिरास्तोत्रम् ।

रचयिता अज्ञात ।

मन्त्रशास्त्र । दे० ना० लिपि । पत्र संख्या ७ ।

पत्र-प्रमाण १६.६ × १२.२ सै० मी० ।

पंक्तियां १३ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ११ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ५२ । अपूर्ण ।

प्रारम्भ :-

श्री गणेशाय नमः । ॐ ह्रीं यां कल्पयन्ति नो रथः । क्रूरां कृत्यां
वधूमिव तां ब्रह्मणाभिनिर्गुम् । प्रत्यक्कर्तारमृच्छतु । ॐ ह्रीं प्रत्यङ्गिरा-
मन्त्रस्य अस्य श्रीब्रह्मा ऋषिरनुष्टुप् छन्दः । श्रीप्रत्यङ्गिरा देवता । ॐ
बीजम् । ह्रीं शक्तिः । इष्टार्थे जपे विनियोगः ।

समाप्ति :-

मृतवत्सा च या नारी या च गर्भं न मुञ्चति ।

बालो रोदति यस्याश्च स्तन्यं वा न पिबेत् क्वचित् ॥

सर्वासु ग्रहबाधासु गुग्गुलं सप्तमन्त्रितम् ।

विधाय धूपयेत्तेन सर्वा बाधा प्रशाम्यति ॥

गुह्यादौ मन्त्रयेच्छस्त्रं तेनासौ विजयी भवेत् ।
अनिष्टशान्तये तोयमष्टधाराभिमन्त्रितम् ।
प्राशयेदभिषिञ्चेद्वा यमसौ नीरुजो भवेत् ॥
इति श्रीप्रत्यङ्गिरा शताक्षरी सहस्राक्षरी स्तोत्रसमाप्तिः ॥

१. लिखाई में अनेक स्थानों पर अशुद्धियाँ हैं।
२. इसमें प्रत्यङ्गिरा के तीन मन्त्र हैं। पहला चौतीस अक्षर का है, दूसरा एक सौ बाईस अक्षर का और तीसरा सम्भवतः एक सहस्र अक्षर का है। परन्तु बीच में पाँचवाँ पत्र न होने से वह अधूरा रह गया है।

—:O:—

क्रमसंख्या ३२

प्रौढमनोरमा ।

भट्टोजिदीक्षितविरचिता ।

व्याकरण । दे० ना० लिपि । पत्र संख्या १७७ ।

पत्र-प्रमाण ३०.६ × १४.७ सें० मी० ।

पंक्तियाँ १२ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४० प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ५३०० । अपूर्ण ।

प्रारम्भ :-

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः । अथ मध्ये कृतं मङ्गलं शिष्य-
शिक्षार्थमुपनिबध्नाति श्रौत्रेति हायनान्तयुवादिभ्योऽणिति सूत्रे श्रोत्रियस्य
यलोपश्चेति वार्त्तिकान्छौत्रं श्रोत्रियत्वम् आर्हती योग्यता गुणवचनब्राह्म-
णादिभ्यः कर्मणि चेति सूत्रे अर्हतो नुच्चेत्युक्तेः ताभ्यां वित्तैः किञ्च
गुण्यैर्गुणवद्भिः रूपादाहतप्रशंसयोर्यविति सूत्रे अन्येभ्योपि दृश्यत
इत्युक्तत्वा गुण्या ब्राह्मणा इत्यस्य भाष्यादावुदाहृतत्वात् ।

समाप्ति :-

परिश्रहेत्वनापान्तात्तेन चैकाक्षरीकृतात् ।
परेषां न्यासमाचारं वालिस्तौचेत्स्वरौ परौ ॥

इतिवचना । इत्यमन्यत्रापि मुनित्रयवचांसि तत्तत्प्रातिशाख्यानि
तद्व्याख्यातृगिरो निरुक्तादि ग्रन्थांश्च पर्यालोच्य तत्त्वं निर्णयम् । तदाह
यथाशास्त्रमुन्नेयमिति ।

अखण्डमपि यत्सर्वं कृतद्वितपरं परम् ।
अशेषशास्त्रसंवेद्यमक्षरं तदुपास्महे ॥ १ ॥
सिद्धान्तकौमुदी व्याख्या सेर्यं प्रौढमनोरमा ।
भट्टोजिदीक्षितकृतिर्भूयाद्विश्वेशतुष्टये ॥ २ ॥

इति पदवाक्यप्रमाणज्ञश्रीलक्ष्मीधरसूरेः सूनुना भट्टोजिदीक्षितेन
रचितायां प्रौढमनोरमायामुत्तरार्द्धं समाप्तम् ॥

१. उत्तरार्द्धं भाग का प्रारम्भ लकारार्थ प्रक्रिया के “धातु सम्बन्धे प्रत्ययाः” ॥ ३ । ४ । १ ॥ तक ठीक चलता है। उस से आगे एक पत्र नष्ट हो गया है। फिर लकारार्थ प्रक्रिया का शेष भाग है और उससे आगे कृदन्त के “धातोः” ३ । १ । ६१ ॥ सूत्र से ले कर समाप्ति पर्यन्त सारा ग्रन्थ है। वैसे वैदिक स्वर प्रकरण (मनोरमा का) क्रमाङ्क ५२५६६ में देखा जा सकता है।
२. पाठ प्रायः शुद्ध है।
३. पुस्तक अच्छी अवस्था में है।

—:O:—

क्रमसंख्या ३३

वाल्मीकीयम्; योगवशिष्टस्य वैराग्यप्रकरणम् (सटीकम्) ।

वाल्मीकिविरचितम् ।

टीकाकारः श्रीमदानन्दबोधेन्द्र यतिः ।

वेदान्त । दे० ना० लिपि । पत्र संख्या १०३ ।

पत्र-प्रमाण ३३.०० × १६.५ सें० मी० ।

पंक्तियाँ १३ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४६ प्रति पंक्ति ।

पाठसंख्या ४१०० । पूर्ण ।

प्रारम्भ :—

(टी०) श्रीगणेशायनमः । श्री सरस्वत्यै नमः । श्री गुरुभ्यो नमः ।
श्री दक्षिणामूर्त्यै नमः । ॐ नमो ब्रह्मणे ब्रह्मविद्भ्यो ब्रह्मविद्यासम्प्रदाय-
कर्तृभ्यो वशिष्ठविश्वामित्रव्यासबाल्मीकिशुकादिभ्यः श्रीरामचन्द्राय च ॥
ॐ नमः कृष्णाय ॥ श्रीः ॐ ।

अजमजरमनाद्यनन्तमन्त

निजसुखबोधसद्वितीयपूर्णम् ।

शिवमखिलहृदि स्फुरत्समाया

विकसितविश्वविलासमानताः स्मः ॥१॥ ॐ ॥

स्मृतिफलितसमस्ताभीष्टमुद्यद्दिनेश

प्रतिभटनिजशोभाशान्तविघ्नान्धकारम् ।

कमपिशिवभवान्योरङ्कसौभाग्यमन्तः—

सुरमणिमवलम्बे चारुलम्बोदराख्यम् ॥२॥

मुग्धस्मिताञ्चितमनोज्ञमुखेन्दुबिम्ब

स्निग्धामृतप्रतिमचारुकृपाकटाक्षम् ।

अग्रेसरैरनुसृतं मुनिभिर्मुनीनां

न्यग्रोधमूलवसतिं गुरुमाश्रयामः ॥३॥

त्रिभुवनावनकृत्यकृतोदयः

सदभयामलबोधसुखोदयः ।

सुजनहृद्गिरिगह्वरकेसरी

शरणमस्तु सदा नरकेशरी ॥४॥

दक्षे वराक्षवलयावभयं च वामे

या पुस्तकञ्च दधती विधिनेत्रपेया ।

सा शारदाब्जनयना शरदिन्दुशोभा

भासा स्वया हरतु मे हृदयान्धकारम् ॥५॥

ये नेत्राणि हरस्य यैर्जगदिदं प्रद्योतितञ्चेष्टते

यत्रैवापतितः श्रुतिस्मृतिनुतो धर्मः सशर्म्मोदयः ।

ये कालं कलयन्ति ये च परमस्वज्योतिरात्मोपमाः

ते सूर्येन्द्रनिला भवन्तु हृदि मे बोधाब्जिनीभानवः ॥६॥

वक्त्रेन्दुभिर्दिक्षुतमोहरद्भिः

वेदार्थसारामृतमुद्गिरन्तम् ।

वाणीभुजाश्लिष्टमभीष्टसिद्ध्यै

तम्ब्रह्मविद्यादिगुरुम्प्रपद्ये ॥७॥

यद्वाक्चामृतपायिनाम्प्रतिपदं सत्यं सुधा नीरसा

यद्वाक्चार्थविचारणादभिमतः स्वर्गोपि कारागृहम् ।

यद्वाणी विशदात्मपूर्णमनसान्तुच्छं जगत्तूलवत्

तस्मै श्रीगुरवे वशिष्ठमुनये नित्यं नमस्कुर्महे ॥८॥

यस्यार्षम्प्रथिता जगत्त्रयहिता सा वेदमाता परा

यश्चक्रे तपसा वशे सुरगणानन्यान् सिसृक्षुर्जगत् ।

तम्बोधाम्बुनिधिन्तपस्विमुकुटालङ्कारचिन्तामणि

विश्वामित्रमुनिं शरण्यमनघम्भूयो नमस्याम्यहम् ॥९॥

श्रुत्या ब्रह्मैव रामः प्रकटितमहिमा येन तस्मै वशिष्ठो

यः सीताम्ब्रह्मविद्यामिव सदसि पुनः सत्यशुद्धां किलादात् ।

यद्वाणी मोहमूलं शमयति जगदानन्दसन्दोहदोषघ्नो

तस्मै बाल्मीकये श्रीगुरुतमगुरवे भूरिभावेनन्ताः स्मः ॥१०॥

पूर्णानन्दस्वभावः स्वजनहितकृते माययोपात्तकायः

कारुण्यादु...धीर्बुजंनमनवरतं मोहपङ्के निमग्नम् ।

आविश्यान्तर्व्वशिष्ठं बहिरपिकलयन् शिष्यभावंवितेने

यः संवादेन शास्त्रामृतजलधिममुं रामचन्द्रम्प्रपद्ये ॥११॥

विद्याभिः सह विश्रुता श्रितवती येषां मुखं भारती

सत्त्वोत्कर्षसमाधिभिः स्थिरमहो तद्ब्रह्म येषां हृदि ।

पादाम्बोरुहमाश्रिताश्च सततं तीर्थैस्समं सम्पदः

श्रीसर्व्वज्ञसरस्वतीति विदितान् श्रीमद्गुरुस्तान्भजे ॥१२॥

श्रीः संश्रितैव चरणौ हृदयं च राम-

श्चन्द्रोमुखं गुणभरेण सरस्वती च ।

येषां सतस्तदभिधाङ्कितनामधेयान्

श्रीमद्गुरुन गुरुतरान्प्रणतौस्मि नित्यम् ॥१३॥

तापध्वस्तिव्यापृतकारण्यकटाक्ष
व्याख्यावाणीनिवृतसर्वाङ्घ्रिशरण्यान् ।
श्रीमद्रामानन्दमुनीनङ्कुतचर्यान्
आर्यान्नित्यन्देशिकवर्गान्प्रणतोस्मि ॥१४॥

विश्वेशोपि हरिश्शरण्यचरणो यान् मानयन्सौहृदाच्च
छान्तान्नित्यमनुब्रजामि रजसा पूयेय चेत्यब्रवीत् ।
यत्पूजाविदधेश्रुतिर्मतिमतां सर्वेष्टसिद्धये तदा
जीवन्मुक्तमुखात्मपूर्णमनसस्तान्ब्रह्मनिष्ठान्भजे ॥१५॥

कृतिभिरसुकराः क्व नु प्रवन्धाः
क्व च तव बालिशबुद्धिरेष जन्तुः ।
तदपि विरचनेत्र सद्गुरुणां
सदयनिरीक्षणमेव मेऽवलम्बः ॥१६॥

अशेषविद्याम्बुधिपारगाणा
मपास्तरागादिमनोमलानाम् ।
कृपानिधीनां कृतिनां ममास्मिन्
सताम्पदाब्जस्मरणं सहायः ॥१७॥

यत्कृपालेशमात्रेण तीर्णोऽस्मि भवसागरम् ।
श्रीमद्गङ्गाधरेन्द्राख्यान् श्रीगुरुस्तान्भजामहे ॥१८॥

आनन्दबोधयतिनाश्रीमद्गुरुवचोमृतैः ।
वाशिष्ठार्थप्रकाशोऽयं यथामति वितन्यते ॥१९॥

प्रशंसन्तु स्वैरं मतिभिरथ निन्दन्तु सुधियः
प्रवृत्तिर्मे यस्मान्न भवति जनाराधनकृते ।
अनेन व्याजेनामृतरसवशिष्टोक्तिभरिते
विहर्तुं वाञ्छामि प्रतिदिवसमानन्दजलधौ ॥२०॥

यथामति बुभुत्सुभ्यः साहाय्यं सङ्कटेष्विव ।
दुरुहश्लोकभावेषु दर्शयिष्ये परिश्रमम् ॥२१॥

स्थितमेकरसे युक्त्या नानारसविजृम्भणम्
वाशिष्ठं रोचयत्वेतत्सुभोज्यं सङ्कटेष्विव ॥२२॥

अप्यल्पमतिदुर्वोधं स्फुटं व्याख्यास्यते पदम् ।
द्विस्त्रिव्याख्यातपूर्वं तु दुरुहमपि बोध्यते ॥२३॥
अनन्यपूर्वव्याख्यातं ग्रन्थं मे व्याचिकीर्षतः ।
सन्तः श्रमज्ञाः कृपया क्षमध्वं स्खलितं क्वचित् ॥२४॥

अथ जगदिदमनादिमहामोहनिशासुप्तमनवरतदुःस्वप्नभ्रमपरम्परा-
कल्पिते जन्मजरामयमरणहर्षमर्षशोकाद्यनर्थसङ्घटसहस्रसकुड्ले ग्रहा-
तिग्रहव्याघ्रभीषणे तापत्रितयदावानलज्वालाकुलपङ्कजालेऽरि-
षड्वर्गव्याधवध्यमानप्राणिनिकाये संसारमहारण्ये मुह्यमानं विवेकान्ध-
म्प्रबोधोपायदौर्लभ्याद्विषीदत्समुदीक्ष्य शास्त्रभानूदयेन तत्प्रबोधनाय
भगवतः पद्मजन्मनः शासनात् स्वतश्च प्रवर्त्तमानः परमकारुणिको
भगवान् वाल्मीकिः प्रारिप्सितस्य महतः शास्त्रस्य निविघ्नग्रन्थपरि-
समाप्तिप्रचयगमनादिसिद्धये वक्ष्यमाणश्रुतिस्मृतिसदाचारप्रापितं सर्व-
विघ्नमूलोच्छेदक्षमं सच्चिदानन्दाद्वयप्रत्यगात्मपरब्रह्मप्रणतिलक्षणं मङ्गल-
माचरन् अर्थाच्छास्त्रस्य विषयप्रयोजने तटस्थस्वरूपलक्षणाभ्यां संक्षिप्य
दिदर्शयिषुः प्रथमं यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते येन जातानि जीवन्ति
यत्प्रयन्त्यभिसंविशन्ति तद्विजिज्ञासस्व तद्ब्रह्मेति श्रुत्युक्ततटस्थलक्षण-
सिद्धसद्वयस्वभावं तत्पदार्थं नमस्यति यत इति ।

(सू०) यतः सर्वाणि भूतानि प्रतिभान्ति स्थितानि च ।
यत्रैवोपशमं यान्ति तस्मै सत्यात्मने नमः ॥१॥

समाप्ति :-

(सू०) सकललोकचमत्कृतिकारिणोऽ—
प्यभिमतं यदि राघवचेतसः ।
फलति नो तदिमे वयमेव हि
स्फुटतरं मुनयो हतबुद्धयः ॥४६॥

इति श्रीमद्वाल्मीकिविरचिते महारामायणे देवदूतोक्ते द्वात्रिंशत्साह-
स्र्यां संहितायां मोक्षोपाये वैराग्यप्रकरणे नभश्चरसंचनं नाम त्रयस्त्रिं-
शत्तमः सर्गः ॥३३॥ समाप्तं वैराग्य प्रकरणम् ॥

(टी०) राममनोरथसम्पत्तेरवश्यकर्त्तव्यतां तत्प्रशंसनेनोत्तमाधिकार-
प्राप्तिख्यापानमुखेनोक्त्वा तदुपेक्षणे दोषमाहुः सकलेति । सकललोकानां

सर्वजनानां चमत्कृतिर्गुणशोलविनयादिभिः समुचितप्रष्टव्यरसस्योद्घा-
टनेन चानन्दस्तकारिणो राघवचेतसोप्यभिमततत्त्वजिज्ञासालक्षणो
मनोरथो यदि नो फलति अस्मदाद्यभिज्ञोपदेशेनेति शेषः । नो इति नञ्प-
र्यायो निपातः । तत्तर्हि हतबुद्धयो दुर्बुद्धयः । अभिज्ञता निष्फलैव स्यादिति
भावः । तस्मादवश्यमुपदेष्टव्यमिति सिद्धम् ॥४६॥ इति श्री मत्परमहंसपरि-
वाजकाचार्यश्रीमहेन्द्रेन्द्रसरस्वतीपूज्यपादशिष्यश्रीमद्गङ्गाधरेन्द्रसरस्वती-
पूज्यपादशिष्य—श्रीमदानन्दबोधेन्द्रयत्याख्यभिक्षुणाविरचिते वाशिष्ठता-
त्पर्यप्रकाशे वैराग्यप्रकरणे त्रयस्त्रिंशत्तमः सर्गः ॥ शुभम्भवतात् सं० १८८६
श्रा० शु० १३ ॥

१. लिखाई में अनेक स्थानों पर अशुद्धियां हैं ।
२. जहां कोई पद्य या वाक्य समाप्त होने पर पंक्ति का कुछ भाग रिक्त रह जाता है वहां सभी जगह “श्रीरस्तु”, “श्रीरामो जयतात्” “श्रीरस्तुतराम्” “अमितविक्रमः करोतु कल्याणम्” आदि आशीर्वादात्मक वाक्य लिखकर लेखक ने पंक्ति को भर दिया है ।
३. दन्त्योष्ठ्य वकार के स्थान पर बहुधा ओष्ठ्य वकार लिखा गया है ।
४. टीका बहुत स्पष्ट एवं सरल है ।
५. पुस्तक का कागज पुराना पड़ कर टूटने लगा है । तथापि पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:0:—

क्रमसंख्या ३४

न्यायामृतम् ।

व्यासयतिविरचितम् ।

वेदान्त । दे० ना० लिपि । पत्र संख्या १९४—५ ।

पत्रप्रमाण २८.३×१२.१ सें० मी० ।

पंक्तियां १२ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ५१ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ७२२६ । अपूर्ण ।

प्रारम्भ :-

श्रीगणेशाय नमः श्रीगोपालाय नमः ।

निखिलगुणनिकायं नित्यनिर्धूतहेयं

शुभतममतिमेयं शुद्धसौख्याप्त्युपायम् ।

सकलनिगमगेयं सर्वशब्दाभिधेयं

नवजलधरकायं नौमि लक्ष्मीसहायम् ॥१॥

विघ्नौघवारणं सत्याशेषविश्वस्य कारणम् ।

करुणासिन्धुमानन्दतीर्थवन्धुमहं भजे ॥२॥

अभ्रमं भंगरहितमजडं विमलं सदा ।

आनन्दतीर्थमतुलं भजे तापत्रयापहम् ॥३॥

चित्रैः पदैश्च गम्भीरैर्वाक्यैर्मानैरखण्डितैः ।

गुरुभावं व्यञ्जयन्ती भाति श्रीजयतीर्थवाक् ॥४॥

समुत्सार्यतमस्तोमं सन्मार्गं संप्रकाश्य च ।

सदा विष्णुपदासक्तं सेवे ब्रह्मण्यभास्करम् ॥५॥

ज्ञानवैराग्यभक्त्यादिकल्याणगुणशालिनः ।

लक्ष्मीनारायणयतीन्वन्दे विद्यागुरुन्मम ॥६॥

श्रीमध्वशास्त्रदुग्धाब्धि धीमन्दरमहीभृता ।

आमथ्योद्ध्रियते न्यायामृतं विबुधतृप्तये ॥७॥

विक्षिप्तसंग्रहात्क्वापि क्वाप्युक्तस्योपपादनात् ।

अनुक्तकथनात्क्वापि सफलोयं श्रमो मम ॥८॥

ननु मिथ्यैव विश्वम् । तथा तत्र विप्रतिपत्तिः.....

समाप्ति :-

उक्तं च । ग्रामस्था अपि न ग्राम्या वैलक्षण्याद्वि सज्जना इति ।

कथमन्यथा सदेहेष्वेव जयादिषु देहेन्द्रियासुहीनानामित्युक्तिः । तस्मात्फ-

लाध्यायोक्तन्यायैस्तरतमभावापन्नमुक्तब्रह्मरुद्रादिनियामको

भगवान्

श्रीपतिः सर्वोत्तम इति सिद्धं मुक्तावपि ब्रह्मादीनां तारतम्यसमर्थनम् ।

नमोऽगिरस्तदोपाय समस्तगुणराशये ।
विमलानन्ददेहाय कमलापतये सदा ॥१॥

मत्प्रेरकेण हरिणा या पूजा स्वस्य कारिता ।
वाग्यज्ञरूपा लक्ष्मीशस्तया प्रीणातु केशवः ॥२॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्याणां श्रीमद्ब्रह्मण्यतीर्थपूज्य-
पादानां शिष्येण व्यासयतिना संगृहीते न्यायामृते चतुर्थः परिच्छेदः ॥
समाप्तम् ॥ श्रीरामाय नमः संवत् १७४६ ॥

१. लिखाई प्रायः शुद्ध है ।
२. संख्या १२ से १७ तक के पत्र नहीं हैं ।
३. संख्या २१ दो पत्रों पर लगी है ।
४. पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ३५

भगवद्गीता सुबोधिनीटीकायुता ।

टीकाकारः श्रीधरस्वामी ।

वेदान्त । दे० ना० लिपि । पत्रसंख्या १६० ।

पत्र प्रमाण ३१.६ × १४.६ सें० मी० ।

पंक्तियां ११ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३३ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ३६३० । पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

(टीका) ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥

शेषाशेषमुखव्याख्याचातुर्यं त्वेकवक्त्रतः ।

दधानमद्भुतं वन्दे परमानन्दमाधवम् ॥१॥

श्रीमाधवं प्रणम्योमाधवं विश्वेशमादरात् ।

तद्भक्तियन्त्रितः कुर्वे गीताव्याख्यां सुबोधिनीम् ॥२॥

भाष्यकारमतं सम्यक् तद्व्याख्यातृगिरस्तथा ।

यथामति रामालोड्य गीताव्याख्यां समारभे ॥३॥

गीता व्याख्यायते यस्याः पाठमात्रप्रयत्नतः ।

सेयं सुबोधिनी टीका सदा ध्येया मनीषिभिः ॥४॥

इह खलु सकललोकवन्दितचरणः परमकारुणिको भगवान्देवकी-
नन्दनस्तत्त्वाज्ञानविजृम्भितशोकमोहभ्रंशितविवेकनया निजधर्मत्याग
परधर्माभिसन्धिपरमर्जुनं धर्मज्ञानरहस्योपदेशप्लवेन तस्माच्छोकमोह
सागरात्-उद्धार । तमेवभगवदुपदिष्टमर्थं कृष्णद्वैपायनः सप्तभिः
श्लोकशतैरुपनिबन्ध । तत्र च प्रायशः श्रीकृष्णमुखनिःसृतानेव श्लोका-
नलिखत् । कांश्चित्तत्सङ्गतये स्वयं व्यरचयत् । यथोक्तं

गीता महारुच्ये ।

“गीता सुगीता कर्त्तव्या किमन्येः शास्त्रविस्तरेः । या स्वयं
पद्मनाभस्य मुखपद्माद्विनिःसृता ॥” श्रीकृष्णाय नमः । तत्र तावद्धर्मक्षेत्र
इत्यादिना विषीदन्नमिदमब्रवीदित्यन्तेन ग्रन्थेन श्रीकृष्णार्जुन संवादप्रस्ताव
कथा निरूप्यते धृतराष्ट्र उवाच । धर्मक्षेत्र इति । भो सञ्जय, धर्मभूमौ
कुरुक्षेत्रे मत्पुत्राः पाण्डुपुत्राश्च युयुत्सवः योद्धमिच्छन्तः समवेता मिलिताः
किं कृतवन्तः ।

(सू०) धृतराष्ट्र उवाच ।

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ।

मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत सञ्जय ॥१॥

समाप्ति :-

(सू०) यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।

तत्र श्रीविजयोभूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥७८॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे योगशास्त्रनिर्णयसंन्यासयोगो नामाष्टदशो-
ऽध्यायः ॥१८॥

(टी०) यमेवैष वृणुते तेन लभ्य इत्यादिश्रुतिस्मृतिपुराण
वचनान्येवं सति समञ्जसानि भवन्ति तस्माद्भगवद्भक्तिरेव मोक्षहेतुरिति
सिद्धम् ।

तेनैव दत्तया गत्या तद्गीताविवृतिः कृता ।
स एव परमानन्दस्तया प्रीणानु माधवः ॥१॥

परमानन्दपादाब्जरजःश्रीधारिणाधुना ।
श्रीधरस्वामियतिना कृता गीतासुबोधिनी ॥२॥

स्वप्रागल्भ्यवलाहिलोड्य भगवद्गीतास्तदन्तर्गतं
तत्त्वं प्रेप्सुरूपैति किं गुरुकृपापीयूषदृष्टिं विना ।
अम्बु स्वाञ्जलिना निरस्य जलधेरादित्सुरन्तर्मणीन् ।
आवर्त्तेषु न किं निमज्जति जनः सत्कर्णधारं विना ॥३॥

इति श्रीमहाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यां भीष्मपर्वणि
श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
योगशास्त्रनिर्णयसंन्यासादितत्त्वनिर्णययोगो नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

समाप्तः

श्लोकैकं धृतराष्ट्रस्य नव दुर्योधनस्य च ।
द्वात्रिंशत्सञ्जयस्योक्ताः वेदाष्टावर्जुनस्य च ॥१॥
ज्ञानावबोधा वेदाविधयश्च केशवनिर्मिताः ।
गीताग्रन्थप्रमाणं स्यादेवं सप्त शतानि च ॥२॥

१. पाठ प्रायः शुद्ध है ।
२. पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ३६

योगवाशिष्ठः ।

वाल्मीकि विरचित ।

वेदान्त शास्त्र । देवनागरी लिपि । पत्र-संख्या ४४१ ।

पत्रप्रमाण ३७.५ × २१.५ सें० मी० ।

पंक्तियां १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४२ प्रति पंक्तिः ।

पाठसंख्या २१६६५ । अपूर्ण ।

प्रारम्भ :-

(टी०) श्रीगणेशाय नमः । श्रीगुरुगणेशभारतीभ्यो नमो नमो
ब्राह्मविद्यासम्प्रदायकर्तृभ्यो वशिष्ठविश्वामित्रपराजरादिभ्यः ।

शिवमभयमनाशनन्तमर्थं

परमसुखाद्वयवाधमात्रमारम् ।

उपरतगलभ्रमं विमुक्तं

निजमहमास्फुरदात्मत्वमीडे ॥१॥

उत्पत्तिस्थित्युपशमाख्यैः त्रिभिः प्रकरणैर्जगज्जन्मस्थितिलय-
बोधकानामथात आदेशो नेतीत्यादिसर्वप्रपञ्चनिपेकानाञ्च वेदान्त
वाक्यानामध्यारोपापवादन्यायेनात्मतत्त्वव्युत्पादकतया वासनाक्षय
मनोनाशपर्यन्तज्ञानेन परमपुरुषार्थं तात्पर्यपर्यवसानं दर्शितम् । अथेदानीं
यत्र नान्यत्पश्यति नान्यच्छृणोति नान्यद्विजानाति स भूमा । यो वै भूमा
तत्सुखम् । यतो वाचो निवर्त्तन्ते अप्राप्य मनसा सह । आनन्दं ब्रह्मणो
विद्वान्न विभेति कुतश्चन । तदेतद्ब्रह्मापूर्वमनपरमन्तरमब्रह्ममयमात्मा
ब्रह्मसर्वानुभूः । निष्कलं निष्क्रियं शान्तं निरवद्यं निरञ्जनम् । अमृतस्य
परं सेतुन्दग्धेन्धनमिवानलमित्यादिश्रुतितात्पर्यं सिद्धं प्रागुक्तसर्वसाधन
साध्य-साक्षात्कारज्ञानफलं निर्व्वर्णफलं निर्व्वर्णं व्युत्पादयितुं निर्व्वर्णा-
ख्यमिदं प्रकरणं श्रावयितुं भगवान्वाल्मीकिरुवाच ।

(मू०) श्रीः । वाल्मीकिरुवाच ।

उपशमप्रकरणादनन्तरमिदं शृणु ।

त्वं निर्व्वर्णप्रकरणं ज्ञातं निर्व्वर्णदायि यत् ॥१॥

समाप्ति :-

यदा मामनपेक्षयैव स मद्भुक्तात्मनि स्थितः ।

तदा विरागो वैरस्यमनयन्मे जगत्स्थितिम् ॥१६॥

संसारवासनावेशवर्जितास्मि ततोऽवसम् ।

निबध्याभिमतां तीव्रां व्योमसञ्चारधारणाम् ॥१७॥

अर्ज्यित्वातपोव्योम्नि गतिं धारणया मया ।

अभ्यस्ता धारणा भूयः सिद्धसाङ्गफलप्रदा ॥१८॥

(टी०) मामनपेक्ष्य मदपेक्षांस्विहायैवेत्यर्थः । विरागो जगत्स्थिति-
वैरस्यं नीरसतामनयत् । नयतेर्द्विकर्मकता प्रसिद्धा ॥१६॥ इदानीं स्वस्याः

धारणाभ्यासस्थिरचित्तत्वेनाप्युपदेशाधिकारसम्पत्तिरस्तीत्याशयेनाह संसा-
रेति । व्योमसंचारसिद्धिदां प्राग्वर्णितां खेचरीमुद्राख्यां
धारणाम् ॥१७॥ सिद्धसङ्गः सिद्धैः सह संवादादिव्यवहारस्तत्फलप्रदा ।
अतएवान्यैरगम्यमपीदं रहःस्थानमागत्य त्वया सह सम्बदामीति
भावः ॥१६॥

१. पाठ प्रायः शुद्ध है ।
२. यह योगवासिष्ठ का निर्वाणप्रकरण है । इसका पूर्वार्द्ध तो सारा
है । परन्तु उत्तरार्द्ध के केवल ६४ सर्ग सम्पूर्ण हैं और ६५वें सर्ग के
केवल १८ श्लोक हैं ।
३. योगवासिष्ठ की यह टीका बहुत पहले छपी थी । अब दुष्प्राप्य है ।
४. पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ३७ ।

रामनामलिखनविधि ।

लेखक अज्ञात ।
तन्त्रशास्त्र । दे० ना० लिपि । पत्रसंख्या ४ ।
पत्र-प्रमाण २६.० × ११.७ सें० मी०
पंक्तियाँ ११ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३६ प्रतिपंक्ति ।
पाठसंख्या ४५ । पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

श्रीगणेशाय नमः । देव्युवाच ।

भगवन्सकला विद्याः श्रुताश्चाधिगता मया ।

इदानीं श्रोतुमिच्छामि यत्त्वं लिखसि वै रहः ॥१॥

ईश्वर उवाच ।

ब्रह्मादिविबुधैः सर्वैः पृष्ठो न कथितं मया ।

तवाग्रे कथयाम्यद्य येन त्वं प्राणवल्लभा ॥२॥

न देयं परशिष्येभ्यो नास्तिकेभ्यो न चेश्वरी ।

नाशुश्रूषारतानां च नैवानर्थप्रदायिनाम् ॥३॥

देयं शान्ताय शिष्याय श्रद्धाभक्तियुताय च ।
पुत्रायापि न दातव्यं कुत्सितावनिचारिणे ॥४॥

गुरुशुश्रूषया विद्या पुष्कलेन घनेन वा ।
परीक्षिताय दातव्या वत्सराद्धोपिताय च ॥५॥

त्वद्भक्तियन्त्रितो वक्ष्ये सावधानावधारय ।
लिखाम्यनुदिनं देवि राममन्त्रं विशेषतः ॥६॥

लिखित्वा धारयित्वा च सर्वैश्वर्यसमन्वितः ।
राम रामेति रामेति सर्वस्वं मम वल्लभे ॥७॥

समाप्ति :-

लेखिन्या तु लिखेन्मन्त्रं वक्ष्ये दर्भाङ्कुरोत्थया ।
आकृष्टे तु करञ्जोत्था मारणे तु नरास्थिजा ॥८॥

स्तम्भकर्माणं विज्ञेया राजवृक्षोद्भवा प्रिये ।
शान्तिके पौष्टिके चव आयुष्कामान्विते तथा ॥९॥

सर्वोपशमने चैव कर्त्तव्या जातिसम्भवा ।
हेमजा रौप्यजा वापि शुभकर्मणि सिद्धिदा ॥१०॥

अशुभेषु च सर्वेषु शस्यतेऽशुभलोहजा ।
विद्याङ्गारदिने घोरे यदि चोत्पादिता भवेत् ॥११॥

काष्ठदण्डसमा ज्ञेया सर्वशत्रुनिकृन्तनी ।
सौम्ये कर्मणि सर्वत्र रोचनेन लिखेत्प्रिये ॥१२॥

शववस्त्रैश्चित्ताङ्गारैररिनाशार्थमालिखेत् ।
स्तम्भने च विशा प्रोक्ता विद्वेषे च विषोदकम् ॥१३॥

उच्चाटने निशा देवि मारणे रुधिरेण तु ।
राज्यप्राप्तौ चन्दनेन पुत्रार्थमपि तेन वै ॥१४॥

गोपनीयं गोपनीयं गोपनीयं महेश्वरि ।
एतन्ममैव सर्वस्वं यदुक्तं तव वल्लभे ॥१५॥

इति श्रीरुद्रयामले गौरीश्वरसंवादे रामनामलिखनविधिप्रकाशकः
पटलः समाप्तः । चैत्र शु० ५ भृगौ १६१६ ॥

१. लिखाई प्रायः शुद्ध है।
२. कहीं कहीं भाषा व्याकरणानुगत नहीं है।
३. कहीं कहीं अर्थ भी स्पष्ट नहीं है।
४. पुस्तक अच्छी अवस्था में है।

—:O:—

क्रमसंख्या ३८।

लघु शब्दरत्नम् (प्रौढमनोरमाव्याख्या)

हरिदीक्षितविरचितम्।

व्याकरण। दे० ना० लिपि। पत्र-संख्या १०८।

पत्र-प्रमाण ३०.५ × १४.५ सें० मी०।

पंक्तियां १४ प्रतिपृष्ठ। अक्षर ४२ प्रतिपंक्ति।

पाठ-संख्या ३६७६। अपूर्ण।

प्रारम्भ :-

श्रीगणेशाय नमः।

शेषविभूषणमीडे शेषाशेषार्थलाभाय।

दातुं सकलमभीष्टं फलमीष्टे यत्कृपादृष्टिः ॥१॥

ध्यायमिति ध्यात्वेत्यर्थः। एणमुलन्त मेतत्। परं सर्व्वजगदुपादानम्। कार्य्यब्रह्महिरण्यगर्भव्यावृत्तय इदम्। ध्यानं चिन्तापरपर्यायं स्मृत्यनु-
कूलव्यापाररूपं स्मरणं तु तज्जन्यमिति शेषः। गुरोरित्येकवचनेन सर्व्व-
विद्यालाभ एकस्मादेव गुरोरिति सूचितम्। प्रौढानां मनो रमयतीत्यर्थिकां
मनोरमाम्। प्रौढत्वं सकलदर्शनार्थज्ञानपूर्व्वकमहाभाष्यगूढार्थज्ञानवत्त्वम्।

समाप्ति :-

इहेति। द्विगोलुङ्गनपत्य इत्युत्तरम् अचि यूनि फक्किजोरन्यतरस्या-
ङ्गोत्रे नेति कार्य्यमित्यर्थः एतेनैव न्यासे द्विरथ इत्यसिद्धिरित्यपास्तम्।
ननु द्वयोः सावकाशयोरेकत्र वृक्षेभ्य इत्यत्र दीर्घत्वयोरिवैकस्य द्विकार्य्ययोग-
मूलकेनासम्भवेन केवलेनासम्भवेन वा विप्रतिषेध इतीकोगुणवृद्धीत्यादिषु
भाष्ये स्पष्टम्। एवञ्च प्रकृते न तस्य विषयोऽत आह अत्र च ज्ञापकमिति।

एवञ्च ज्ञापकादेव बाध्यबाधकभाव इति भावः। आदिवृद्धिप्राप्तिविषये
तद्बाधो ज्ञाप्यते अत एव व्यापदि भवम् वै।

१. लिखाई प्रायः शुद्ध है।
२. समासाश्रयविधिप्रकरण तक का भाग सम्पूर्ण है। आगे
अपत्याधिकार के "गोत्रे लुगचि" ४।१।८६ सूत्र की व्याख्या
पर पाठ समाप्त है।
३. पत्रों की कन्नियों पर व्याख्यात्मक टिप्पणियां भी हैं।
४. पुस्तक अच्छी अवस्था में है।

—:O:—

क्रमसंख्या ३९

लघुशब्देन्दुशेखरः

नागोजिभट्टविरचितः।

व्याकरण। दे० ना० लिपि। पत्रसंख्या ६७२।

पत्र-प्रमाण २८.०० × १२.२ सें० मी०।

पंक्तियां १० प्रतिपृष्ठ अक्षर ३२ प्रतिपंक्ति।

पाठसंख्या १३१२७ अपूर्ण।

प्रारम्भ :-

श्रीगणेशाय नमः।

पातञ्जले महाभाष्ये कृतभूरिपरिश्रमः ॥

शिवभट्टसुतोधीमान् सतीदेव्यास्तु गर्भजः ॥१॥

याचकानां कल्पतरोररिकक्षहुताशनात्।

शृङ्गवेरपुराधीशाद्रामतो लब्धजीविकः ॥२॥

नत्वा फणीशं नागेशस्तनुतेऽर्थप्रकाशकम्।

मनोरमोमार्द्धदेहं लघुशब्देन्दुशेखरम् ॥३॥

ग्रन्थसामाप्तिग्रन्थप्रचारादिप्रतिबन्धकदुरितप्रशमनाय समुचित-
ऋषित्रयनमस्काररूपमङ्गलमाचरन् शिष्यशिक्षायै व्याख्यातृश्रोतृणां
मनुषङ्गतो मङ्गलाय च निबध्नाति मुनित्रयमिति। कारकविभक्तेर्बल-
वत्त्वाद्वितीया।

समाप्ति :-

स्वाङ्गे—तत्प्रत्ययान्ते स्वाङ्गे उपपदे इत्यर्थः । तत्प्रत्यये इति
नन्वेतदर्थः । नाधार्य—यथास्तङ्ग्यमत्र नेष्यते । आनुलोम्यमानुकृत्यम्
नन्वेतदर्थः । परवेत्तानुत्तरमिति सर्वेष्टसिद्धिः । इत्युपाध्यायोपनामक शिवभट्ट
सुतसंज्ञकस्य लघुशब्देन्दुशेखरे सिद्धान्तकौमुदीव्याख्याने
कृतम् । विस्तरस्तु बृहच्छेखरे द्रष्टव्यः । सं० १९१४ वै० शु० ३ ॥

१. सठ नाम शुद्ध है ।
२. तीन स्थानों पर पत्राङ्क अशुद्ध लगे हैं । परन्तु पाठ अविच्छिन्न है ।
३. पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:0:—

बाल्मीकीयम् (सटीकम्) योगवासिष्ठस्य मुमुक्षु व्यवहार- प्रकरणम् ।

क्रमसंख्या ४०

बाल्मीकिरचितम् ।

टीकाकारः श्रीमदानन्दबोधेन्द्रसरस्वती ।

वेदान्त । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ६५ ।

पत्र-प्रमाण ३२.५ X १८.५ सें० मी० ।

पंक्तियां १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४४ प्रति पंक्ति ।

पाठसंख्या २८१६ । पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

(टी०) श्री गणेशाय नमः । अथ मुमुक्षुव्यवहारप्रकरणम्
श्री बाल्मीकिरवाच ।

इति नादेन महता वचस्युक्ते सभागतैः ।

राममग्रगतं प्रीत्या विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥१॥

अथ श्लोकस्य व्याख्या ।

अजमजरमाद्यमेकं निजसौख्यलवाञ्छितानन्दम् ।

हृदि निहितमात्मसारं निगमान्तामृतरसायनं वन्दे ॥१॥

श्रीरामादिमुखेन वर्णितापि साधनमप्यनुमुमुक्षुभिः केन क्रमेण
व्यवहरद्भिः सम्पाद्या कथञ्च तथा तत्त्वविश्रान्तिलाभ इति प्रत्येकं विविच्य
तेषामुपदेशाय द्वितीयं प्रकरणमारभमाणः श्रीवाल्मीकिरवाच ।

स्वयं विचारात्संबुद्धे पित्रा चोक्तेऽप्यविश्वसन् ।

जनकोक्त्या शुकस्तत्त्वे विश्रान्त इति कीर्त्यते ॥१॥

तत्रादौ मन्ददौरात्म्यादिसाधनानां सहस्रैवाधिकारसम्पत्तिभ्रमेण
श्रवणादौ प्रवृत्तिर्मा भूदिति शुकाख्यायिकया तत्परिपाकलक्षणानि दर्शय-
न्नाचार्यदेवविद्या विदिता साधिष्ठं प्रापदिति श्रुतेः कुलाचार्य वशिष्ठं
श्रीरामस्योपदेशनाय पूर्ववृत्तान्तसंस्मरणतत्त्वोपदेशोपक्रमाभ्यां प्रोत्सा-
हयिष्यन् स्वप्रयोजनसिद्धौ श्रवणाय च त्वरमाणो विश्वामित्र एव प्रथम-
मभ्यभाषतेत्याह इतीति । सभायामागतैः सिद्धैः । अग्रगतं पुरःस्थितम् ।
अधिकारसीम्निस्थितं च मुख्याधिकारिणां दौर्लभ्याद्रामं रसज्ञतमत्वा-
द्वर्तिष्यमाणब्रह्मचर्यां च प्रीत्या ॥१॥

(सू०) ॐ श्रीगणेशाय नमः । बाल्मीकिरवाच ।

इति नादेन महता वचस्युक्ते सभागतैः ।

राममग्रगतं प्रीत्या विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥१॥

न राघव तवास्त्यन्यद् ज्ञेयं ज्ञानवतां वर ।

स्वयैव सूक्ष्मया बुध्या सर्वं विज्ञातवानसि ॥२॥

समाप्ति :-

(सू०) विदितवेद्यमिदं हि मनो मुने

विवशमेव हि याति परं पदम् ।

यदवबुद्धमखण्डितमुत्तमं

तदवबोधवशान्न जाहति हि ॥१५॥

इत्यार्षे श्रीरामायणे देवदूतोक्ते द्वात्रिंशत्साहस्र्यां संहितायां वासिष्ठे
बाल्मीकीये मोक्षोपाये मुमुक्षुव्यवहारप्रकरणे सदाचारनिरूपणं नाम विंश-
तितमः सर्गः ॥२०॥

(टी०) मुनेः प्रकृतसाधनसम्पत्त्या मननशीलस्य मनो विदितवेद्यं
सत् तद्वलाद्विवशं परं पदमनिच्छदपि याति । न केवलं साधनप्राप्त्यादेव

किन्तु वेदादपरस्वभावादपोत्याह यदिति । अवबोधवशात् अवबोधाधीन-
त्वादवबोधात्मकचरमवृत्तोज्ज्वलादिति यावत् अवधूयाज्ञानतत्कायम् बुद्ध-
जागरूकम् प्रखण्डितम् उत्तमं यत्पदं तन्मनो न जहाति । अज्ञानं तु तत्समं
वाध्यते एवेत्यर्थः । होति विद्वत्प्रसिद्धौ । तथा चाङ्गः—'देहात्मज्ञानवहानं
देहात्मज्ञानदायकम् । आत्मन्येव भवेत्तस्य स नेच्छन्नपि मुच्यते' ॥ इति १५॥
इति श्रीपरमहंसपरिज्ज्ञाजकाचार्यश्रीरामचन्द्रसरस्वतीपूज्यपादशिष्येण
श्रीमद्गङ्गाधरेन्द्रसरस्वतीशिष्येण श्रीमदानन्दबोधेन्द्रसरस्वत्याख्यभिक्षुणा
विरचिते वाशिष्ठतात्पर्यप्रकाशे मुमुक्षुव्यवहारप्रकरणे विंशतितमः
स्कन्धः ॥२०॥

१. पाठ में लिखाई को अशुद्धियां अनेक स्थानों पर हैं ।
२. मुद्रित पुस्तकों से इसका पाठ कुछ भिन्न है ।
३. पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ४१

वासवदत्ताख्यायिका

नुबन्धुविरचिता

गद्यकाव्य । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ६७

पत्र-प्रमाण ३१.५ × १२.५ सें० मी० ।

पक्तियां ६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३२ प्रतिपंक्ति ।

पाठ संख्या ८०० । पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥

करवदरसदृशमखिलं भुवनतलं यत्प्रसादतः कवयः ।

पश्यन्ति सूक्ष्ममतयः सा जयति सरस्वती देवी ॥१॥

खिन्नोऽसि मुञ्च शैलं विभ्रमो वयमिति वदत्सु शिथिलभुजः ।

भरमुग्नविततवाहुषु गोपेषु हसन् हरिर्जयति ॥२॥

कठिनतरदामवेष्टनरेखासन्देहदायिनो यस्य ।

राजन्ति बलिविभङ्गाः स पातु दामोदरो भवतः ॥३॥

रा जयति हिमकरलेखा चकास्ति यस्योमयांमुखी निहिता ।
नयनप्रदीपकज्जल-जिघृक्षया रजनशुक्तिरिव ॥४॥

भवति सुभगत्वमधिकं विस्तारितपरगुणस्य सुजनस्य ।
बहति विकासितकुमुदो द्विगुणरुचिं हिमकरोद्योतः ॥५॥

विपधरतोऽप्यतिविपमः खल इति न मृपा वदन्ति विद्रांसः ।
यदयन्न कुलद्वेपी सकुलद्वेपी पुनः पिशुनः ॥६॥

अतिमलिने कर्त्तव्ये भवति खलानामतीव निपुणा धीः ।
तिमिरे हि कौशिकानां रूपं प्रतिपद्यते दृष्टिः ॥७॥

विध्वस्तपरगुणानां भवति खलानामतीव मलिनत्वम् ।
अन्तरितशशिरुचामपि सलिलमुचां मलिनिमाऽभ्यधिकः ॥८॥

हस्त इव भूतिमलिनो लङ्घयति यथा खलः ।
सुजनं दर्पणमिव तं कुरुते तथा तथा निर्मलच्छायम् ॥९॥

सारसवत्ता विहता नवका विलसन्ति चरति नोकं कः ।
सरसीव कीर्त्तिशेषं गतवति भुवि विक्रमादित्ये ॥१०॥

अविदित गुणापिसत्कविभरिणितिः कर्णेषु वमति मधुवाराम् ।
अनधिगतपरिमलापि हि हरति दृशं मालती माला ॥११॥

गुणिनामपि निजरूपप्रतिपत्तिः परत एव सम्भवति ।
स्वमहिमदर्शनमक्षणोः मुकुरतले जायते यस्मात् ॥१२॥

सरस्वतीदत्तवरप्रसादः चक्रे सुबन्धुः सुजनैकबन्धुः ।
प्रत्यक्षरश्लेषमयप्रबन्धविन्यासवैचित्र्यनिधिनिबन्धम् ॥१३॥

कवीनां विफल दर्प्पो नूनं वासवदत्तया ।
शक्त्यव पाण्डुपुत्राणां गतया कर्णगोचरम् ॥

अभूदभूतपूर्वः सर्वोर्वीपतिचक्रचारुचूडामणिश्रेणिशाणकोणकष-
णनिर्मलीकृतचरणनखमणिः नृसिंह इव दर्शितहिरण्यकशिपुपुत्रदान-
विस्मयः ...

समाप्ति :-

यस्य अयमाश्रमस्तेन मुनिना पुष्पादिकमाहृत्यागतेन प्रतिपन्नवृत्ता-
न्तेन त्वत्कृते ममायमाश्रमो भग्नः अतः शिलामयी पुत्रिका त्वं भवेति तेन
शप्ताहम् । क्षणेन च शिलामयी मां दृष्ट्वा करुणयापि विकलवितो
वराकोयं बहुदुःखमनुभविष्यति-इत्याह । आर्यपुत्रहस्तस्पर्शविधिं शापान्त-
मकरोत् । ततः कन्दर्पकेतुः समागतेन मकरन्देन वासवदत्तया समं स्वनगरं
गत्वा यथाभिलषितानि सुरतसुखान्यनुभवन् कालं निनाय ॥ इति
वासवदत्ताख्यायिका समाप्ता ॥ इति सुबन्धुकृता वासवदत्ता सम्पूर्णा ॥
शुभमस्तु सर्वजगताम् ॥

१. पाठ प्रायः शुद्ध है ।
२. कहीं कहीं पाठ-भेद भी कन्नी पर लिखे हैं ।
३. मुद्रित वासवदत्ता से अनेक स्थानों पर इसका पाठ भिन्न है ।
४. पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:O:—

क्रम संख्या ४२ ।

विष्णुसहस्रनाम (सटीक)

टीकाकार-श्रीशङ्कराचार्य ।

स्तोत्र । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ३८

पत्र-प्रमाण ३१.२ × १४.५ सें० मी०

पंक्तियां १५ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४० प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या १४२५ । पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

(भाष्य) श्रीरामाय नमः । श्रीसरस्वतीगुरुकृष्णनारायणादिभ्यो
नमोनमः ।

254087

सच्चिदानन्दरूपाय कृष्णायाविलष्टकारिणे ।

नमो वेदान्तवेद्याय गुरवे बुद्धिसाक्षिणे ॥ १ ॥

कृष्णद्वैपायनं व्यासं सर्वलोकहिते रतम् ।

वेदाब्जभास्करं वन्दे शमादिनिलयं मुनिम् ॥ २ ॥

सहस्रमूर्त्तः पुरुषोत्तमस्य सहस्रनेत्राननपादवाहोः ।
सहस्रनामस्तवनम्प्रशस्तं निरुच्यते जन्मजरादिशान्त्यै ॥
श्रीवैशम्पायनो जनमेजयमुवाच श्रुत्वेति ।

(मूल) यस्य स्मरणमात्रेण जन्मसंसारबन्धनात् ।
विमुच्यते नमस्तस्मै विष्णवे प्रभविष्णवे ॥१॥

समाप्ति :-

(मूल) इमं स्तवं भगवतो विष्णोर्व्यासेन भाषितम् ।
पठेद्य इच्छेत्पुरुषः श्रेयः प्राप्तिं सुखानि च ॥२॥

विश्वेश्वरमजं देवं जगतः प्रभवाप्ययौ ।
भजन्ति ये पुष्कराक्षं न ते यान्ति पराभवम् ॥२॥

इति श्रीमहाभारते शतसाहस्रधां संहितायां वैयासिक्यां शान्ति-
पर्वणि विष्णोर्दिव्यसहस्रनाम सम्पूर्णं । शुभम्भूयात् ॥

(भाष्य) आचारवतामधिकारं दर्शयति इममिति । इमं स्तवमित्या-
दिना सहस्रशाखाज्ञानेन सर्वज्ञेन भगवता कृष्णद्वैपायनेन साक्षान्नारायणेन
कृतमिति सर्वैः सादरं पठितव्यं सर्वफलसिद्धये इति दर्शयति विश्वेश्वर
मित्यादिना । विश्वेश्वरोपासना देवस्तोतारस्ते धन्याः कृतार्थाः कृत कृत्या
इति दर्शयति “प्रमादात्कुर्वतां कर्म प्रच्यवेताध्वरेषु यत् । स्मरणादेव
तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुतेः” ॥ “आदरेण यथा स्तौति धनवन्तं
धनेच्छया । तथा चेद्विश्वकर्तारं को न मुच्येत बन्धनात् ॥” इति
व्यासवचनम् ॥

सहस्रनामसंबद्धा व्याख्या सर्वसुखावहा ।

श्रुतिस्मृतिन्यायमूला रचिता हरिपादयोः ॥

इति श्रीगोविन्द भगवत्पादशिष्य श्रीशङ्कराचार्यकृतं श्रीविष्णो-
र्दिव्यसहस्रनाम्नां विवरणम् ॥

सकृत् मात्रेण कृष्णस्य नाम्ना मुच्येत पुरुषः ।

नाम्नां पुनः सहस्रेण का कथा इति मे मतिः ॥१॥

श्रद्धया लिखितं नाम्नां सहस्रं नृहरेर्मया ।

आशु तुष्यतु गोविन्दो नृसिंहो मे गुरुर्गुरुः ॥२॥

कुष्माण्णं कमलपत्राक्षं पुण्यश्रवणकीर्तनम् ।
वासुदेवं जगद्गोविन्दं नमो नारायणं हरिम् ॥३॥

संवत् १७३८ वर्षे भाद्रपद वदि षष्ठभ्याः वार
सनीचरवार इन्द्रप्रस्थाने मध्याह्निके वैष्णव-
रामदासेन स्वयं विचारणार्थम् । शुभमस्तु ।

१. लिखाई की अशुद्धियां बहुत हैं।
२. यह भारतोक्त विष्णु सहस्र नाम है। इसके अतिरिक्त एक पद्म-
पुराणोक्त विष्णुसहस्रनाम, (ग्रन्थाङ्क १६६४८) हमारे संग्रहालय
में है।
३. पुस्तक अच्छी अवस्था में है।

—:0:—

क्रम संख्या ४३

महाभाष्यम् :—

पत्रजलि विरचितम् ।

व्याकरण । दे०ना० लिपि । पत्र-संख्या १०८ ।

पत्र-प्रमाण ३१.०० × १५.४ सें०मी०

पंक्तियां १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४१ प्रतिपंक्ति ।

पाठ-संख्या ४४२८ । अपूर्ण ।

प्रारम्भ :—

ॐ स्वस्ति श्री गणेशाय नमः । अथ शब्दानुशासनम् । अथेत्ययं
शब्दोऽधिकारार्थः प्रयुज्यते । शब्दानुशासनं नाम शास्त्रमधिकृतं वेदित-
व्यम् । केषां शब्दानाम् ? लौकिकानां वैदिकानां च ।

समाप्ति :—

अनवकाश एकशेषो द्वन्द्वं बाधिष्यते । ननु चोक्तं सावकाश एकशेषः
कोऽवकाशः ? तिङन्तान्यवकाश इति । न तिङन्तान्येकशेषारम्भं प्रयोज-
यन्ति । किं कारणम् ! यथाजातीयकानां द्वितीयस्य पदस्य प्रयोगे
सामर्थ्यमस्ति तथा जातीयकानामेकशेषः । न च तिङन्तानां द्वितीयस्य

प्रयोगे सामर्थ्यमस्ति । किं कारणम् ? एका हि क्रिया एकेनोक्तत्वात्त-
स्यार्थस्य द्वितीयस्य प्रयोगेन न भ . ... ..

१. पाठ प्रायः शुद्ध है।
२. "सरूपाणामेकशेष एक विभक्तौ" । १।२।६४ सूत्र पर आकार पाठ
समाप्त हो जाता है।
३. पुस्तक अच्छी अवस्था में है।

—:0:—

क्रम संख्या ४४

व्याससूत्रवृत्ति :—

रङ्गनाथविरचिता ।

वेदान्त । देवनागरी लिपि । पत्र-संख्या १५६ ।

पत्र-प्रमाण २६.०० × १२.१ सें०मी० ।

पंक्तियां १० प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४० प्रतिपंक्ति ।

पाठ-संख्या ३६०० । पूर्ण ।

प्रारम्भ :—

श्री गणेशाय नमः ।

प्रत्यग्ज्योतिःस्वरूपं तमवाङ्मनसगोचरम् ।

श्रीवासुदेवं साष्टाङ्गं प्रणम्य सकलेष्टदम् ॥

विद्यारण्यकृतैः श्लोकैः नृसिंहाश्रमसूक्तिभिः ।

सन्दर्भ्या व्याससूत्राणां वृत्तिर्भाष्यानुसारिणी ॥

आनन्दाश्रमपादाब्जपरागाणां कृपाबलात् ।

लिख्यते रङ्गनाथेन विद्वज्जनमनोहरा ॥

तेषु श्लोकेषु मध्ये —

एको विषयसंदेहपूर्वपक्षावभासकः ।

श्लोकोऽपरस्तु सिद्धान्तवादी संगतयः स्फुटाः ॥

शास्त्रेऽध्याये तथा पादे न्यायसङ्गतयस्त्रिधा ।

शास्त्रादि विषये ज्ञाते तत्तत्सङ्गतिरुह्यताम् ॥

शास्त्रं ब्रह्मविचारस्य मध्यायाः स्युश्चतुर्विधाः ।
समन्वयाविरोधौ द्वौ साधनं तु फलं तथा ॥

तत्र प्रथमाध्याये—

समन्वये स्पष्टलिङ्गमस्पष्टत्वेऽप्युपास्यगम् ।
ज्ञेयं पदमात्रं च चिन्त्यं पादेऽवदः क्रमात् ॥

समाप्ति :-

इतश्च न तेषां निरङ्कुशमैश्वर्यमित्याह । भोगमात्रसाम्यलिङ्गाच्च ।
भोगमात्रमेषामीश्वरेण समानं श्रूयते । आपो वै खलु मीयन्ते लोकोऽ-
सावित्यादिना । एवं हैवं विदं सर्वाणि भूतान्यवन्तीति भेदव्यपदेश-
लिङ्गाच्चेत्यर्थः ॥ नन्वेवं सातिशयत्वादन्तवत्त्वमप्यैश्वर्यस्यात्तथा चाना-
वृत्ति बोधशास्त्रविरोधस्तत्राह । अनावृत्तिः शब्दादनावृत्तिः शब्दात् ॥
अचिरादिमार्गेण ब्रह्मलोकं गतस्य साति शयैऽश्वर्यत्वेऽपि नावृत्तिर्भवति ।
एतेन प्रतिपद्यमाना इमं मानवमावर्त्त मावर्त्तन्तं इति श्रुतेः । सूत्राभ्यासः
शास्त्र-समाप्तिद्योतनार्थः ॥

गुरुणां चरणाम्भोजकृपया लिखिता मया ।
वृत्तिः श्रीव्याससूत्राणां प्रीत्यै साऽस्तु जगद्गुरोः ॥७॥

इति श्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्य श्रीआनन्दाश्रमचरणारविन्दसे-
वापरायणेन रङ्गनाथेन लिखितायां व्याससूत्रवृत्तौ चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

१. लिखाई की अशुद्धियां यत्र-तत्र रह गई हैं ।
२. पत्रों की कन्नियों पर अनेक छोटी छोटी टिप्पणियां भी हैं ।
३. पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।
४. सम्भवतः यह वृत्ति अब तक मुद्रित नहीं हुई ।

—:O:—

क्रमसंख्या ४५

शालि होत्र ।

नकुलविरचित ।

अश्ववैद्यक । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ६ ।
पत्र-प्रमाण ३०.७ × १४.८ सें०मी० ।
पंक्तियां १४ प्रतिपत्र । अक्षर ४५ प्रति पंक्ति ।
पाठसंख्या ३५४ । पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

श्रीगणेशाय नमः ।

जयति स पाण्डवनाथो धर्मनिधानो युधिष्ठिरो नृपतिः ।
भीमार्जुनसहदेवास्तदनु च ये वाजिशस्त्रतत्त्वज्ञाः ॥१॥

दृष्ट्वा सम्यक् नकुलः शास्त्रं कृत्स्नं च शालिहोत्रस्य ।
ब्रूते शास्त्रमनन्तं शास्त्रं कृत्वा समासेन ॥२॥

सपक्षा वाजिनः पूर्वं सञ्जाता व्योमचारिणः ।
गन्धर्वेभ्यो यथाकामं गच्छन्ति च समन्ततः ॥३॥

तान्दृष्ट्वा जवसम्पन्नानाढयान्वाहनोचितान् ।
शक्रः प्रोवाच पार्श्वस्थं शालिहोत्रं मुनीश्वरम् ॥४॥

समाप्ति :-

चम्पकं मालतीमूलं सु***तुस्तूरसं तथा ।
अश्वानां नाशयत्याशु विषं जङ्गमसंस्थितम् ॥१५॥

इति श्रीनकुलकृते चिकित्सिते विषयप्रयोगो नाम त्रयोदशोऽध्यायः
॥१३॥ संवत् १८७३ ज्येष्ठ शुदि १५ रविवासरे लिषिकृतं बालकृष्णेन
॥शुभम् ॥

१. पुस्तक के प्रारम्भिक श्लोक तथा अध्यायों की पुष्पिकाओं के अनुसार इस का नाम "अश्वचिकित्सितम्" है । परन्तु पत्रों की कन्नी पर नाम "शालि०" लिखा है ।
२. लिखाई की अशुद्धियां भी हैं और कई स्थानों पर बीच बीच में अक्षर भी छूटे हुए हैं ।
३. पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:O:—

क्रमसंख्या ४६

स्वरप्रक्रिया ।

रामचन्द्रविरचिता ।

व्याकरण । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ६१ ।

पत्र-प्रमाण ३०.४ × १४.४ सें०मी० ।

पंक्तियां १७ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४३ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या २७८६ । पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशायनमः

उच्चैरुदात्तः । ताल्वादिषु सभागेषु स्थानेषूर्ध्वभागे उच्चारितोऽच्
उदात्तसंज्ञः स्यात् । देवः । नीचैरनुदात्तः । नीचैः स्थाने उच्चारितोजनु-
दात्तसंज्ञः स्यात् । देवः । समाहारः स्वरितः । उदात्तानुदात्तयोर्मेलनं
समाहारस्तद्वानच्स्वरितसंज्ञः स्यात् । तस्यादित उदात्तमर्द्धह्रस्वम् । तस्य
स्वरितस्यादितोऽर्द्धमात्रोदात्ता बोध्या परिशेषात्परिशिष्टमनुदात्तम् ।
क्व वो इवाः । न येराः । तेज्यमत्रचतुर्थांश उदात्तः । केचिद्ध्रस्वग्रहणम-
तन्त्रम्-स्वरितस्यार्द्धमुदात्तं बोध्यमित्याहुः । तेषां मतेऽर्द्धमुदात्तमर्धमनु-
दात्तम् । उदात्तस्वरितपरत्वे इदम् । तदपरत्वे तु परिशिष्टस्यानुदात्तस्यो-
दात्तश्रुतिरुक्ता प्रातिशाख्ये । अग्निमीठे ।

समाप्ति :-

तयोर्वाविचि संहितायाम् ॥ तयोरिकारोकारयोः क्रमाद्यकार-
वकारो स्तोचि परे संहितायां विषये । अग्ना ३ याशा । पटा ३ वाशा ।
अग्ना ३ विन्द्रम् । पट ३ बुदकम् । अचि किम् । अग्न ३ इ । पट ३ उ ।
संहितायां किम् । अग्न ३ इन्द्रम् पश्य । तयोरिति स्पष्टार्थम् ॥ इदुतोर-
धिकारात् इदुतोरसिद्धत्वादिको यणचीति न प्राप्नोतीत्ययमारम्भः । ननु
प्लुतस्य प्रकृतिभावविधानसामर्थ्यात्प्लुतस्य स्वरसन्धिषु सिद्धत्वं
भविष्यति । सामान्येन प्लुतप्रकरणे यदुक्तम् तत्सर्वं स्वरसन्धिषु सिद्ध-
मिति ज्ञापकमाश्रीयते इति इदुतोरपि सिद्धत्वात्तयोर्यणं सिद्ध इति चेदेव-
मपि सवर्णदीर्घनिवृत्यर्थं शाकलनिवृत्यर्थं च वक्तव्यमेतत् । न चैवमपि
इकोयणचीति सूत्रस्थवार्तिकेन सिद्धम् । प्लुतपूर्वस्य चैको यण वाच्यः

इदं त्वावश्यकम् । भोऽयिडा । भोऽइन्द्रम् । भो गवदस्य छान्दसः प्लुतः ।
ततः परस्येकारस्य निपातत्वात्प्रकृति भावं बाधित्वा यणादेशः । तथा
तेनैव वचनेन सिद्धत्वात्सूत्रं किमर्थमिति चेत् उच्यते अग्ना ३ या शापट
३ बुदकमित्यत्र यणि उदात्तस्वरितयोरित्याकार उकार एव स्वरितः
स्यात् । अस्य पूर्वत्रासिद्धमित्यसिद्धत्वादुदात्तस्वारितयोरिति स्वारितत्वं न
सम्भवति । अस्यार्थस्य संग्रहार्थं भाष्ये श्लोकी—

किन्तु यणा भवतीह न सिद्धं
य्वाविदुतोर्यणं विदधाति ।
तौ च मम स्वरसन्धिषु सिद्धौ
शाकलदीर्घविधी तु निवर्त्यौ ॥१॥

इत्तु यदा भवतिप्लुतपूर्व
स्तस्य यणं विदधात्यपवादम् ।
तेन तयोश्च न शाकलदीर्घो
यण स्वर बाधनमेव... हेतुः ॥२॥

इति वाक्यस्वराः ॥

इति श्रीशेषकुलोद्भवनागाह्वयपण्डितसूनुरामचन्द्रपण्डितविरचिता
स्वरप्रक्रिया समाप्ता ॥

- १ यह स्वरप्रक्रिया सिद्धान्त कौमुदी के स्वर प्रकरण से सर्वथा भिन्न है ।
- २ पाठ प्रायः शुद्ध है ।
- ३ पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ४७

श्रमद् भागवतम् (प्रथमस्कन्धमात्रम्) ।

श्रीधरी टीकासहितम् ।

टीकाकारः श्रीधरस्वामी ।

पुराण । दे० ना० लिपि । पत्रसंख्या ४६ ।

पत्रप्रमाण । ३७.४ × १५.६ सें० मी० ।

पंक्तियों १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४७ प्रतिपंक्ति ।
पाठसंख्या २३०३ । प्रथमस्कन्ध पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

(मूल) जन्माद्यस्य यतोऽन्वयादिरतश्चार्थस्वभिज्ञः स्वराट्
तेने ब्रह्म हृदा य आदिकवये मुह्यन्ति यत्सूरयः ।
तेजोवारिमृदां यथा विनिमयो यत्र त्रिसर्गो मृषा
धाम्ना स्वेन सदा निरस्तकुहकं सत्यं परं धीमहि ॥

(टीका) ॐस्वस्ति श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमो नारायणाय ॥
ॐ नमः श्री .....सनिवासाय श्रीरामचन्द्राय ॥१॥ वागीशा
यस्य वदने लक्ष्मीर्य ..... विश्वसर्गाविसर्गादि नवलक्षणलक्षितम् ॥
श्रीकृष्णाय परं.....

समाप्ति :-

(मूल) नूनं भगवतो ब्रह्मन् गृहेषु गृहमेधिनाम् ।
न लक्ष्यते ह्यवस्थानमपि गोदोहनं क्वचित् ॥ ३६॥
सूतोवाच ॥
एवमाभाषितः पृष्ठः स राज्ञा श्लक्ष्णया गिरा ।
प्रत्यभाषत सर्वज्ञो भगवान्बादरायणिः ॥४०॥
इति श्रीभागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यां
संहितायां वैयासिक्यां पारमहंस्यां प्रथमस्कन्धे
एकोनविंशोऽध्यायः ॥१६॥

(टीका) नूनमिति ॥ गोदोहनमात्रकालमपि ॥३६॥ एवम् अहो
इत्यादिकया श्लक्ष्णया मधुरया गिरा आभाषितः अभिमुखीकृतः ॥४०॥

प्रथमस्कन्धगूडार्थपदभावार्थदीपिका ॥
सद्भिर्गृहीतनीयेयं यथा स्यात्तत्त्वदीपितम् ॥१॥
आर्यं धर्मजमाहूतारिमवनौ कृत्वा परीक्षिन्नृपम्
ब्रह्मास्त्रादभिरक्षितं कलिजयख्यातं च कृत्वा भुवि ।
अन्ते यः शुक रूपतः स्वपरमज्ञानोपदेशेन तम्
शापादावदमुं भजामि परमानन्दाकृतिं माधवम् ॥२॥

इति श्रीभागवते प्रथमस्कन्धे एकोनविंशोऽध्यायः ॥१६॥ संवत्
१८८० भाद्रपदशुक्ल नवम्याम् ॥

१. पुस्तक का प्रथम पत्र आधा फटा हुआ है ।
२. लिखाई की अशुद्धियां अनेक स्थलों पर बड़ी खटकनेवाली हैं ।
३. स्कन्ध की समाप्ति पर श्रीधरी में एक श्लोक "प्रथम स्कन्धगूडार्थ
... "इस पुस्तक में अधिक हैं । हमारे श्रीमद्भागवत, क्रम संख्या
५०२१२ में यह श्लोक नहीं है ।
४. पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ४८

छान्दोग्योपनिषद् ।

शाङ्करभाष्य तथा भाष्य पर टीका ।
टीकाकार भगवदानन्द स्वामी ।
उपनिषद् । दे० ना० लिपि । पत्र संख्या ३०० ।
पत्र-प्रमाण ३२.४ × १८.२ सें० मी. ।
पंक्तियां १४ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४३ प्रतिपंक्ति ।
पाठ-संख्या ११२८७ । पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

(मूल) ओमित्येतदक्षरमुदगीथमुपासीत ।
ओमिति ह्युदगायति तस्योपव्याख्यानम् ।

(भाष्य) श्रीगणेशाय नमः । ओमित्येतदक्षरमित्याद्यष्टाध्यायी
छान्दोग्योपनिषत् । तस्याः संक्षेपतोऽर्थजिज्ञासुभ्यो ऋजु-विवरणम् अल्प-
ग्रन्थमिदमारभ्यते ॥

(टीका) श्रीगणेशाय नमः ।
नमो जन्मादिसम्बन्धबन्धविध्वंसहेतवे ।
हरये परमानन्दवपुषे परमात्मने ॥१॥

नमस्तत्र्यन्तसन्दोहसरसीरुहभानवे ।
गुरवे परपक्षौघध्वान्तध्वंसपटीयसे ॥२॥

छान्दोग्यानामुपनिषद्देवं व्याचिख्यासुभंगवान्भाष्यकारश्चिकीर्षित-
ब्रह्मपरिसमाप्तिप्रचयपरिपन्थिदुरितनिर्हर्णसिद्ध्यर्थमोङ्कारोच्चारणलक्ष-
सम् मंगलाचरणं सम्पादयन् व्याख्येयस्वरूपं दर्शयति ओमित्येतदिति ।
व्याख्यानं सप्रयोजनं प्रतिजानीते तस्या इति ।

समाप्ति :—

(मूल) अन्यत्र तीर्थेभ्यः स ख...वं वर्त्तयन्त्यावदोयुषं
ब्रह्मलोकमभिसंपद्यते न च पुनरावर्त्तते न च
पुनरावर्त्तते ॥१५॥ इति अष्टमः प्रपाठकः ॥८॥
छान्दोग्योपनिषत्समाप्ता ॥

(भाष्य) अन्यत्र तीर्थेभ्यस्तीर्थं नाम शास्त्रानुज्ञाविषयस्ततोऽ-
न्यत्रेत्यर्थः । सर्वाश्रमिणां चैतत्समानं तीर्थेभ्योऽन्यत्र हिंसैवेत्यन्ये वर्णयन्ति ।
कुटुम्बे एवैवतत्सर्वं कुर्वन् खल्वधिकृती यावदायुषं यावज्जीवमेवं यथोक्तेन
प्रकारेणैवं वर्त्तयन् ब्रह्मलोकमभिसम्पद्यते न च पुनरावर्त्तते ॥ पुनरावृत्तेः
प्रतिषेधात् ॥ धार्मिकान् ॥ अर्चिरादिना मार्गेण कार्यब्रह्मलोकमभिसम्पद्य
यावद्ब्रह्मलोकस्थितिस्तावत्तत्रैव तिष्ठति प्राक्ततो नावर्त्तत इत्यर्थः ॥
द्विरभ्यास उपनिषद्विद्यापरिसमाप्त्यर्थः ॥१५॥ श्री गोविन्दभगवत्पूज्य-
पादशिष्यपरमहंस परिव्राजकाचार्यस्य श्रीशंकरभगवतः कृतौ छान्दोग्यो-
पनिषद्विवरणे अष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥८॥ समाप्तमिदं छान्दोग्यो-
पनिषद्विवरणम् ॥ शुभमस्तु ॥ मङ्गलमस्तु ॥

(टीका) एवं वर्त्तन्नित्यस्य व्याख्यानमेवं यथोक्तेन प्रकारेण
कुर्वन्निति अप्राप्तप्रतिषेधा शङ्कां वारयति ॥ पुनरावृत्तेरिति ॥ चन्द्रलोका
दिवत् ॥ ब्रह्मलोकादपि प्राप्ता पुनरावृत्ति स्तस्या न चेत्यादिना प्रतिषे-
धान्नाप्राप्तप्रतिषेधप्रसक्तिरित्यर्थः ॥ अपुनरावृत्तिवाक्यस्थान्यक्षराणि
व्याकरोति ॥ अर्चिरादिनेति ॥ प्रागिति महाप्रलयात्पूर्वकालोक्तिस्ततो
ब्रह्मलोकादित्यर्थः ॥

वियदादि जगज्जातं जातमज्ञानतो यतः ।
तदस्मि नामरूपादिविरहि ब्रह्म निर्भयम् ॥

नमस्तत्र्यन्तसन्दोहसरसीरुहभानवे ।
गुरवे परपक्षौघध्वान्तध्वंसपटीयसे ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजक श्रीशुद्धानन्दपूज्यपादशिष्यभगवदा-
नन्दज्ञानकृतायां छान्दोग्यभाष्यटीकायामष्टमोऽध्यायः ॥८॥ शके १७४१
प्रमादी नाम संवत्सरमाघकृष्ण तृतीयासौम्यवासरे लिखितम् ॥

१. लिखाई में अशुद्धियां बहुत कम हैं ।
२. पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।
३. प्रत्येक प्रपाठक की पत्र-संख्या अलग अलग है ।

—:0:—

क्रमसंख्या ४६

रामायण ।

तुलसीदास विरचित
भक्तिकाव्य । दे० ना० लिपि । पत्र संख्या १८४
पत्र-प्रमाण ३०.६ × १५.७ सें०मी०
पंक्तियां १४ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३२ प्रतिपंक्ति ।
पाठ संख्या ५१६४ । खण्डित ।

प्रारम्भ :—

श्रीगणेशाय नमः ।

वर्णानामर्थसंधानां रसानां छंदसामपि ।
मंगलानां च कर्तारौ वन्दे वाणीविनायकौ ॥१॥

भवानीशंकरौ वन्दे श्रद्धाविश्वासरूपिणौ ।
याभ्यां विना न पश्यंति सिद्धाः स्वांतस्थमीश्वरम् ॥२॥

वन्दे बोधमयं नित्यं गुरुं शंकररूपिणम् ।
यमाश्रितो हि वक्रोपि चंद्रः सर्वत्र वंद्यते ॥३॥

सीतारामगुणग्रामपुण्यारण्यविहारिणौ ।
वंदे विशुद्धविज्ञानौ कवीश्वरकपीश्वरो ॥४॥

उद्धवस्थितिसंहारकारिणो क्लेशहारिणीम् ।
सर्वधेयस्करीं सीतां नतोहं रामवल्लभाम् ॥५॥

यन्मायावशवर्त्ति विश्वमखिलं ब्रह्मादिदेवासुरा
यत्सत्त्वादमृषैव भाति सकलं रज्जौ यथाहेर्भ्रमः ।
यत्पादप्लवमेव भाति हि भावाम्भोधोस्ततीर्षावताम्
वंदेहं तं शेष कारणपरे रामारव्यमीशं हरिम् ॥६॥

नानापुराणनिगमागमसंमतं यद्
रामायणे निगदतं क्वचिदन्यतोपि ।
सन्तः सुखाय तुलसी रघुनाथगाथा
भाषानिबन्धमतिमंजुलमातनोति ॥७॥

सोरठा

जिह सुमिरत सिधि होय गणनायक करिवरवदन
करो अनुग्रह सोई बुद्धि राशि शुभगण सदन ॥१॥

समाप्ति :-

कोशलपति गति मुनि जन कौरा ।
भे सव लोग सोक बस बौरा ॥
जेहि देखा तेहि समय बिदेह ।
नाम सत्य अस लाग न काहू ॥
नारि कुचाल सुनत महिपालहिं ।
सूझ न जस कछु मणि बिनु व्यालहिं ॥
भरत राज रघुबर बनवासू ।
भा मिथिलेशहि हृदय हरासू ॥
नृप बूझे बुध सचिव समाजू ।
कहहुं विचारि उचित का आजू ॥
समुझि अवध असमंजस दोऊ ।
चलिय कि रहियन कह कछु कोऊ ॥
नृपति धीर धरि हृदय विचारी ।
पठये अवध चतुर चर चारी ॥

बूझि भरत सतभाव सुभाऊ ।
आयेहू बेगि न होई लपाऊ ॥

दोहा ।

गये अवध चर भरत गति बूझि देखि करतूति ॥
चले चित्रकूटहि भरत । चार चले तिरहूति ॥२७४॥

चौपाई

दूतन्ह आई भरत की ...

१. बालकाण्ड सम्पूर्ण है । उसमें पत्र ४७ नहीं है । अयोध्याकाण्ड अपूर्ण है । २७४ दोहे से आगे का भाग नहीं है । अयोध्या काण्ड में भी पत्र ५४ नहीं है ।
२. लिखाई की अशुद्धियां बहुत कम हैं ।
३. पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।
४. बालकाण्ड की पुष्पिका के अन्त में इसके लिखे जाने का समय "समत् १६२४ का" लिखा है ।

—:O:—

क्रमसंख्या ५०

अनुमितिनिरूपण (बुधामोददाव्याख्या सहितम्)

रामनारायणाचार्यः ।

टीकाकारः स्वयम् ।

न्यायशास्त्र । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या २५ ।

पत्र-प्रमाण ३२.५ × १६.७ सें० मी०

पंक्तियां १३ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३१ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ६२६ ।

प्रारम्भ :—

(टीका) ॐ श्री श्री गणेशसरस्वतीगुरुद्विजहरितत्त्वविद्भक्तमद्भ्यो
नमः ॥ भगवद्रूपनिखिलचराचरप्रपञ्चाय नमः ॥

यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै ।
तं ह देवमात्मबुद्धिप्रकाशं मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये ॥१॥

श्रीरामसिंह स्वगुरुं प्रणम्य सदासुखं श्रीहरिनाथदेवम् ।
सावित्रदं चैव भवानिदासं सुचेतरामाख्यनृपं स्वतातम् ॥२॥

क्षमां इ मातरं नत्वा तद्राज्ञीं विष्णुतत्परां ।
प्रमितिग्रन्थसद्व्याख्यां कुर्वे कृष्णप्रणोदितः ॥३॥

गणेशं च गिरं वन्दे ह्यजं शम्भुं शिवां सुरान् ।
वन्दे ब्रह्मविदो विप्रान् वैष्णवान् तद्रतान् सतः ॥४॥

सर्वात्मकं हरिं वन्दे विश्वंचैव तदात्मकम् ।
तत्कृपामाश्रितः कुर्वे सद्व्याख्यां बुधमोददाम् ॥५॥

मूलग्रन्थेऽपि जगन्मङ्गलमङ्गलबोधिकां श्रीगोपालतापनीयश्रुतिरेव-
मङ्गलत्वेनानुसंधीयते ॥ सच्चिदानन्देति ॥ कृष्णाय नम इति
अन्वयः ।

कृषिर्भूवाचकः शब्दो नश्च निर्वृतिवाचकः ।
तयोरैक्यं परं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते ॥

इति कृष्णशब्देन तत्पदलक्ष्यनिर्देशः । ननु कृष्णस्य रासादिक्रियावत्त्वेन
कथं तत्पदलक्ष्याक्रियब्रह्मात्मत्वम् तत्राहाकिलष्टकर्मणे अविद्यादिव्लेशा-
सम्बन्धिस्वरूपात्मकमेव रासादिकर्मयस्येति तत्र स्वरूपातिरिक्तक्रिया-
समवायास्वीकारेण न सक्रियत्वमितिनाक्रियत्वविरोधः । यद्वा वाचा
मगोचरे साक्षादभिधया यागाप्रवृत्तेर्वेदान्तैकवेद्ये प्रमाणान्तरासञ्चारात्
लक्षणया तद्वोधाय वाच्यसम्बन्धस्फूर्तिं विना शक्यसम्बन्धो लक्षणेति
लक्षणाप्रवृत्त्यसम्भवात्तदर्थं तत्पदवाच्यार्थज्ञापनायाहाकिलष्टकर्मण
इति अक्लिष्टानि ईक्षणसङ्कल्पमात्रसाध्यानि जगत्सर्गस्थितिलया
दीनि कर्माणि यस्य तस्मै ।

(मूल)

सच्चिदानन्दरूपाय कृष्णायक्लिष्टकर्मणे ।
नमो वेदान्तवेद्याय गुरवे बुद्धिसाक्षिणे ॥१॥

रामसिंह गुरुं नत्वा हरिनाथं सदासुखम् ।
वर्णदं पितरं बालबोधायानुमितिं ब्रुवे ॥२॥

अनुमितिकरणमनुमानम् ।
परामर्शजन्यं ज्ञानमनुमितिः ।

समाप्तिः—

(मूल)

यस्य हेतोः साध्याभावः प्रमाणान्तरेण निश्चितः स हेतुर्वाधितः ।
यथा सर्वाणि ब्रह्मात्मभेदबोधकानि द्वैतसत्यत्वबोधकानि अनुमानाभा-
सानि । अयमात्मा ब्रह्म, अहं ब्रह्मास्मि, तत्त्वमसि, तत्त्वमेव, त्वमेवतत्,
आमैत्व नृसिंहो देवो ब्रह्म भवति, नान्योऽतोऽस्ति द्रष्टा, प्रतोन्यदार्त्तम्,
नेह नानास्ति किञ्चनेत्यादिश्रुतिभिः अहमात्मा गुडाकेश, कृष्णमेनमवैहि
त्वमात्मानमखिलात्मनाम्, अयं प्रपञ्चो मिथ्यैव, सत्यं ब्रह्माहमद्वयम्,
अत्र प्रमाणं वेदान्ता गुरुः स्वानुभवस्तथा—इत्यादि स्मृतिभिश्च
बाधितानि ॥ इति श्रीविष्णुसख्यापन्नश्रीरामनारायणविरचित
मनुमितिनिरूपणं समाप्तम् । तेन हरिस्तुष्यतु प्रसन्नो भवतु ॥

(टीका) कृष्णमेनमवैहि त्वमिति पाञ्चरात्रे वैष्णवतन्त्रे अयं
प्रपञ्च इत्यादि न च यथा वह्निरनुष्णो द्रव्यत्वात् इति अत्रानुष्णत्वं
साध्यं तदभावः उष्णत्वं स्पर्शेन प्रत्यक्षेण गृह्यते इति बाधितत्वम् ।
आकरजे वह्नौ स्वर्णादौ वह्नोरनुष्णत्वनिर्द्धारात् द्रव्यमात्रे क्वापि
उष्णत्वानिश्चयात् वायुजलादौ स्पर्शप्रत्यक्षेणोष्णत्वग्रहेऽपि भवद्भि-
स्तन्निमित्तान्तरकल्पनेनास्वीकारात्प्रत्यक्षस्य च नभोनीलिमादिप्रत्यक्ष-
वदाभासत्वसंशयग्रस्तस्यावश्यं बाधकत्वासम्भवाच्च ॥

नत्वा गुरुन् हरिं भक्त्या व्याख्येयं बुधमोददा ।
तत्कृपावेशतः कृत्वा तत्पदाब्जे समर्प्यते ॥१॥

इति श्रीविष्णुसख्यापन्नश्रीरामनारायणविरचिता स्वकृतानु-
मितिनिरूपणव्याख्या बुधमोददा समाप्ता तयाहरिगुरुवैष्णवप्रीतिरस्तु ॥

१, लिखाई में अशुद्धियां बहुत हैं । संशोधन करने पर भी अनेक

स्थानों पर अशुद्धियां रह गई हैं ।
२. पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:0:—

कमसंख्या ५०

स्वाराज्यसिद्धिः (संख्या) ।

गङ्गाधर सरस्वती ।
वेदान्त । दे० ना० लिपि । पत्र संख्या २०६ ।
पत्रप्रमाण ३२.५ × १५.८ सें० मी० ।
पंक्तियां १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३३ प्रतिपंक्ति ।
पाठसंख्या ६७६८ । पूर्ण ।

समाप्ति :-

(टीका) ॐ श्री गणेशायनमः
तरुणतपनवर्णं कर्णलोलावधूत-
भ्रमरनिवहगुंजाकर्णनोद्भूतहर्षम् ।
अमरवरकिरीटोदृष्टपादाघृजमन्तः
स्फुरतु दलितविघ्नं दन्तिवक्त्रं महो नः ॥१॥

कृपाललितवीक्षणस्मितमनोज्ञवक्त्राम्बुजम्
शशाङ्ककलयोज्ज्वलं शमितधोरतापत्रयम् ।
करोतु किमपि स्फुरत्परमसौख्यसच्चिद्वपुः
धराधरमुताभुजोद्वलयितं महो मङ्गलम् ॥२॥

जयति स्वजनाज्ञानमत्तवारणदारणः ।
वेदान्तदुर्गमारण्यकेसरी नरकेसरी ॥३॥

सत्तर्काश्मनिशातधारसुमहावाक्यत्रिशूलायुधा-
घातक्षुण्णमदीयमोहमहिप्राणप्रहारोद्यता ।
आनन्दामृतवाहिनी प्रणयिनी सा ब्रह्मविद्यामयी
वेदान्तप्रतिबोधिता विजयते विन्ध्याचलाधीश्वरी ॥४॥

सरसिजदलनेत्रां सुप्रसन्नां दधानां
सदभयवरमुद्रापुस्तकं हस्तकञ्जैः ।
विमलवसनभूषामिन्दुकुन्दप्रकाशां
विलसितहृदयाब्जे भारतीं भावयामि ॥५॥

भक्तानां गुरुदैवतैक्यधिषणादाढ्याय देवस्तनी
व्यक्तिं याति सदा समाधिसमये येषां नृकण्ठीरवः ।
श्रीसर्वज्ञपदं सदर्थकमभूद्यत्रैव तेषामहं
मोहध्वान्तविभाकरायितरजः पादाब्जयुग्मं भजे ॥६॥

श्रीसम्बन्धमुदीक्ष्य वाचकपदे यान् शार्ङ्गिणं वैष्णवा-
श्चन्द्रोत्तंसपदास्पदत्वकलनाच्छम्भुं च शैवा विदुः ।
आनन्दाद्वयशोभमानपरमप्रेमास्पदं योगिनः
तान् पादाम्बुजरेणुधूततमसो वन्दे सदा श्रीगुरुन् ॥७॥

सहजकरुणयाद्रैः सादरं या कटाक्षैः
प्रणतजनसमूहं ध्वस्तमोहं विधत्ते ।
त्रिभुवनविनुतश्री रामभद्राभिधातां
प्रकटितगुरुमूर्तिं ब्रह्मविद्यां प्रपद्ये ॥८॥

व्याहारैर्मधुरैर्मनोज्ञसहजानन्दामृतस्यन्दिभिः
शिष्येभ्यः करवित्त्ववत्प्रथयतस्तत्त्वं परं श्रीगुरुन् ॥
रामानन्दमुनीन् मनीषिमुकुटालङ्कारचिन्तामणीन्
सानन्दं प्रणमामि यत्करुणया तीर्णोऽस्मि मोहारावम् ॥९॥

कृतिभिरसुकराः क्वनु प्रबन्धाः
क्व च वत बालिशबुद्धिरेष जन्तुः ।
तदपि विरचनेऽत्र सद्गुरुणां
सदयनिरीक्षणमेव मेऽवलम्बः ॥१०॥

अभ्यर्थयामि करुणामृतपूर्णचित्तान्
धीरान्प्रणम्य गुणदोषविवेचनाय ।
मात्सर्यपङ्ककलुषाशयदुर्विधान्
मन्ये तृणाय न विदुर्यदमी स्वदोषान् ॥११॥

बहुतरनन्दं वानवोद्योगात्
नरतमिनि महद्भिः नाबु नोपेक्ष्यमेतत् ।
नन्दवृन्दभाजं भाभिन्नाया न किं स्युः
कविवरवचनोक्ताः काकलीश्वरभक्त्याम् ॥१२॥

प्रारिप्सितग्रन्थस्य निविघ्नपरिसमाप्तिप्रचयगमनादिसिद्धये स्वेष्ट-
देवतं सान्वनीश्वरं सगुणनिर्गुणरूपाभ्यामनुमन्दवानः प्रकृतग्रन्था वान्तर-
प्रयोजनस्य ब्रह्मात्मन्यज्ञानस्य “यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ”
“न्यः प्रनावादेव प्रसादाच्च” “ईश्वराज्ज्ञानमन्विच्छेत्” “तेषामेवानुकम्पा-
यं न ह्यमन्त्रान्न तनः । नाशयाम्यात्मभावस्यो ज्ञानदीपेन भास्वता” “मत्तः
स्मृतिर्ज्ञाननपोहनं च”, इत्यादिश्रुतिस्मृतिसहस्रैर्मयः परमेश्वरप्रसादात्त-
त्त्वावगनात्तत्प्राप्त्यर्थं भक्तिश्रद्धाप्रणिपातपुरःसरं तमेवेश्वरं प्रार्थयमानो
विदिष्टविषयप्रयोजननन्दन्वाधिकारिलक्षणमनुबन्धवचतुष्टयमर्थादर्शयति
गङ्गेति—

(मूल) गङ्गापूरप्रचलितजटान्नस्तभोगोन्द्रभीता-
मालिङ्गन्तीमचलतनयां सस्मितं वीक्षमाणः ॥
लीलापाङ्गैः प्रणतजनतां नन्दयश्चन्द्रमौलिः
मोहध्वान्तं हरतु परमानन्दमूर्तिः शिवो नः ॥१॥

स्मारं स्मारं जनिमृतिभयं जातनिर्वेदवृत्तिः
व्यायं व्यायं पशुपतिमुमाकान्तमन्तर्निषण्णम् ।
पायं पायं सपदि परमानन्दपीयूषधारां
भूयो भूयो निजगुरुरपदाम्भोजयुग्मं नमामि ॥२॥

समाप्ति :-

(मूल) वाक्यपुष्पाञ्जलिः सेयं भक्त्या न्यास्ता पदाब्जयोः ।
धियः प्रेरकयोरस्तु शिवयोः प्रीतसिद्धये ॥

(टीका)

अस्य ग्रन्थस्य जगदीश्वरप्रसादजन्यत्वान्निर्दोषत्वमिति सूचयन्स्व-
कृतश्रमस्य सार्थक्याय ग्रन्थं स्वबुद्धिप्रेरकस्य जगन्मातापितृ-रूपस्य
स्वेष्टदेवतस्य चरणारविन्दयोः समर्पयति वाक्येति ।

सेयं स्वाराज्यमिद्विः ।
अपरोक्षकृते नस्वे वाक्याद्वा योगनोर्जि वा ।
जीवन्मुक्तस्य धन्यस्य कैवल्यमिह कीर्तितम् ॥

नित्यं दिशन्मुकृतिनाममिवाञ्छितायां
निर्वाणसिन्धुसलिलैर्भरिताज्ज्वालः ।

आनन्दनन्दनवने नितरां निगूढः
कैवल्यकल्पतरुस्तु मुदे वृधानाम् ॥

वस्वद्विमुन्यवनिमान १७४८ शके वृषाभ्य-
वर्षस्य मघासितवाक्पतियुक्तपष्ठ्या ।

गङ्गाधरेन्द्रयतिना शिवयोः पदाब्जे
भक्त्यार्पिता सुकृतिरस्तु सतां शिवाय ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्रजकाचार्यश्रीरामचन्द्रसरस्वतीपूज्यपा-
दशिष्येण श्रीसर्वज्ञसरस्वतीपूज्यपादप्रशिष्येण गङ्गावरसरस्वत्याख्य-
भिक्षुणा विरचितायां स्वाराज्यसिद्धिव्याख्यायां कैवल्यकल्पद्रुमाख्यायां
कैवल्यप्रकरणं समाप्तम् ॥

१—लिखाई शुद्ध है ।

२—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

३—मुद्रित हो चुकी है ।

—:0:—

क्रमसंख्या ५२ (क)

महाभारतम् ।

व्यासमुनिविरचितम् ।

टीकाकार वेदान्ति महादेव तथा नीलकण्ठसूरि ।

इतिहास । दे० ना० लिपि । पत्रसंख्या १७४ ।

पत्रप्रमाण ३२. × १७.१ सें० मी० ।

पंक्तियां १४ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४२ प्रतिपंक्ति ।

पाठ संख्या ६५४७ । अपूर्ण (केवल विष्णुसहस्रनाम तथा भगवद्गीता
सटीक हैं ।)

प्रारम्भ :-

विष्णुसहस्रनामटीका

ॐ नमो नारायणाय श्रीकृष्णोस्तु प्रसन्नः ॐ नमः सरस्वत्यै ॐ नमो गणेशाय नमः ॐ नमः शिवाय

स्वयंप्रकाशतीर्थोपि लब्धवेदांतिसत्पदः
महादेवोर्थमाचष्टे विष्णुनामसहस्रगं

आचार्याः यद्यपि व्याख्यां चक्रुर्नामसहस्रगां
कायवाक्स्वांतसंशुध्यै पुनः कुर्वे तथाप्यहं

मेरो च परमाणौ च पदार्थत्वं यथा समं
व्याख्यातृत्वं तथा श्रीमदाचार्येषु च मय्यपि

क भारतं क तद् व्याख्या काहं किंतु गुरोः कृपा
मूकं करोति वाचालं पंगुं लघयते गिरिम्

स्त्रीशूद्रद्विजवंधूनां त्रयी न श्रुतिगोचरः
इति भारतव्याख्यानं कृपया मुनिना कृतं

इत्युक्त्या सर्ववर्णानां श्रोतव्योयं स्तवो भवेत्
तदर्थश्च ततो व्याख्या मम सर्वोपकारिणी

भाष्यबोधासमर्थानां जनानां हितकार्यय
नोपेक्ष्यः किं तु सत्कार्यो ग्रंथोपि लघुना कृतः

खलैस्तु खलता कार्या न हानिः तावतास्ति मे
कस्तूरी पामरैः त्यक्ता स्वमहत्त्वं किमुह्यति

अनेकविधधर्माणां श्रवणोपि न तृप्तिभाक्
युधिष्ठिरः शांतनवं यत्प्रच्छात्मतुष्टये ।

यच्च भीष्मः परो भक्तस्तत्र प्रत्युत्तरं ददौ
तत्सर्वं सौतिराचष्टे शौनकादीनृषीन्प्रति ।

वैशंपायन इत्यादि अत्र वैशंपायनो जनमेजयमुवाचेति प्रकरणाल्लभ्यते
जनमेजयस्यैव वैशंपायनं प्रति प्रष्टृत्वावगमात्

विष्णुसहस्रनाम (मू०) वैशंपायन उ०

श्रुत्वा धर्मानशेषेण पावनानि च सर्वशः
युधिष्ठिरः शांतनवं पुनरेवाम्यभाषत ॥१॥

समाप्ति :-

विष्णुसहस्रनाम (मू०)

इमं स्तवं भगवतो विष्णोर्व्यासिन कर्तितं
पठेद्य इच्छेत्पुरुषः श्रेयः प्राप्तुं सुखानि च ४१

विश्वेश्वरमजं देवं जगतः प्रभवाप्ययं
भजति ये पुष्कराक्षं न ते यांति पराभवं १४२

इति श्रीमहाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यां शांतिपर्वणि
दानधर्मे उत्तमानुशासने भगवतो वासुदेवस्य नाम्नां सहस्रं संपूर्णमिति
भद्रों ॥ श्री वासुदेवाय नमः ॥

विष्णुसहस्रनाम (टी०)

इदानीमुक्तं फलं न प्रकृतस्तवपाठस्यैव किंतु यथा कथंचिद्भगवद्भू-
जनमात्रस्येत्याह विश्वेश्वरमिति ४२

शरणं मम गोविंदः शरणं शंकरोक्तयः
शरणं भगवद्भक्ताः शरणं हरिनाम च ।

इति

श्रीमत्स्वयंप्रकाशांघ्रिलब्धवेदांतिसत्पदः
महादेवोक्तोद्व्याख्यां विष्णोर्नामसहस्रगां ।

(ख)

सुवाणमुनिभूमाने वत्सरे श्रीमुखाभिधे
मार्गसिततृतीयायां नगरे ताप्यलंकृते ।

इति श्रीमद्भेदांतिमहादेवकृता विष्णुनामसहस्रटीकायां व्याख्यां
इति शुभो संवत् १८६१ आषाढ शु० ७
—:०:—

क्रमसंख्या ५२ (ख)

प्रारम्भ :-

(श्रीमद्भगवद्गीता टीका) ॐ नमो ब्रह्मादिभ्यो ब्रह्मविद्यासंप्रदायक-
तृभ्यो वंशऋषिभ्यो नमो गुरुभ्यः

प्रणम्य भगवत्पादात् श्रीधरादींश्च सद्गुरुन्
संप्रदायानुसारेण गीताव्याख्यां समारभे १

भारते सर्ववेदार्था भारतार्थश्च कृत्स्नशः
गीतायामस्ति तेनेयं सर्वशास्त्रमयी मता २

कर्मोपास्यतज्ञानभेदैः शास्त्रं कांडत्रयात्मकं
अन्ये तूपासनाकांडात् तृतीयो नातिरिच्यते ३

तदेवं ब्रह्मविद्भिः वेदे यत्तदुपासते
इतिश्रुवैव वेद्यस्यादुपास्यादन्यतेरिता ४

इयमष्टादशाध्यायी क्रमात् षटत्रिकेन हि
कर्मोपास्तिज्ञानकांडत्रितयात्मा निगद्यते ५

तत्र युद्धोद्यमं श्रुत्वौत्सुक्यादग्रिमं वृत्तान्तं बुभुत्सुर्धृतराष्ट्र उवाच
धर्मक्षेत्रे इति ।

(श्रीमद्भगवद्गीता मूल) धृतराष्ट्र उवाच ।

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः
मामकाः पांडवाश्चैव किमकुर्वत संजय । १

समाप्ति :-

(श्रीमद्भगवद्गीता मूल)

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
तत्र श्रीविजयो भूतिध्रुवा नीतिर्मतिर्मम । ७८

इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगेशास्त्रे श्रीकृष्णा-
र्जुनसंवादे संन्यासादितत्त्वनिर्णययोगो नामाष्टादशोऽध्यायः १८

टीका) यस्मादनंतैश्वर्यो भगवान् तदनुगृहीतोऽर्जुनो युविष्ठिर-
पक्षेस्ति अतस्त्वया जयाशा न कार्येत्याह यत्रेति यत्र पक्षे ध्रुवेति सर्वत्र संब-
ध्यते श्रीदेवहसनादिशोभा विजयः प्रसिद्धः भूतिः ऐश्वर्यं सर्वनियंतृत्वं नीति-
नयश्च एतत्सर्वं तत्र तस्मिन् पक्षे ध्रुवमिति मम मतिः अतः पांडवैः सह
संधिरेव कर्त्तव्य इति भावः ७८

इति श्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञमर्यादाधुरंधरवंशावतंस श्रीगोविंदसूनोः
श्रीनीलकण्ठसूरिवर्यस्य कृतौ भारतभावदीपे भीष्मप्रर्वणि गीतार्थप्रकाशे
ऽष्टादशोऽध्यायः १८ संवत् १८६१ ज्येष्ठमासे कृष्णे पक्षे चतुर्थ्यां चंद्रवासरे
लिषत् लालजोमल्ल मिश्र कुरुक्षेत्रांतरकपिस्थलमध्ये लि० यादवशं पुस्तकं
दृष्ट्वा तादृशं लिषत् मया यदि शुद्धविशुद्धं वा मम दोषो न दीयते ॥१॥
गौरीशंकराभ्यां नमः गुरुदेवाय नमः

१. इस हस्तलिखित में केवल विष्णुसहस्रनाम तथा भगवद्गीता ही हैं । महाभारत का अन्य कोई अंश नहीं है । परन्तु प्रत्येक पत्र पर पत्रांक लिखने के साथ-साथ "म० भा०" लिखा गया है । इसी से भ्रान्तिवश इसे 'महाभारत' नाम से रजिस्टर में चढ़ाया गया है ।
२. विष्णुसहस्रनाम पर महादेव वेदान्ती की टीका है । नीलकण्ठी नहीं ।
३. श्रीमद्भगवद्गीता पर नीलकण्ठ सूरि की टीका है । परन्तु यह नीलकण्ठ सूरि सारे महाभारत पर टीका करने वाले नीलकण्ठ से भिन्न प्रतीत होता है । टीका के प्रारम्भ में "तत्र युद्धोद्यमं श्रुत्वौत्सुक्यादग्रिमं वृत्तान्तं बुभुत्सुर्धृतराष्ट्र उवाच धर्मक्षेत्रे इति" इस वाक्य से स्पष्ट प्रतीत होता है कि इस टीकाकार ने भीष्मपर्व के, गीता से पूर्ववर्त्ती, बारह अध्याय देखे ही नहीं हैं । इन्हीं बारह अध्यायों के साथ गीता के १८ अध्याय मिलने से ३० अध्याय का गीतापर्व बनता है ।
४. विद्वान् लोगों में एक पुरानी अनुश्रुति चली आ रही है कि जब नीलकण्ठ जी गीता के अतिरिक्त सारे महाभारत पर टीका कर चुके तब

किसीने पूछा कि आपने गीता पर टीका क्यों न की ? तब नीलकण्ठ जी ने उत्तर दिया कि यह मेरी अनधिकार चेष्टा कहलाती ; गीता के रहस्य को श्रीधर स्वामी ही बता सकते हैं । गीता पर टीका देखनी है तो श्रीधरी देखो । इस अनुश्रुति के अनुसार भी गीता पर यह टीका किसी अन्य नीलकण्ठ सूरि की बनाई प्रतीत होती है ।

५. पाठ में लिखाई की अशुद्धियां यत्र-तत्र रह गई हैं ।
६. पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:0:—

क्रम सख्या ५३

शङ्कर—दिग्विजयसार ।

व्यासाचल कविवर विरचित ।
काव्य । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या १०५ ।
पत्र-प्रमाण २६.८ × १४.८ ।
पंक्तियां १३ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३४ प्रतिपंक्ति ।
पाठ संख्या २६०० । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

श्रीगणेशाय नमः ॐ

प्रणम्य परमात्मानं श्रीविद्यातोरुपिणं ।
प्राचीनशंकरजये सारः संगृह्यते स्फुटं ॥१॥

यद्वद्धटानां पटलो विशालो
विलोक्यतेऽल्पे किल दर्पणेपि
तद्वन्मदीये लघुसंग्रहेऽस्मि
न्तुद्वीक्ष्यतां शांकरवाक्यसारः ॥२॥

यथातिरुच्ये मधुरेपि रुच्यु
त्पादाय रुच्यंतरयोजनाहं
तथेष्ट्यतां प्राक्कविहृद्यपद्ये
त्वेषापि मत्पद्यनिवेशभंगी ॥३॥

स्तुतोपि सम्यक्कविभिः पुराणैः
कृत्यापि नस्तुप्यतु भाष्यकारः
क्षीराविववासी सरसीरुहाक्षः
क्षीरं पुनः किं चकमे न गोष्ठे ॥४॥

पयोद्विविवरीमुनिःसृतसुधाभरीमाधुरी
धुरीणभरिताधरीकृतफणाधरावीशितुः
शिवंकरसुशंकराभिवजगद्गुरोः प्रायशो
यशो हृदयशोधकं कलयितुं समीहामहे ॥५॥

क्वेमे शंकरसद्गुरोर्गुणगणा दिग्जालकूलंकपाः
कालोन्मीलितमालती परिमलावष्टंभमुष्टिधयाः
क्वाहं हंत तथापि सद्गुरुकथापीयूषपारंपरी
मग्नोन्मग्नकटाक्षवीक्षणवलादस्ति प्रशस्तार्हता ॥६॥

धन्यमन्यविवेकशून्यसुजनामन्याविविकन्यानटी
नृत्तोन्मत्तनराधमाधमकथासंमर्ददुष्कर्मैः
दिग्धां मे गिरमद्यशंकरगुरुक्रीडासमुद्यद्यशः
पारावारसमुच्चलज्जलभरैस्संक्षालयामि स्फुटं ॥७॥

बंध्यासूनुखरीविषाणसदृशक्षुद्रक्षितींद्रक्षमा
शौर्योदार्यदयादिवर्णनकलादुर्वासनावासितां
मद्वारणीमधिवासयामि यमिनस्त्रैलोक्यरंगस्थली
नृत्यत्कीर्त्तिनटीपटीरपटलोच्चूर्णविकीर्णः क्षितौ ॥८॥

पीयूषद्युतिखंडमंडनकृपारूपांतरश्रीगुरु
प्रेमस्थेमसमर्हणार्हमधुरव्याहारसूनोत्करः
प्रौढौयं नवकालिदासकवितासंतानसंतानको
दद्यादद्यसमुद्यतस्सुमनसामामोदपारंपरीं ॥९॥

सामोदैरनुमोदिता मृगमदैरानंदिता चंदनै
मंदारैरभिनंदिता प्रियगिरा काश्मीरजैः स्मेरिता
वागेषा नवकालिदासविदुषो दोषोज्झिता दुष्कवि
व्रातैर्निष्करुणैः क्रियेत विकृता धेनुस्तुरुष्करिव ॥१०॥

यद्वादीनदयालवः सहृदयाः सौजन्यकल्लोलिनी-
दोलांदोलनखेलनैकरसिकस्वांतास्समंतादमी ।
संतस्सति परोक्तिमौक्तिकजुषः किं चितयानंतया
यद्वा तुष्यति शंकरः परगुरुःकारुण्यरत्नाकरः ॥११॥

उपक्रम्य स्तोतुं कतिचन गुणान् शंकरगुरोः
प्रभङ्गाः श्लोकार्धे कतिचन तदधर्धिरचने
अहं तुष्टपुस्तानहह कलये शीतकिरणं
कराम्यामाहर्तुं व्यवसितमतेः साहसिकतां ॥१२॥

तथाप्युज्जृम्भते मयि विपुल दुग्धाब्धिलहरी
लसत्कल्लोलालीलसितपरिहासैकरसिकाः
अमी मूकान्वाचा लपितुमपि शक्ता यतिपतेः
कटाक्षाः किं चित्रं भृशमघटिताभोष्टघटने ॥१३॥

अस्मज्जिह्वाग्रसिंहासनमुपनयतु स्वोक्तिधारामुदारा
मद्वैताचार्यपादस्तुतिकृतमुकृतोदारता शारदांवा
नृत्तन्मृत्युं जयोच्चैर्मुकुटतटकुटीनिस्रवत्संस्त्रवन्ती
कल्लोलोद्वेलकोलोहलमदलहरीखंडिपांडित्यहृद्यां ॥१४॥

क्वेदं शंकरसद्गुरोः सुचरितं क्वाहं वराकी कथं
निर्बन्धासि चिरार्जितं मम यशः किं मज्जयस्यबुधौ
इत्युक्त्वा चपलां पलायितवतीं वाचं नियुक्ते बलात्
प्रत्याहृत्य गुणस्तुतौ कविगणः चित्रं गुरोर्गौरवं ॥१५॥

रुक्षैकाक्षरवाङ्निघंटुशरणैरौणादिकप्रत्यय
प्रायैर्हतयङन्तदंतुरतरैर्दुर्बोधदूरान्वयैः
क्रूराणां कवितावतां कतिपयैः कष्टेन कृष्टैः पदै
ह्रीं हास्याद्वशगा किरातविततेरेणीव वाणी मम ॥१६॥

नेता यत्रोल्लसति भगवत्पादसंज्ञो महेशः
शांतिर्यत्र प्रचकति रसः शेषवानुज्ज्वलाद्यैः
यत्राविद्याक्षतिरपि फलं तस्य काव्यस्य कर्त्ता
धन्यो व्यासाचलकविवरस्तत्कृतिज्ञाश्च धन्याः ॥१७॥

तत्रादिम उपाद्धातो द्वितीये तु तदुद्भवः
तृतीये तत्तदमृतांधोवतारनिरूपणम् ॥१८॥

महत्तानेहसा येषां संप्रदायागता गता
तस्याः शुद्धात्मविद्यायाः पठे सर्गे प्रतिष्ठितः ॥२०॥

तद्द्वयासाचार्यसंदर्शविचित्रं सप्तमेस्थितं
स्थितोष्टमे मंडनार्यसंवादो नवमे मुनेः ॥२१॥

वाणीसाक्षिकसार्वज्ञनिर्वाहोपायचितनं
दशमे-योगशक्त्याभूपतिकायप्रवेशनं ॥२२॥

बुद्धा मीनध्वजकलां तत्प्रसंगप्रपंचनं
सर्गे एकादशे तूग्रभैरवाभिधनिर्जयः ॥२३॥

द्वादशे हस्तधात्र्यायत्रोटकोभयसंश्रयः
वार्त्तिकांतब्रह्मविद्याचालनं तु त्रयोदशे ॥२४॥

चतुर्दशे पद्मपादतीर्थयात्रानिरूपणं
सर्गे पञ्चदशे तूक्तं तदाशाजयकौतुकं ॥२५॥

षोडशे शारदापीठवासस्तस्य महात्मनः
इति षोडशभिः सर्गैः व्युत्पाद्या शांकरी कथा ॥२६॥

समाप्ति :-

इति कृतसुरकार्यं नेतुमाजग्मुरेनं
रजतशिखरिशृंगं तुंगमीशावतावरं
विधिशतमखचंद्रोपेद्रवाग्निपूर्वाः
सुरनिकरवरेण्याः सर्षिसंघाः ससिद्धाः ॥३॥

विद्युद्वल्लीनियुतसमदारब्धयुद्धैर्विमानैः
संख्यातीतैः सपदि गगनाभोगमाच्छादयंतः
स्तुत्वा देवं त्रिपुरमथनं ते यतीशानवेषं
मंदारोत्थैः कुसुमनिचयैरब्रुवन्नर्चयन्तः ॥४॥

भवानाद्यो देवः कवलितविषः कामदहनः
पुरारातिविश्वप्रभवलयहेतुस्त्रिनयनः
यदर्थं गां प्राप्तो भवमथन वृत्तं तदधुना
तदायाहि स्वर्गं सपदि गिरिशास्मत्प्रियकृते ॥५॥

उन्मीलद्विनय (न) प्रधानसुमनोवाक्यावसाने महा
देवे संभृतसंभ्रमे निजपदं गंतुं मनः कुर्वति
शैलादिप्रमुखैः परिष्कृतवपुस्तस्थौ पुरस्तत्क्षणा
दुक्षा शारदवारिमुग्धवलिमाहंकारहुंकारकृत् ॥६॥

इंद्रोपेंद्रप्रधानैस्त्रिदशपरिवृढैः स्तूयमानः प्रसूनैः
दिव्यैरभ्यर्च्यमानः सरसिरुहभवादत्तहस्तावलंबः
आरुह्योक्षाणामग्न्यं प्रकटितसुजटाजूटचंद्रावतंसः
शृण्वन्नालोकशब्दं समुदितमृषिभिर्धाम नैजं प्रतस्थे ॥१०७॥

इति श्रीमाधवीये तच्छारदापीठवासगः
संक्षेपशंकरजये सर्गः पूर्णोपि षोडशः ॥१६॥

प्रारम्भ में “प्रणम्य परमात्मानं श्रीविद्यातोथंरूपिणाम्” और अन्त में “इति श्री माधवीये” देखते हुए इसके रचयिता सायणाचार्य प्रतीत होते हैं। सायणाचार्य जी ने अनेक ग्रंथों की रचना अपने बड़े भाई माधवाचार्य के नाम पर की है। इसी लिए इसे भी माधवीय कहा गया प्रतीत होता है। इसी लिए यत्येक सर्ग की समाप्ति पर भी पुष्पिका में “माधवीये” पद का प्रयोग हुआ है। प्रारम्भ में (१७ वें श्लोक में) रचयिता का नाम “व्यासाचलक विवरः” दिया गया है। यह भी किसी प्रकार से सायणाचार्य का ही नाम है। इसी प्रकार से श्लोक ६ तथा १० में कवि ने अपने को नव कालिदास भी कहा है।

२. पुस्तक का वास्तविक नाम “संक्षेपशंकरजय” है। ऐसा ही प्रत्येक सर्ग के अन्त में लिखा गया है। परन्तु आवरण-पृष्ठ पर “शंकर-दिग्विजयसार” नाम लिखा है। इस लिए संग्रहालय के कागज-पत्रों में इसका नाम “शङ्करदिग्विजयसार” ही रखा गया है।

३. प्राठ प्रायः शुद्ध है।

४. पुस्तक अच्छी अवस्था में है।

५. ग्रन्थ क्रम—संख्या ६६ भी नाम-भेद से यही-ग्रन्थ है।

—:०:—

क्रमसंख्या ५४

तत्त्वप्रदीपिका ।

नयनप्रसादिनी टीका सहित ।

ग्रन्थकार—चित्सुखमुनिः ।

टीकाकार—प्रत्यक्स्वरूप ।

वेदान्त । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ५१६ ।

पत्र-प्रमाण ३०.०० × १४.६ सें० मी० ।

पंक्तियां १३ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४१ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या १७१८६ । सम्पूर्णा ।

प्रारम्भ :-

(टीका) यन्नित्यं निरवग्रहस्वमहिमामेयस्वभावं महा—
मायावेशवशाद्व्यवर्तत वियद्वाय्वग्न्यबुर्वीमुखैः ।
भावैस्तत्तदनंतविभ्रममयैर्विध्वस्तभेदोद्भवं
निर्धूतावधिबोधमोदजलाधि वंदे महीयो महः ॥१॥

उन्निद्रशुभ्रसरसीरुहसन्निषण्णां
निर्गच्छदच्छरुचिनिर्जितचंद्रकांति
हारोज्ज्वलां लिपितनुं स्फटिकाक्षकुंभ
मुद्राक्षपुस्तककरां प्रणमामि वाणीं ॥२॥

254087 अविरलविगलितमदजल
विलुलितमत्तालिमालामनुलंबः

—त्रिपुलकपोलफलको

दलयतु लंबोदरो दुरितं ॥३॥

यद्विद्याधवलैर्बिभर्त्ति विबुधैः सर्वादिवापीन्दुमु—
न्मोलत्कैरवकोरकाकुलरुचि विश्वम्भरेयं भृता
घोराज्ञानदुरंतपंकनिकरप्रोत्सारिविद्यानदी—
मूलं नौमि मुनीन्द्रमन्वहमहं विद्यागिरि तं गुरुं ॥४॥

यत्पादपावनसरोजरजः परागै
रेते विनेयनिवहा विरजस्त्वमायुः
सत्यप्रकाशपरिशुद्धनिजानुभावं
प्रत्यक्प्रकाशमभिनौमि गुरुं यतीन्द्रं ॥५॥

उद्यद्विद्यासुरसरिदियं निःसृता यत्सकाशात्
यत्पादाब्जं सकलविबुधोत्तंसलीलां बिभर्त्ति
हंसानां यद्विमलबहुवाग्जीवनं जीवनं तं
वंदे विद्यागुरुमविरतं मानसं तीर्थमार्यं ॥६॥

अविनश्वररुचितत्त्वप्रदीपिकालोकनार्थिनां क्रियते
अज्ञानतिमिरभेत्त्री मानसनयनप्रसादिनी टीका ॥७॥

दोषत्वमुज्ज्वलगुणाग्रपि यान्ति येषु
तैरुन्नतैः किमथवेह तिरस्कृतैः किं
दोषोपि येषु गुणतामुपयाति भूयां—
स्तेभ्यो नमोस्तु सततं भुवि सज्जनेभ्यः ॥८॥

(मूल) श्रीगणेशाय नमः

स्तंभाम्यंतरगर्भभावनिगदव्याख्याततद्वैभवो
यः पांचाननपांचजन्यवपुषा व्यादिष्टविश्वात्मतः
प्रह्लादाभिहितार्थतत्क्षणमिलदृष्टप्रमाणं हरिः
सोव्याद्वः शरदिदुमुंदरतनुः सिहाद्रिचूडामणिः ॥९॥

ज्योतिर्यदक्षिणामूर्त्तिव्यासशंकरशब्दितम्
ज्ञानोत्तमाख्यं तद्वदे सत्यानंदपदोदितम् ॥१०॥

विप्रतिपत्तिजातध्वातध्वंसप्रगल्भवाचला
क्रियते चित्सुखमुनिना प्रत्यक्तत्त्वप्रदीपिका विदुषा ॥११॥

प्रमाणनखनिभिन्नमहामोहामरारये
नमस्कुर्मो नृसिहाय स्वप्रकाशचिदात्मने ॥४॥

अथ कोयं स्वप्रकाशशब्दार्थः किं स्वश्चासी प्रकाशश्च स्वप्रकाशः
स्वस्य स्वयमेव प्रकाश इति वा सजातोय प्रकाशाप्रकाश्यत्व वा स्वसत्तायां
प्रकाशव्यतिरेकविरतत्वं वा ।

समाप्ति :-

(मूल) न च साधक एवावस्थाविशेषं प्राप्तः स्थितप्रज्ञो गुणातीतश्च
प्रजहाति यदा कामा नित्याद्यभिहितविशेषणानां तत्रानुपपत्तेः न हि सर्वं
कामानां विमोक्तः परमात्मसाक्षात्कारमन्तरेणोपपन्नः रसवर्जं रसोप्यस्य
परं दृष्ट्वा निवर्त्तत इति स्मरणात् यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येस्य हृदि
श्रिताः अथ मृत्योर्मृतो भवत्यत्र ब्रह्मसमश्नु इति श्रुतेश्च तदेवं श्रुतिस्मृति
पुराणादिष्वाधुष्यमाणा जीवन्मुक्तिः प्रद्वेषमात्रेण नापलपितुं शक्यत
इति सिद्धं इति श्रीगौडेश्वराचार्य परमहंसपरिव्राजकाचार्यज्ञानोत्तमपूज्य-
पादशिष्यश्रीमत्परमहंसपरिव्राजकश्रीचित्सुखमुनिविरचितायां तत्त्व-
प्रदीपिकायां चतुर्थः परिच्छेदः ४ ।

(टीका) साधकः फलायोपात्तसाधनः अवस्था विशेषं उपसर्जनीभूत-
मनोनाशवासनाक्षयाभ्यासशालित्वरूपं अंतस्करणधर्माणां कामानां
निवृत्तिं प्रति विविक्तात्मसाक्षात्कार एव हेतुरित्येतदपि तत्रैव दर्शित-
मित्याह रसेति रसः कामः दृष्ट्वा साक्षात्कृत्य एतदेव श्रुतिरारण्यकी
प्रकाशयतीत्याह यदेति फलितमाह तदेवमिति ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यप्रत्यक्प्रकाशपूज्यपादशिष्यस्य
प्रत्यक्स्वरूपभगवतः कृतौ तत्त्वप्रदीपिकाटीकायां नयनप्रसादिन्यां चतुर्थः
परिच्छेदः ॥

१—पाठ शुद्ध है ।

२—पुस्तक का पूरा नाम प्रत्यक्तत्त्वप्रदीपिका है । विद्वान् लोगों में
इसका प्रचलित नाम 'चित्सुखी' है । इसी लिए प्रत्येक पत्र पर
पत्राङ्क के साथ "चि० टी०" (चित्सुखीटीका) लिखा गया है ।

३—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

४—प्रकाशित हो चुकी है ।

क्रमसंख्या ५५

चन्द्रालोकप्रकाशः (टीका) ।

प्रद्योतन भट्टाचार्य विरचित ।
अलङ्कार शास्त्र । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या १५ ।
पत्र-प्रमाण ३२.५ × १४.६ सें०मी० ।
पंक्तियां १३ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३८ प्रतिपंक्ति ।
पाठ-संख्या ४६३ । अपूर्ण ।

प्रारम्भ :—

ॐ श्री गणेशाय नमः

पृथ्वी पृथ्वी न पद्भ्यां न च वहति नभस्तु गतामुत्तमांगात्
पाणिप्रक्षेपयोग्यं दधति दश दिशः किंचनैवावकाशं
कुर्यां किं क्वानुकुर्यां त्रिपुरविजयिनस्तांडवे चिन्तयेत्थं
व्यग्रसर्गादिहेतुस्त्रिदशगणानुतः श्रेयसे भैरवोस्तु ॥१॥

मम सहजविरोधी निर्जितोज्जेन भित्त्वा
धनुरिति बहुला यत्प्रीतिभाजा स्मरेण
स्रगिव कुवलयानामादरेणोपनीता
जयति जनकजाया राघवेपांगदृष्टिः ॥२॥

अस्य स्थितौ तु नगरी महतोयोध्या भवत्यखिला
इति रघुवंशादधिको जयति वंशे लाभिधो वंशः ॥३॥

देवपतेरिव शक्तिर्यस्य जये भूभृतां प्रथिता
श्रीवीरसिंहदेवस्तत्र धरामण्डले जातः ॥४॥

दशरथतो रघुपतिरिव तस्मादिह वीरभानुभूपालः
आबद्धधर्मसेतुर्जगति समद्रेसुमुद्भूतः ॥५॥

तत्तनयो नयनिर्मलकीर्तिस्वर्निम्नगाकमलं
श्रीरामचंद्रदेवाद्भूषणहन्ता समुल्लसति ॥६॥

श्रीवीरभद्रदेवो वैरिवधूगीतसत्कीर्तिः
जयति तदीयस्तनयः कविगोष्ठीर्देवतारामः ॥७॥

क्रियते तस्य निदेशाच्चंद्रालोकप्रकाशोयं
शारदागम इति विदितो भट्टाचार्येण यत्नेन ॥८॥

विघ्नविध्वंसकामनया कृतं मंगलं शिष्यशिक्षायै निवध्नाति
उच्चैरिति ।

(मूल) ॐ

उच्चैरस्यति मंदतामरसतां जाग्रत्कलंकैरव—
ध्वंसं हस्तयते च या सुमनसामुल्लासिनी मानसे
धृष्टोद्यन्मदनाशनार्चिरमला लोकत्रयीदर्शिका
सा नेत्रत्रितयीव खंडपरशोर्वाग्देवता दीव्यतु ॥१॥

हंहो चिन्मयचित्तचंद्रमणयः संवर्द्धयध्वं रसान्
रे रे स्वैरिणि निर्विचारकविते मास्मत्प्रकाशी भवः
उल्लासाय विचारवीचिनिचयालंकारवारांबुधेः
चंद्रालोकमयं स्वयं वितनुते पीयूषवर्षः कृतो ॥२॥

समाप्ति :—

(मूल) कतवं व्यज्यमानत्वे व्याजाद्यै निन्हुतेः पदैः
निर्याति स्मरनाराचा कान्ताद्वक्पातकैतवात् ॥२७॥

(टीका) कैतवमाह कैतवमिति व्याजाद्यैः पदैः
रपह्नुतेर्व्यज्यमानत्वे कैतवापह्नुतिरिति उदाहरणं
निर्यातीति अत्र कैतवादित्यनेन द्वक्पातनिह्वः ॥२७॥

१—इसमें मूल चन्द्रालोक तथा उसपर प्रद्योतन भट्टाचार्य की टीका
चन्द्रालोकप्रकाश है । इसी टीका का एक नाम शारदागम भी है ।

२—चार मयूख सम्पूर्ण हैं और पांचवें के केवल २७ श्लोक हैं ।

३—लिखाई शुद्ध है ।

४—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

५—कई बार प्रकाशित हो चुकी है ।

क्रमसंख्या ५६

जैमिनिन्यायमाला ।

माधवाचार्यविरचित ।

मीमांसा शास्त्र । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ८६ ।

पत्र-प्रमाण ३२.०० × १३.८ तथा ३५.०० × १५.४ सें०मी० ।

पंक्तियां १५ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३६ प्रतिपंक्ति ।

पाठ-संख्या ३१४४ । अपूर्ण ।

प्रारम्भ :-

श्रीवैकुण्ठाय नमः

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे

यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजाननं ॥१॥

युक्ति मानवतीं विदं स्थिरमतिर्भेदे विशेषार्थभा—
गाप्तोहः क्रमकृत्प्रयुक्तिनिपुणः शलाघ्यातिदेशोन्नतिः
नित्यस्फूर्त्यधिकारवान् गतसदावाधः स्वतंत्रेश्वरो
जागर्तिश्रुतिमत्प्रसंगचरितः श्रीबुक्कणक्षमापतिः ॥२॥

यद्ब्रह्म प्रतिपाद्यते प्रगुणयत्तत्पंचमूर्तिप्रथां
तत्रायं स्थितिमूर्तिमाकलयतिः श्रीबुक्कणक्षमापतिः
विद्यातीर्थमुनिस्तदात्मनि लसन्मूर्तिस्त्वनिग्राहिका
तेनासा स्वगुणैरखंडितपदं सार्वज्ञमुज्जृम्भते ॥३॥

इंद्रस्यांगिरसो नलस्य सुमतिः शैव्यस्य मेधातिथि —
वर्षोर्म्यो धर्मसुतस्य वैन्यनृपतेः सौजातिमेगौतमिः
प्रत्यगृष्टिरहं धृतीसहचरो रामस्य पुण्यात्मनो
यद्वत्तस्य विभोरभूत्कुलगुरुर्मन्त्री तथा माधवः ॥४॥

स खलु प्राज्ञजीवातुः सर्वशास्त्रविशारदः
अकरोज्जैमिनिमते न्यायमालां गरीयसीं ॥५॥

तां प्रशस्य सभामध्ये वीरश्रीबुक्कभूपतिः
कुरु विस्तरमस्यास्त्वमितिमाधवमादिशत् ॥६॥

स भव्यां भारतीतीर्थयतीन्द्रचतुराननात्
कृपामव्याहतां लब्ध्वा पराध्यप्रतिमोभवत् ॥७॥

निर्माय माधवाचार्यो विद्वदानन्ददायिनीं
जैमिनीयन्यायमालां व्याचष्टे बालबुद्धये ॥८॥

न्यायमालाया आदौ स्वकीयग्रंथत्वद्योतनाय स्वमुद्रारूपमनेकार्थगर्भं
देवतानमस्कारप्रातिपादकं श्लोकं पठति वागीशाद्या इति—

समाप्ति:-

त्रयोविंशाधिकरणमारचयति शक्यायने पुरोडाशस्तरसा इति
मांसता स(व)नीये वा सर्वत्र । सर्वत्र नवनीतवत् तरसाः सवनीयाः स्युरिति
तत्संनिधिः श्रुतः पुरोडाशस्य मांसत्वं तेष्वेवातो नियम्यते षट्त्रिंशत्संवत्स-
रेष्वनुष्ठेयं शाक्यायागः पनं तत्र श्रूयते संस्थिते संस्थितेहनि गृहपति-
मृगयां याति स यान् मृगान् हन्ति तेषां तरसा सवनीयाः पुरोडाशाः
भवन्ति तत्र यथा नवनीतं सर्वेष्वंगेषु निविष्टं तथा मांसत्वमपि सर्वेषु
पुरोडाशेषु निविशत इति चेत् मैवं तदा हि पुरोडाशास्ते तरसा इति
वचनव्यक्तौ व्यवहितान्वयः स्यात् तरसाशब्द-पुरोडाशशब्दयोर्मध्ये
सवनीयशब्देन व्यवधानात् इह तु तरसा सवनीया इत्यनयोः संविधि
श्रूयते तथा सति ये सवनीयास्ते तरसा इत्यनेन संनिध्यनुगृह्यतेन वाक्येन
मांसत्वं सवनीयपुरोडाशेष्वेव नियम्यते ।

इति माधवीये जैमिनिन्यायमालाविस्तरे तृतीयाध्यायस्याष्टमः पादः ॥८॥

१—लिखाई प्रायः शुद्ध है ।

२—यह पुस्तक तृतीयाध्याय के अष्टम पाद तक ही है ।

३—बीच में क्रमाङ्क ४ से ७ तक के पत्र नहीं हैं ।

४—पुस्तक दो हाथों की लिखाई में है । एक द्वितीयाध्याय के चतुर्थ

पाद तक तथा दूसरी तृतीयाध्याय के प्रारम्भ से अष्टम पाद की

समाप्ति पर्यन्त ।

५—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

क्रमसंख्या ५७

राजमार्तण्डः ।

भोजराजविरचितः ।

योगशास्त्र । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ६१ ।

पत्र-प्रमाण ३२.५ × १६.५ सें० मी० ।

पंक्तियां ११ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३२ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या १३४२ । पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ

देहार्धयोगः शिवयोः स श्रेयांसि तनोतु वः ॥

दुष्प्राप्यमपि यत्स्मृत्या जनः कैवल्यं मश्नुते ॥१॥

त्रिविधान्यपि दुःखानि यदनुस्मरणान्तरां ॥

प्राप्तिं सद्यो विलयं तं स्तुमः शिवमव्ययं ॥२॥

पतञ्जलिमुनेरुक्तिः काप्यपूर्वा जयत्यसौ ॥

पुं प्रकृत्योर्वियोगोऽपि योग इत्युदितो यया ॥३॥

जयंतु वाचः फणिभर्तुरात्तर स्फुरत्तमः स्तोमनिशाकरत्विषः

विभाव्यमानाः सततं मनांसि याः सतां सदानंदमयानि कुर्वते ॥४॥

शब्दानामनुशासनं विदधता पातञ्जले कुर्वता

वृत्तिं राजमृगांकसंज्ञमपि च व्यातन्वता वैद्यके

वाक्चेतोवपुषाम्मलः फणभृतां भर्त्रेव येनोद्धृत

स्तस्य श्रीरणरंगमल्लनृपतेर्वाचो जयत्युज्ज्वलाः ॥५॥

दुर्बोधं यदतीव तद्विजहति स्पष्टार्थमित्युक्तिभिः

स्पष्टार्थेष्वतिविस्तृतिं विदधति व्यर्थैः समासादिकैः ॥

अस्थानेऽनुपयोगिभिश्च बहुभिर्जल्पैर्भ्रमं तन्वते

श्रोतृणामिति वस्तुविप्लवकृतः सर्वेऽपि टीकाकृतः ॥६॥

उत्सृज्य विस्तरमुदस्य विकल्पजालं
फलं प्रकाममवधार्य च सम्यगर्थान् ॥

अन्तः पतञ्जलिमते विवृतिर्मयेय-

मातन्यते बुधजनप्रतिपत्तिहेतुः ॥७॥

(मूल) — अथ योगानुशासनं

(टीका) अनेन सूत्रेण शास्त्रस्य संबंधाभिधेयप्रयोजनान्याख्यायन्ते ।

अथ शब्दोधिकारद्योतको मंगलार्थश्च ।

समाप्ति :-

(मूल) पुरुषार्थशून्यानां गुणानां प्रतिप्रसवः

कैवल्यं स्वरूपप्रतिष्ठा वा चितिशक्तिरिति ॥३३॥

(टीका) कैवल्यनिर्णयाय दशभिः सूत्रैः क्रमेणोपयोगिनोऽर्थान-
भिधाय शास्त्रांतरेष्वप्येतदेव कैवल्यमुपपन्नमित्युपपाद्य कैवल्यस्वरूपं
निर्णीतमिति व्याकृतः कैवल्यपादः

सर्वे यस्य वशाः प्रतापवसतेः पादांतसेवाश्रिता

विभ्रश्यन्मुकुटेषु मूर्धसु दधत्याज्ञां धरित्रीभृतः

यद्वक्त्रांबुजमाप्य गर्वमसमं वाग्देवतापि श्रिता

स श्रीभोजमहीपतिः फणिपतेः सूत्रेषु वृत्तिं व्यधात् ॥१॥

इति धीमहाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचितायां

राजमार्तण्डाभिधायां पातञ्जलयोगशास्त्रे

सूत्रवृत्तौ कैवल्यपादश्चतुर्थः ४ समाप्तोऽयं

ग्रंथश्चेति शुभम् लिखितं पंडित काश्मीरी

रामचन्द्रेण मध्य कैथल् संवत् १८७३ ।

१—इस पुस्तक में पातञ्जल योग-सूत्र तथा उन पर भोजविरचित
राजमार्तण्ड नामक वृत्ति है ।

२—पाठ प्रायः शुद्ध है ।

३—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

४—प्रकाशित हो चुकी है ।

क्रमसंख्या ५८

तत्त्वपञ्चाशिका ।

कविपतिविरचिता ।

ज्योतिष । देवनागरी लिपि । पत्र-संख्या १० ।

पत्र-प्रमाण ८.०५ × ५.०० सें० मी० ।

पंक्तियां १० प्रतिपृष्ठ । अक्षर २६ प्रतिपंक्ति ।

पाठ संख्या १६३ । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

श्रीगणेशाय नमः ।

कस्तूरीकोशभासः कमलभवकरः

कौस्तुभांकः कृपालुः

कालिदीकूलकेलिः कुलिशकरकृणुः

कामिनीकण्ठमालः

कंसारिः कैटभारिररिकुलकदनः

कौतयानः करालः

कल्पस्थानं कवीनां कलयतु कुशलं

केशवः केशिकालः ॥१॥

नत्वा कृष्णांघ्रियुग्मं यतिपरमपदं रम्यविश्वैकरूपं
विश्वानंदैकमूलं भवभयहरणं कामधेनुं कृपालुं
श्रीयुक्ता गौडविप्रा हरिरसकवयो हेतवे सज्जनानां
कुर्मः सिद्धांतसारां सुरमणिमतजां तत्त्वपञ्चाशिकां तां ॥२॥

आरक्तौ भानुभौमौ भृगुजहिमकरौ शुक्लिनौ ज्ञः शुकाभः
स्वर्णाभो देवमन्त्री रविजविधुतुदौ चाथ नीलांजनाभौ
भूपोऽर्को ग्लौथ राज्ञी गुरुसितसचिवौ रोहिणेयः कुमारः
भूजातो दंडकर्त्ता रविसुततिमिरौ प्रेक्ष्यकौ भाषितौ ज्ञैः ॥३॥

समाप्ति :-

नारीणां जन्मकाले कुजशनितमसाः कोणकेंद्रेषु शस्ताः
चंद्रोस्तेषु प्रशस्तो बुधसितगुरवः सर्वभावेषु शस्ताः

लानेशः कामभावे मदनगृहपतिर्लाभभावे वलस्थो
लाभेशः पुत्रभावे वदति मुनिवरो बहुपुत्रा भवन्ति
इति श्रीकविपतिविरचिता तत्त्वपञ्चाशिका

संपूर्णा

- १—इसका नाम तो पञ्चाशिका है परन्तु पुस्तक में ५५ स्रग्धाराएं हैं ।
- २—अनेक स्थानों पर छन्दोंभङ्ग होता है । परन्तु वह लिपिकारों की
अशुद्धियों के कारण भी हो सकता है ।
- ३—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ५९

प्रबोधचन्द्रिका ।

वैजलभूपतिविरचिता ।

व्याकरण । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या १९

पत्र-प्रमाण २६.२ × १३.०० सें० मी० ।

पंक्तियां १२ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३६ प्रतिपंक्ति ।

पाठ-संख्या ५६२ । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

श्रीगणेशाय नमः

हरिहरगुरुभक्तः सर्वलोकानुरक्तः

त्रिभुवनगतकीर्तिः कान्तिकन्दर्पमूर्तिः

रणरिपुगणकालो वैजलः क्षोणिपालो

जगति जयति दाता सर्वकर्मविधाता ॥१॥

चंद्रावतीवदनचंद्रवकोरविक्रम-

श्चादित्यभूपतनयो नयतंत्रवेत्ता

चौहानवंशतिलकः पटनाधिनाथो

राजा परं जयति वैजलदेव नामा ॥२॥

रामो मेभिहितं करोतु सततं रामं भजे सादरं
रामेणापहृतं समस्तदुरितं रामाय दत्तं धनुः
रामान्मुक्तिरभीप्सता सरभसं रामस्य दासोऽस्म्यहं
रामे रंजतु मे मनः करुणया भो राम पां पालय ॥३॥

धीमद्वैजलदेवेन रामभक्तिरतात्मना
इति चिंतितमेकांते कदाचित्तिष्ठता सता ॥४॥

अस्थि वज्रमयं यस्य यस्य चर्म च वर्म्मवत्
स दधीचिः स कर्णो वा नातिष्ठत्सुचिरं भुवि ॥५॥

न संप्रति शरीराणि न राज्यानि धनानि च
तेषां स्वर्गगतानां हि कीर्त्तिर्जागर्ति भूतले ॥६॥

पद्मिनीपत्रजलवत्संसारे सर्वमस्थिरम्
कीर्त्तिरक्षरसंबद्धा स्थिराभवति भूतले ॥७॥

इह लोके सुखं येन परलोकेऽपि जायते
तदेव प्रत्यहं कर्म कर्त्तव्यं दूरदर्शिना ॥८॥

संसाराभोधितरणं रामनामानुकीर्त्तनम्
रामनामान्विता तस्मात्प्रक्रिया क्रियते मया ॥९॥

बालकानां प्रबोधाय तोषाय विदुषामपि
आकल्पमपि संसारे सुकीर्त्यवस्थापनाय च ॥१०॥

समाप्ति :—

रामो रम्यं वनं जग्मे विष्णो रोचिः प्रीयताम्
गौरम्येत्यादि बोद्धव्यं परत्वाच्च मनोरथः ॥६८॥

व्यंजने चैष सपरो लोप एव विधीयते
स चैष नञ्समासे कप्रत्यये विधीयते ॥६९॥

असौ शमोप्यनेषश्च सक एषक एव हि
ग्रंथस्य गौरवभिया मया नोक्तं सविस्तरम् ॥७०॥ इति ।

प्रबोधचंद्रिकायां च कृतौ वैजलभूपतेः
एष विशेषतः सुष्ठु समाप्ता संधिचंद्रिका ॥७१॥
इति श्रीप्रबोधचंद्रिका समाप्ता

१—पाठ प्रायः शुद्ध है ।

२—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

३—जबलपुर से प्रकाशित हो गई है ।

—:0:—

क्रमसंख्या ६०

बदरी माहात्म्य ।

वेदव्यासमुनिविरचित ।

माहात्म्यग्रन्थ । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या २० ॥

पत्र-प्रमाण २५.८ × ११.५ सें० मी० ।

पंक्तियां ८ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३८ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ४७० । अपूर्ण ।

प्रारम्भः —

श्रीगणेश्वराय नमः ॥ श्री बदरीश्वराय नमः ॥

बन्दे श्रीनारसिंहं गरुडसुरमुनिः क्रोडकेदारगंगा-
माकर्कडेयाग्नितीर्थद्रविणदभगवत्पाददुर्गागणेशान् ॥

घंटाकर्णोद्धवश्रीनरनगबदरीनाथनारायणाख्य
ब्रह्माप्रह्लादयोगीश्वरकमलपदश्रीनृसिंहांश्च भक्त्या ॥१॥

धर्मज्ञानविभक्तीनां मार्गं श्रुत्वा सुविस्तरं ॥

सनत्कुमाराद्देवर्षिः पप्रच्छ पुनरे वतम् ॥२॥

बदर्याश्रममाहात्म्यं सारात्सारतरं महत् ॥

श्रद्धया परया भक्त्या नत्वा चैव पुनः पुनः ॥३॥

श्री नारद उवाच ॥
दयासिन्धो महाविद्वन्सर्वलोकहितेच्छया ॥
वक्तुमर्हसि मत्प्रीत्यै बद्ध्यश्रिमवैभवम् ॥४॥

समाप्तिः—

इति श्रीसनत्कुमारसंहितायामूद्धर्भागे श्रीबदरीमहात्म्ये
नवमोऽध्यायः ॥१॥

श्री सनत्कुमार उवाच ॥
अथातः संप्रवक्ष्यामि बदरीखंडमंडिते ॥
आश्रमे दशाधा भिन्ना यात्रा पर्वणि पर्वणि ॥१॥

यात्राभिर्बदरीनाथो मुक्तिं मुक्तिं च यच्छति ॥
वाञ्छितानामिहार्थानां नूनं दाता जगद्गुरुः ॥२॥
अंत्या—

- १—लिखाई शुद्ध है ।
- २—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।
- ३—नवम अध्याय तक पूरा है । दशम अध्याय के केवल दो श्लोक हैं । इससे आगे के पत्र नहीं हैं ।

—:0:—

क्रमसंख्या ६१

कुमारसम्भव ।

कालिदासविरचित ।
काव्य । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ४० ;
पत्र-प्रमाण २६.५ × १५.०० सें० मी० ।
पंक्तियां ६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर २७ प्रतिपंक्ति ।
पाठसंख्या ६०० । केवल सात सर्ग ।

प्रारम्भः—

ॐ श्रीगणेशाय नमः
अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा
हिमालयो नाम नगाधिराजः ।
पूर्वापरौ तोयनिधी विगाह्य
स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः ॥१॥

यं सर्वशैलाः परिकल्प्य वत्सं
मेरौ स्थिते दोग्धरि दोहगक्षे
भास्वन्ति रत्नानि महौषधीश्च
पृथ्वदिष्टां दुदुहुर्दरित्रीम् ॥२॥

समाप्तिः—

नवपरिणयलज्जाभूषणं तत्र गौरीं
वदनमपहरन्तीं तत्कृताक्षपमीशः
अपि शयनसखीभ्यो दत्तवाचं कथंचित्
प्रथममुखविहारैर्हासयामास गूढं ॥६६॥

इति कुमार संभवमहाकाव्ये कालिदासकृतौ
उमापरिणयो नाम सप्तमः सर्गः ॥७॥

यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिख्यते मया
यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते ॥१॥

- १—पाठ शुद्ध है ।
- २—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

क्रम-संख्या ६२

भागवतमाहात्म्य ।

वेदव्यासमुनिविरचित ।
माहात्म्य । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ४६ ।
पत्र-प्रमाण २७.२ × १३.५ सें० मी० ।

पंक्तियां ६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर २१ प्रतिपंक्ति ।
पाठसंख्या ५६७ । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भः—

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीभागवतमाहात्म्यं पद्मपुराणस्येदं ।
यं प्रव्रजन्तमनुपेतमपेतकृत्यं
द्वैपायनो विरहकातर आजुहाव ॥
पुत्रेति तन्मयतया तरवोभिनेदु-
स्तं सर्वभूतहृदयं नुनिमानतोस्मि ॥१॥
नैमिषे सुतमासीनमभिवाद्य महामति ॥
कथामृतरसास्वादे कुचलः शौनकोऽब्रवीत् ॥२॥

शौनक उवाच ॥
अज्ञानध्वांतविध्वंसं कोटिसूर्यसमप्रभं ॥
मूढाख्याहि कथानारं मम करारसायनं ॥
भक्तिज्ञानविरागाप्तो विवेको वर्द्धते कथं ॥
मायानोह्निरासश्च वैष्णवं क्रियते कथं ॥६॥

समाप्तिः—

यः पाठनप्यत्र पठेन्न पाया-
दिमुच्यते जन्ममह्वजानान् ॥
दिने दिने पापघ्नं प्रकुरुते
पठन्तः श्लोकमग्रीह भक्त्या ॥१०३॥

यो नरः शृणुयाद्वापि श्रावयेद्वापि भक्तितः ॥
इह लोके मुक्तं प्राप्तिं परलोकेऽपि नोक्षते ॥१०३॥

अष्टमेऽध्यायेऽष्टाणि वाङ्मययनानि च ॥
कन्याकोटिसहस्राणि श्रवमेतच्च दानतः ॥१०५॥

इति श्रीभद्रसूक्तोऽन्तर्यामि श्रीभागवतमाहात्म्यनिरूपणे श्रवण-
विधिवत्तं नाम प्रथोऽध्यायः ॥६॥ लिखितं मिश्रकनहोरामेण ॥ पठनायं
मिश्रकनहोरामेण ॥१॥

१—पाठ प्रायः शुद्ध है ।
२—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:0:—

क्रम संख्या ६३

भवानन्दीव्याख्या-टीका ।

महादेव पण्डितविरचिता ।
न्यायशास्त्र । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ४१० ।
पत्र-प्रमाण ३०.५ × १३.५ सें०मी० ।
पंक्तियां १३ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३२ ।
पाठसंख्या ५३३० । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भ :—

श्रीगणेशाय नमः उपाधि ज्ञानादिति मूलस्य मिश्रोक्तमुपोद्घात-
परत्वं विहाय दीधितिकृतसंमतं प्रसंगपरत्वमुपपादयति म इत्यादिना इतीति
एवं ह्येत्यर्थः योजनायामिति आशयः उपाधिज्ञानादिति मूलेनोपोद्घात-
संगतिः प्रदर्श्यते ।

तथा हि मूले तादृशयोजनया व्यभिचारज्ञानस्य हेतुज्ञानविधयोपाधि-
ज्ञापकत्वलाभेनोपाधेर्यभ्यभिचारज्ञापकतार्थत्वमित्यते तद्व्यापकतां विना
तज्ज्ञानज्ञाप्यत्वानुपपत्तेः

समाप्ति :—

न च तथापि तस्य जन्यतावच्छेदक धर्मसम्बन्धे भेदेन नानात्वात्तदव-
च्छिन्नाभावस्यैकत्वासम्भव एवेति वाच्यं अखंडोपधिरूपेणातिरिक्तपादर्थ-
रूपेण वा नानाधर्मसंबन्धावच्छिन्नसकलजन्यतासाधारणेन जन्यतात्वेना
नुगतवृत्तस्य जन्यत्वस्यानुगतत्वं संभवादिति दिक् भट्टाचार्यत्वस्य
सकलभट्टाचार्यसाधारणत्वेनोत्कर्षसंपादकत्वासंभ (र) वादाह व्याख्यायां
भट्टाचार्यः शिरोमणिरिति । अत्र इति शब्दो ग्रंथसमाप्तौ ।

भवानंद वचोव्याख्या महादेवेन निर्मिता
सर्वोपकारिणी नाम्ना संपूर्णा सदनग्रहात् ।

भवानंदवचोव्याख्या समुद्धूतैः श्रमैर्मम
सिद्धोर्वरो जगत्माता प्रीणातु सशिवा भृशम्

विद्वद्वरं मुकुंदाख्यं पितरं प्रणमाम्यहं
यदीयसुवृतेनैव संपूर्णेषा वृत्तिर्मम

(श्री) बैकुण्ठदीक्षितं नौमि गुरुं गौतमरूपिणं
येन चूर्णीकृतास्सद्यो विदुषां गर्वपर्वताः

भावानंदीयथार्थं ज्ञानेच्छा यस्य विद्यते
तेनोपायसहस्रेण संग्राह्येयं कृतिर्मम

मदीयकृतिमुत्तमामभिनवार्थविद्योतिनीं
विलोक्य मुदमाप्नुयाद्यदि सतां बुधानां गणः
तदा भवति निंदया किमिह बालिशानां शतैः
विधुः कुवलयेप्सितो न हि न निंदते तामसैः ॥६॥

वृत्तिर्मदीया यदिचेत्सिदीहिता
तदा किलास्याश्चरितार्थतैव
कस्तूरिकाऽविज्ञजनैर्विमुक्ता
गुणज्ञलोकादरतः वृताथा ॥७॥

विज्ञापयामि सुहृदो बुधान्सत्संप्रदायिनः
कृपासंभृतदृष्ट्यैषा वीक्षणीया कृतिर्मम

प्रकाशकौस्तुभौ पुत्रा.....त्मनामुपकारिणिं
बुद्धिपत्न्यामलौकिक्या महादेवोद्यभावयत्

लौकिक्यां लौकिकं पत्न्यामलौकिक्यामलौकिकं
उत्पाद्यापत्यमभजन्महादेवः कृतार्थतां ॥१०॥

इति श्री काशीवासिमहाशब्दान्वयसंभूतपुण्यस्तंभकारोपनामक
श्रीमन्मुकुंदपंडितात्मजमहादेवपंडितविरचिताऽनुमानमणिदीधितिभवा-
नंदीव्याख्या सर्वोपकारिणी संपूर्णा शुभमस्तु संवत् १८७७ मिति फाल्गुण-
वदी ३० वार रविवार ॥

१—इस टीका का ठीक नाम सर्वोपकारिणी है ।

२.—इस ग्रन्थ में दो भाग हैं । एक का नाम है 'अवयवग्रन्थव्याख्या' तथा
दूसरे का 'अनुमानदीधितिभवानंदीव्याख्या सर्वोपकारिणी' ।
प्रारम्भ में मङ्गलाचरणवाला भाग नहीं है । परन्तु समाप्ति वाला
भाग सम्पूर्ण है ।

३—लिखाई बहुत अशुद्ध है ।

४—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

५—अभी तक अप्रकाशित है ।

—:O:—

क्रमसंख्या ६४

पञ्चीकरणवार्त्तिकाभरणम् ।

महादेवभट्टविरचितम् ।

वेदान्त । दे० ना० लिपि । पत्रसंख्या १५ ।

पत्र-प्रमाण ३०.५ × १४.८ सें० मी० ।

पंक्तियां १३ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३४ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ४१५ । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

श्रीगणेशाय नमः इह खलु परमेश्वराराधनार्थमनुष्ठितैर्नित्यादि-
कर्मभिः परिशुद्धांतष्करणानामत एव नित्यानित्यवस्तुविवेकेहामुत्रार्थफल-
भोगवैराग्यशमदमादिसाधनषट्कसंपन्मुमुक्षुत्वाख्य साधनचतुष्टयवतां ब्रह्म-
जिज्ञासूनां परित्यक्तकाम्यनिषिद्धकर्मणां परमहंसपरिव्राजां श्रवणमनन-
निदिध्यासनपराणां आरुण्युपनिषदोक्तसंधि समाधावात्मन्याचरेदिति
समाधिर्विहितः स च समाधिरोकारेण कर्त्तव्य इति ओमित्यात्मानं
युंजीतेतितैत्तिरीयश्रुतौ विहितः ।

समाप्ति :-

संध्यासु सायंप्रातःसंध्यासु समभ्यसेदर्थानुसंधानपूर्वकं चितयेदित्यर्थः
कं तत्राधिकारिणं दर्शयति इहेति वैराग्यादिसाधनचतुष्टयसंपत्त्यु-
पलक्षणार्थं सुधीरिति श्रवणमननजन्यज्ञानवानित्यर्थः कृतश्रवणमननस्यैव

निदिध्यासनेधिकारादिति ६४ अनया पंचीकरणवार्त्तिकाभरणरूपया कृत्वा कृष्णः प्रीतो भवतात् बुधाश्च तां समीक्ष्य मोदतां इति श्रीपंचीकरणवार्त्तिकाभरणसमाप्तम् ।

१. पाठ प्रायः शुद्ध है ।
२. पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:O:—

क्रमसंख्या ६५

मीमांसा भाष्य ।

शबरस्वामिविरचित ।

मीमांसा । दे० ना० लि० । पत्र-संख्या ४६ ।

पत्र-प्रमाण ३२×१३ सै० मी० ।

पंक्तियां १२ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४१ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या १४१५ । प्रथमाध्याय मात्र ।

प्रारम्भ :-

श्री वक्रतुंडाय नमः श्रीरामानुजाय नमः अथातो धर्मजिज्ञासा लोके येष्वर्थेषु प्रसिद्धानि पदानि सति संभवे तदर्थान्येव सूत्रेष्वित्यवगतव्यं नाध्याहारादिभिरेषां कल्पयितव्योर्थः परिभाषितव्यो वा एवं वेदवाक्या-न्येवैभिर्व्याख्यायन्ते इतरथा वेदवाक्यानि व्याख्येयानि स्वपदार्थाश्च व्याख्येयास्तद्यत्नगौरवं प्रसज्येत ।

तत्र लोकेऽयमथशब्दो वृत्तादनंतरस्य प्रक्रियार्थो दृष्टो न चेह किंचि-द्वृत्तमुपलभ्यते भवितव्यं तु तेन यस्मिन्सत्यनंतरं धर्मजिज्ञासावकल्पते तथा हि स प्रसिद्धपदार्थकः कल्पितो भवति तत्तु वेदाध्ययनं तस्मिन्सति हि सावकल्पते नैतदेवमन्यस्यापि कर्मणोनंतरं धर्मजिज्ञासा युक्ता प्रागपि च वेदाध्ययनात्

समाप्ति :-

अर्थाद्वा कल्पनैकदेशत्वात् स्रुवेणावद्यति स्वधितिनावद्यति हस्तेनावद्यतीति श्रूयते तत्र संदेहः किं सर्वस्य स्रुवेणावदातव्यं मांसस्य

द्रव्यस्य संहतस्य च एवं स्वधितिना हस्तेन च उत सर्वेषामर्थतो व्यवस्था द्रवाणां द्रव्याणां स्रुवेण मांसानां स्वधितिना संहतानां हस्तेनेति अविशेषाभिधानादव्यवस्था एवं प्राप्ते ब्रूमः अर्थाद्वा कल्पना सामर्थ्यात्कल्पनेति स्रुवेणावद्येद्यथा शक्नुयात्तथा यस्य शक्नुयात्तस्य चेति आख्यातशब्दानामर्थं ब्रुवतां शक्तिः सहकारिणी एवं चेद्यथाशक्ति व्यवस्था भवितुमर्हति तथांजलिना सक्तून्प्रदाव्ये जुहोतीति द्विहस्तसंयोगोजलिः स व्याकोशोर्थात्कत्तव्यः तथा हि शक्यते होमो निर्वर्त्तयितुं तद्यथा कटे भंक्ते कांस्यपात्र्यां भुंक्त इति अर्थात्कल्प्यते कटे आसीनः कांस्यपात्र्यामोदनं निघाय भुंक्त इति ।

इति श्री शबरस्वामिकृतौ मीमांसाभाष्ये प्रथमस्याध्यायस्य चतुर्थः पादः ४ अध्यायः समाप्तः शुभम् ॥

संवत् १८६२ आषाढ शुदी ११ सोमवासरायां लिखितं काश्मीरी सुंदरदासेन ॥ शुभम्भूयात् ॥

१—प्रथमाध्याय मात्र है ।

२—लिखाई प्रायः शुद्ध है ।

३—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

४—छप चुकी है ।

—:O:—

क्रमसंख्या ६६

जीवन्मुक्तिविवेकः ।

सायणाचार्यविरचितः ।

वेदान्त । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ७३ ।

पत्र-प्रमाण ३०.७×१४.८ सै०मी० ।

पंक्तियां १३ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३६ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या २१३५ ।

प्रारम्भ :-

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निश्चितं वेदा मायया योखिलं जगत् ॥
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥१॥

वक्ष्ये विविदिषान्यासं विद्वन्त्यासं च भेदतः ॥
हेतुविदेहमुक्तेश्च जीवन्मुक्तेश्च तौ क्रमात् ॥२॥

संन्यासहेतुवैराग्यं यदहं विरजेत्तदा ॥
प्रव्रजेदिति वेदोक्तेस्तद्भवेदस्तु पुराणतः ॥३॥

विरक्तिद्विविधा प्रोक्ता तीव्रा तीव्रतरेति च ॥
सत्यामेव तु तोत्रायां न्यसेद्योगी कुटीचके ॥४॥

शक्तो बहूदके तीव्रतरायां हंससंज्ञके ॥
मुमुक्षुः परमहंसे साक्षाद्विज्ञानसाधने ॥५॥

पुत्रदारधनादीनां नाशे तात्कालिकी मतिः ।
धिवसंसारमितीदृक्स्याद्विरक्तेर्मदिता हि सा ॥६॥

अस्मिन् जन्मनि माऽभूवन् पुत्रदारादयो मम ।
इति या सुस्थिरा बुद्धिः सा वैराग्यस्य तीव्रता ॥७॥

पुनरावृत्तिसहितो लोको मे मास्तु कश्चन ॥
इति तीव्रतरत्वं स्यान्मन्दे न्यासो न कोपि हि ॥८॥

समाप्ति :-

अथ विद्वत्संन्यासमुपसंहरति तत्पूर्णानंदैकबोधस्तद्ब्रह्माहमस्मीति
कृतकृत्यो भवति यद्ब्रह्मा वेदांतेषु पूर्णानंदैकबोधः परमात्मेति निरूपितं
तद्ब्रह्माहमस्मीत्येवं सर्वदानुभवन्नयं योगी परमहंसः कृतकृत्यो भवति
तथा स्मर्यते ।

ज्ञानामृतेन तृप्तस्य कृतकृत्यस्य योगिनः ।

नैवास्ति किंचित्कर्तव्यमस्ति चेन्न स तत्त्ववित् ॥

जीवन्मुक्तविवेकेन बंधहार्द निवारयन् ॥

पुमर्थमखिलं देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीजीवन्मुक्तविवेकोपरमहंसोपनिषत्समाप्तं संवत् १८७२ लिखितं
कैथल मध्ये मार्गशिर शुद्धी शनिचरवार २ काश्मीरी शंकरदास पठनार्थं
क्षेत्रगिरगुसायी ।

मंगलं लेखकानां च वाचकानां च मंगलं ॥

मंगलं भगवान् विष्णु मंगलं गरुडध्वजः ॥१॥

१—अन्तिम पुष्पिका में 'उपनिषत्' शब्द आजाने से प्रथम पत्र पर इसका
नाम "जीवन्मुक्त उपनिषद्:" किसी ने लिख दिया है । इसी से
हमारे संग्रहालय में भी इसका नाम "जीवनमुक्त उपनिषद्" ही
लिखा गया है ।

२—पाठ प्रायः शुद्ध है ।

३—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

४—आनन्दाश्रम, पूना से प्रकाशित हो चुकी है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ६७

हायनरत्न ।

वलभद्रविरचित ।

ज्यौतिष । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ।

पत्र-प्रमाण ३३.५ × १६.७ सें०मी० ।

पंक्तियां १४ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ५७ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्यां ४३२७ । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥

ॐ गणाधिपं रामगुरोः पदाब्जं

दामोदरारभ्यं पितरं च नत्वा
प्राचीनपद्यैर्वलिभद्रनाम
करोति सदायनरत्नसंज्ञे ॥१॥

भागीरथीतीरविराजमाने
श्रीकान्यकुब्जे नगरेतिरम्ये
अभूद्धरद्वारमहर्षिवंशे
श्रीलालनामा गणकोष्ठधाम ॥२॥

तस्यात्मजाः पञ्च बभूवुरेषां
श्रीदेविदासः प्रथमं बभूव
व्यक्ते च यः श्रीपतिपदतौ च
टोकां व्यधाच्छिष्यगणस्य तुष्टयै ॥३॥

तस्माल्लघुः खेटविचारदक्षः
प्रख्यातकीर्तिविजितारिपक्षः
श्रीखेमकर्णोथ ततः कनिष्ठो
नारायणो व्याकरणे वरिष्ठः ॥४॥

न्यायेशः (पः) सुरराजपूजितनिभो वेदांतिनामग्रणी
मीमांसदिसमस्तशास्त्रकमलप्रोद्बोधने भास्करः
श्रीमद्भूपतिवृन्दं पूजितपदो भूदेवमूर्द्धामणिः
श्रीमन्मिश्रचतुर्भुजाः समभवत्तस्माल्लघुर्धर्मवित् ॥५॥

तस्माल्लघुः सकलशास्त्रकलावरिष्ठो
दामोदरः समभवत्कृतिनां वरिष्ठः
यो भास्करोदितपितामहकर्मतुल्यं
वृत्तिं व्यधात्त्रिरुपमां कृतिनां हिताय ॥६॥

दामोदरस्य तनयौ जातौ बलभद्रबलिरामौ
बलभद्रेण च किञ्चित्प्रकाश्यते ताजिकं गुरोः कृपया ॥७॥

निबन्धा रचिताः पूर्वैः संहिताताजिकादिषु
न हायनफले तस्मान्निबन्धं कर्तुमुद्यतः ॥८॥
हिल्लाजखन्तखत्तरियंखिंधिरोमकसंमतं
सारं समरसिंहस्य क्रियते वार्षिकं फलं ॥९॥

समाप्ति :-

निर्मथ्य वा ताजकशास्त्रसिधु
समुद्धृतो हायनरत्नसंज्ञः
सद्वर्षपत्रीकरणोद्यतानां
ज्योतिर्विदां कंठविभूषणाय ॥१॥

वेत्ति नान्यः परेषां तु सिधोर्मथनजं श्रमम्
इति संचित्य सोमेश त्वदंघ्रौ रत्नमपितम्

पृथ्वीपतिमहावीर श्रीमत्साहिमुजातिके
श्रीराजमहलस्थाने मया ग्रंथं विनिर्मितं

योगमासकृते सम्यक्कुरुतो योगस्थितिः स्यात्तिथिः
त्रिधनावारमितिस्तदर्थसदृशं भं सर्वयोगो युतः
भूवाणाक्षकुभिः १५५१ भवेत् शकमिति ग्रंथस्य तां वेत्ति य
स्तं मन्ये गणितद्वयज्ञकमलद्बोधने भास्करं

इति श्रीदैवज्ञाचार्यपंडितदामोदरात्मजबलभद्र विरचिते हायनरत्ने
मासप्रवेशादिविचार्याध्यायोऽष्टमः समाप्तः शुभमस्तु सर्वजगतां शुभं भूयात्
पाठकलेखकयोः संवत् १८८४ कार्तिक कृष्ण ७ भृगुवारे इदं हायनरत्नं
संपूर्णं ॐ हरि तत्सद्ब्रह्मणे नमः ॐ ।

- १—पुरानेपन के कारण पत्रे टूटने लगे हैं । पहला पत्र अधिक टूटा है ।
- २—लिखाई की अशुद्धियां अधिक हैं ।
- ३—पुस्तक छप चुकी है ।

—:0:—

क्रमसंख्या ६८

काठकोपनिषद्भाष्यटीका ।

टीकाकार अज्ञात
उपनिषद् । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ३२ ।
पत्र-प्रमाण ३३.१ × १६.५ सें० मी० ।

पक्तियों १३ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ५१ प्रतिपंक्ति ।
पाठसंख्या- १३२६ ।

प्रारम्भ :-

(टीका) श्रीगणेशाय नमः
धर्माधर्माद्यसंसृष्टं कार्यकारणवर्जितं
कालादिभिरनवच्छिन्नं ब्रह्मयत्तन्नमाभ्यहं ॥१॥

यः साक्षात्कृतपरमानंदो यावदधिकारं याम्ये पदे वर्त्तमानोऽक्तु-
ब्रह्मात्मतानुभवबलतो भूतयातनानिमित्तदोषैरलिप्तस्वभाव आचार्यो
वरप्रदानेन परब्रह्मात्मैक्यविद्यामुपदिदेश यस्मै चोपदिदेश ताभ्यां नमस्कु-
र्वन्नाचार्यभक्तेर्विद्याप्राप्त्यंगत्वं दर्शयति ॐ नमो भगवते वैवस्वतायेति
अथ-शब्दो मंगलार्थः चिकीर्षितं प्रतिजानीते काठकेति ।

(भाष्य) ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ नमो भगवते वैवस्वताय मृत्यवे ब्रह्म-
विद्याचार्याय निचिकेतसे च अथ काठकोपनिषद्ब्रह्मलीनां सुखार्थबोधनार्थं
मल्पग्रंथवृत्तिरारभ्यते सदेर्धातोर्विशरणगत्यवसादनार्थस्योपनिषत्पूर्वस्य
क्विप्प्रत्ययान्तस्य रूपमुपनिषदिति उपनिषच्छब्देन च व्याचिख्यासित
ग्रंथप्रतिपाद्यवस्तुविषयाविद्योच्यते केन पुनरर्थयोगेनोपनिषच्छब्देन
विद्योच्यते इति ।

(मूल) श्री० उशन् ह व वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ तस्य ह निचिकेता
नाम पुत्र आस तं ह कुमारं संतं दक्षिणासु नीयमानासु श्रद्धाविवेश १
सीमन्यत पीतोदका जग्धतृणा दुग्धदोहा निरिद्रिया अनंदा नाम ते लोका
स्तान्स गच्छति ता वदत् २ स होवाच पितरं तत कस्मै मां दास्यसीति
द्वितीयं तृतीयं तं होवाच मृत्यवे त्वा ददामीति । ३ ।

समाप्ति :-

(मूल) अंगुष्ठमात्रः पुरुषोत्तरात्मा सदा जनानां हृदये संनिविष्टः त
स्वाच्छरीरात्प्रवृहेन्मुं जादिवेषीकां धैर्येण तं विद्याच्छुक्रममृतं शुक्रममृतमिति
॥१८॥ मृत्युप्रोक्तां निचिकेतोथ लब्ध्वा विद्यामेतां योगविधिं च कृत्स्नं ब्रह्म-
प्राप्तो विरजोभूद्विमृत्युरन्योप्येवं यो विदध्यात्ममेवम् १९ सह ना ववतु सह
नो भुनक्तु सह वीर्यं करवावहै तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॐ

शांतिः शांतिः शांतिः २० इति श्री अथर्वणवेदे काठकोपनिषदि षष्ठी वल्ली
समाप्त द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

(भाष्य) तदेवमध्यात्ममेवमुक्तप्रकारेण यो वेद विजानातीत्येवं-
वित्सापि विरजः सन् ब्रह्मप्राप्त्या विमृत्युर्भवतीति वाक्यशेषः शिष्याचर्ययोः
प्रमादकृतान्यायेन विद्याग्रहणप्रतिपादननिमित्तदोषशमनार्था इयं
शांतिरभिधीयते सह नावावामवतु पालयतु विद्यास्वरूपप्रकाशनेन
कः स एव परमेश्वरः उपनिषत्प्रकाशितः किं च सह नौ भुनक्तु तत्फल-
प्रकाशनेन नौ पालयतु सहैवावां विद्याकृतं वीर्यं सामर्थ्यं करवावहै निष्पा-
दयावहै किं च तेजस्विनौ तेजस्विनोरावयोर्यदधीतं तत्स्वधीतमस्तु अथवा
तेजस्विनावावाभ्यां यदधीतं तदतीव तेजस्वि वीर्यवदस्तु-इत्यर्थः मा
विद्विषावहै शिष्याचार्यावन्योन्यं प्रमादकृतान्यायाध्यापनाध्ययनदोषनिमित्तं
द्वेषं मा करवावहै इत्यर्थः शांतिः शांतिः शांतिरिति त्रिवचनं सर्वदोषो-
पशमनार्थमित्युपनिषत्समाप्त्यर्थः २० ॥

इति श्रीगोविंदभगवत्पूज्यपादशिष्यस्य परमहंसपरिव्राजकाचार्यस्य
श्रीमच्छंकरभगवत्कृताकाठभाष्ये द्वितीयाध्याये तृतीयवल्ली समाप्ता सैव
षष्ठी वल्ली ६ ॥

(टीका) आत्मानं देहमधिकृत्य वर्त्तत इत्यध्यात्म प्रत्यग् स्वरूपमेव
ब्रह्म प्राप्य विमृत्युर्भवति १९ ॥ नान्यद्रूपमर्चिरादिमार्गगम्यं प्राप्य संयोग-
स्य वियोगावसानत्वादित्यर्थः एवं शब्दस्य विच्छब्देन सह संबंधः एवं
विदिति २० ॥

इति श्रीशांकरस्य काठकोपनिषद्भाष्यस्य टीका समाप्ता ।

१—लिखाई शुद्ध है ।

२—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

३—आनन्दाश्रम, पूना से प्रकाशित हो चुकी है ।

क्रमसंख्या ६६

शङ्करजयः ।

माधवविरचितः ।
काव्य । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ६५ ।
पत्र-प्रमाण ३३.२ × १५.०० सें० मी० ।
पंक्तियां ११ प्रतिपत्र । अक्षर ३६ प्रतिपंक्ति ।
पाठसंख्या २३२० ।

प्रारम्भ :-

श्रीगणेशाय नमः ॥३॥
प्रणम्य परमात्मानं श्रीविद्यातीर्थरूपिणं ॥
प्राचीनशंकरजये सारः संगृह्यते स्फुटं ॥१॥

यद्वद्वटानां पटलो विशालो
विलोक्यतेऽल्पे किल दर्पणेऽपि ॥
तद्वन्मदीये लघुसंग्रहेऽस्मिन्
उद्दीक्ष्यतां शांकरवाक्यसारः ॥२॥

यथा हि रुच्ये मधुरेऽपि रुच्यु-
त्पादाय रुच्यंतरयोजनाहर्हा ॥
तथेष्टतां प्राक्कविहृद्यपद्ये
ष्वेषापि मत्पद्यनिवेशभंगी ॥३॥

स्तुतोऽपि सम्यक्कविभिः पुराणैः
कृत्यापि नस्तुष्यतु भाष्यकारः ॥
क्षीराब्धिवासी सरसीरुहाक्षः
क्षीरं पुनः किं चकमे न गोष्ठे ॥४॥

पयोब्धिनिविरीसुनिः सूतसुधाभरीमाधुरो
धुरीणभणिताधरीकृतफणाधराधीशितुः ॥
शिवंकरसुशंकराभिधजगद्गुरोः प्रायशो
यशो हृदयशोधकं कलयितुं समीहामहे ॥५॥

समाप्ति :-

विद्युद्वल्लीनियुतसमदारब्धयुद्धैर्विमानः
संख्यातीतैः सपदि गगनाभोगमाच्छादयंतः ॥
स्तुत्वा देवं त्रिपुरमथनं ते यतीशानवेषं
मंदारोत्थैः कुसुमनिचयैरब्रुवन्नर्चयंतः ॥४॥
भवानाद्यो देवः कवलितविषः कामदहनः
पुरारातिर्विश्वप्रभवलयहेतुस्त्रिनयनः ।
यदर्थं गां प्राप्तो भवमथन वृत्तं तदधुना
तदायाहि स्वर्गं सपदि गिरिशास्मत्प्रियकृते ॥५॥
उन्मीलद्विनय (न) प्रधानसुमनोवाक्यावसाने महा-
देवे संभृतसंभ्रमे निजपदं गन्तुं मनः कुर्वति ।
शैलादिप्रमुखैः परिब्रूतपुवस्तस्थौ पुरस्तात्क्षणा-
दुक्षा शारदवारिमुग्धवलिमाहंकार (हं) कारकृत् ॥६॥
इंद्रोपेन्द्रप्रधानैस्त्रिदशपरिवृढैः स्तूयमानः प्रसूनै-
र्दिव्यैरभ्यर्च्यमानः सरसिरुहभवादत्त (रु) हस्तावलंबः ।
आरुह्योक्षाणामग्न्यं प्रकटितसुजटाजूटचंद्रावतंसः
शृण्वन्नालोकशब्दंसमुदितमृषिभिर्धाम नैजं प्रतस्थे ॥१०७॥
इति श्रीमधवीये तच्छारदापीठवासगः
संक्षेप शंकरजये सर्गः पूर्णोऽपि षोडशः ॥१६॥

संवत् १८५३ ॥ श्रीगणेश्वराय नमः ॥ श्री लक्ष्मिनारायणाय नमः ॥
सुभमस्तु दीपमालका के दिन सभाप्तिर्भाला ॥ लिखितं च शिवगिरिणा
स्वपठनार्थं ॥

१. लिखाई में अनेक अशुद्धियां हैं ।
२. पुस्तक अच्छी अवस्था में है । केवल अन्तिम पत्र कीड़े ने खा रक्खा है ।
३. हमारे संग्रहालय में विद्यमान हस्तलिखित क्रमसंख्या ५३ भी नाम-भेद से यही ग्रन्थ है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ७०

शास्त्रसिद्धान्तलेशसंग्रहसारः ।

शिवेनक विरचितः ।

वेदान्त । दे०ना० लिपि । पत्रसंख्या ३३ ।

पत्र-प्रमाण ३४.० × १५.५ सें०मी० ।

पंक्तियां १३ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३७ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ६६२ । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः ॥

दुःखिनो यं समाश्रित्य सुखमीयुः सुदुर्लभं

विभीषणादयो रामं तं वंदे सद्गुरुं पुनः ॥१॥

शास्त्रसिद्धान्तलेशसंग्रहनिबन्धस्थमतानां सुखं स्वबोधाय तत्पाठः
क्वाप्यर्थशिश्च संगृह्यते मया

यया यया भवेत्पुंसां व्युत्पत्तिः प्रत्यगात्मनि

सा सैव प्रक्रियेह स्यात्साध्वी सा चानवस्थिता ॥१॥

अकल्पितवस्तुप्रतिपत्त्युपायतया कल्प्यमानेषु पदार्थेषु विसेधो न
दोषावहः इति वार्तिकपरिमलोक्तदिशा वक्ष्यमाणानां मतविशेषाणां
सर्वेषां निरवयवत्वमूह्यं अथ विधिवादः । तदर्थश्च तत्त्वबुभुत्सुकथा एवम-
ग्रेपि तत्रादावात्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यः इत्यधीतसांगवेदस्य
वेदांतैर्जनितसामान्यज्ञानविषये ब्रह्माभिन्नात्मनि संजातविशेषजिज्ञासस्य
तदज्ञानाय वेदांतश्रवणे प्रतीयमानो विधिः कीदृश इति विचार्यते त्रयो हि
विधेः प्रकाराः पूर्वमीमांसायां प्रसिद्धाः अपूर्वविधिर्नियमविधिः परिसंख्या-
विधिश्चेति ।

समाप्ति :-

ननु तैस्तु पाठमात्रमेवोद्धृतमतोऽत्र तद्वत्पाठोद्वारांशेऽदोषेपि तदर्थ-
शोद्धारे दोषस्तदवस्थ इति विषमोत्र तदुष्टांत इति तर्हि बृहद्वार्त्तिकात्तदुभयमुद्धर्तुर्वार्त्तिकसारनिर्मातुस्त्वदुक्तदोषापत्तेस्तत्रापि तद्दोषदर्शनेन तवा-
रुचिश्चेत्तर्हि त्वद्वन्निष्ठमत्सरालक्षणपित्तमेव तन्निदानमतस्तच्छांत्यर्थं
परमशीतलमधुतरमहद्गुणचित्तं (न) लक्षणभेषजमेव पिव न तत्त्वति-
जल्पनं कुरुष्वेत्यलं बहुपल्लवितेन अत्र सर्ववादसंख्या मद्बुद्ध्यनुरोवेन
चत्वारिंशदिति ॥४०॥ तथा सर्वसमाधानसंख्या च एकोनशतद्वयमिति
ज्ञेया ॥१६६॥

श्रीरामं मनसा ध्यात्वा श्रीगुरुं संप्रणम्य च ॥

पाठं सिद्धान्तलेशस्य समगृहीच्छिवेनकः ॥१॥

समाधिगणनायात्र यन्मया साहसं कृतम् ॥

क्षंतव्यं तद्बुधैः सर्वैः क्षमाशीला हि ते यतः ॥२॥

तत्संख्यानं स्वबोधार्थं रामतुष्ट्यर्थमेव च ॥

जानंति हि स्वतस्तज्ज्ञाः न तदर्थं मया कृतम् ॥३॥

यदि ते बालबोधार्थं पश्येयुः संग्रहं त्विमं ॥

तदा तैरवशोध्योयं नोपेक्ष्योत्युपकारिभिः ॥४॥

इति श्रीशास्त्रसिद्धान्तलेशसंग्रहसारे फलाभिधश्चतुर्थः परिच्छेदः ॥४॥

समाप्तिमगात् समाप्तश्चायं निबन्धः कनखलाभिधे क्षेत्रे खलेभ्योपि
निमज्जन-मात्रान्मुक्तिप्रदे शुभे इति शुभमस्तु सर्वेभ्यः ॥ ॐ तत्सत् ॥
संवत् १९१५ ॥ लिखतं कन्हैयालालमल्हाराणपठनार्थं ॥ गोपालमिश्र ॥
शुभमस्तु ॥

१—अप्यप्यदीक्षितविरचित शास्त्रसिद्धान्तलेशसंग्रह का संक्षिप्तरूप है ।

२—यत्र-तत्र लिखाई की अशुद्धियां हैं ।

३—पुस्तक के आदि एवं अन्त वाले एक-एक पत्र कीड़े ने खा लिए हैं ।

अन्यथा पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ७१

व्रतार्कः ।

भट्टशङ्कर विरचितः ।

धर्मशास्त्र । दे०ना० लिपि । पत्रसंख्या ३५१ ।

पत्र-प्रमाण २४.८ × १३.२ सें०मी० ।

पंक्तियां १२ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३४ प्रतिपंक्ति ।
पाठसंख्या ८६५० । अपूर्ण ।

प्रारम्भ :—

वर्जयेद्देवदर्शनं ॥ ललः ॥

नीचस्थे चक्रसंस्थेऽप्यतिचरणगते बाल-वृद्धास्तगे वा
संन्यासो देवयात्रा व्रतनियमविधिः कर्णवेधस्तु दीक्षा
मौजीबंधोश्च चूडा परिणयनविधिर्वास्तु देव प्रतिष्ठा
वर्ज्या सद्भिः प्रयत्नात्त्रिदशपतिगुरौ सिंहराशिस्थिते चेति ॥
नीचस्थो मकरस्थः ॥ कल्पतरौ देवीपुराणे ॥—

सिंहसंस्थं गुरुं शुक्रं सर्वारंभेषु वर्जयेत् ॥
प्रारब्धं न च सिध्येत महाभयकरं भवेत् ॥
पुत्रमित्रकलत्राणि हन्याच्छीघ्रं न संशयः ॥
देवारामतडागेषु व्रतोद्यानगृहेषु च ॥
सिंहस्थं मकरस्थं च गुरुं यत्नेन वर्जयेत् ॥

समाप्ति :—

मलमासव्रतं पश्चाद्वासरस्य व्रतान्यथ ।
रविवारव्रतं वादावाशादित्यव्रतं ततः ॥
सोमवारव्रतं पश्चाद्भौमवारव्रतं ततः ।
संक्रांतेरथ कथ्यन्ते व्रतानि विविधानि वा ॥
उपायनं ततः प्रोक्तं धृतेन स्नपने ततः ।
घृतकंबलकः प्रोक्तो व्यतीपातव्रतं ततः ॥
लक्षपूजाविधिः प्रोक्तो नमस्कारविधिस्ततः ।
लक्षवर्त्तिविधिः प्रश्चादगस्त्यार्घ्यविधिस्ततः ॥
अश्वत्थस्य विधिः प्रोक्तो लिंगस्योद्यापनं ततः ।
तुलस्यास्तु विवाहश्च इत्येवं कथितः क्रमः ॥
सनिर्णयानि यानीह कथितानि व्रतानि तु ।
तेषां द्रुताप्तये भट्टशंकरोऽनुक्रमं व्यधात् ॥ सम्पूर्णम् ॥
संकल्पेकुरितं द्विपत्रितमथ प्रस्थानवेलागमे
मार्गे पल्लवितं पुरं प्रविशतः शाखाशतैराचितं ॥

प्रातर्भाविनि दर्शने मुकुलितं राजेंद्र दृष्टे त्वयि
प्रोत्फुल्लं फलितं च संप्रति मनो राज्यद्रुमेनामुना ॥
इत्याशीः ॥ शुभमस्तु ॥ संवत् ॥६५॥ आहादप्र ॥१७॥ संपूर्ण ॥

१—लिखने का संवत् १८६५ विक्रमीय प्रतीत होता है ।

२—लिखाई प्रायः शुद्ध है ।

३—पुस्तक अच्छी अवस्था में है । परन्तु पत्र १, ६५ से ६६, २०२ से २१०
तथा ३६६ एवं ३६७ नहीं है ।

—:0:—

क्रमसंख्या ७२

विवाह वृन्दावन (सटीक) ।

केशवार्क विरचित ।

टीका—

टीकाकार गणेश दैवज्ञ

ज्यौतिष । दे०ना० लिपि । पत्र-संख्या ६६ ।

पत्र-प्रमाण ३४×१७ सें०मी० ।

पंक्तियां १० प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४३ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या २५८० । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भ :—

(टीका) श्रीगणेशाय नमः ॥

तीर्थानामधिपः कुभृच्छ्रितपदोऽत्यक्तवेलास्थिति-

यत्पर्यामिकलद्विजाधिपसमीक्षाप्तोरुमुत्पूरभृत् ।

लक्ष्मीसोखिल दानवारिसततप्रस्निग्ध सद्भक्षिति-

र्दोषध्वस्तमलो जयत्युरुकपांसिधु गुरुः केशवः ॥१॥

अथ चतुष्टवार्थी—तत्र प्रथमं गुरुपक्षे केशवो गुरुर्जयति सर्वोत्कर्षण
वर्त्तते गृणात्युपिदशति शास्त्राणीति गुरुः तमेव सयौत्कर्षं द्योतयति
तीर्थानामधिप इत्यादि विशेषणैः तीर्थोऽध्वरे गुरौ मार्ग इत्यभिधानात्

(सूत्र) श्रीशार्ङ्गोः सृजतु वो नवसन्निवेशः
क्लेशव्ययं चलवलनयनांचलश्रीः
यत्रांचलग्नधनमंगलमाचचार
शृंगार हार मणिकौस्तुभरश्मिगुम्फः ॥१॥
संवर्गं गर्गभृगुभागुरिरैभ्यगीर्भ्यः
सारं वराहमिहिरादिमतानुसारं ।
स्फारत्स्फुरत्परिमलाढ्यफलं विवाह-
वृंदावनं विरचयामि विचाररम्यं ॥२॥

समाप्ति :-

(सूत्र) श्रीकेशः सुकविरध्ययनाध्वनीन
व्यूहान् प्रतर्पयितुमर्थपयः प्रवाहैः ।
दैवज्ञाराणसुतः सुतपःश्रयेस्मिन्
वृंदावने मुनिगवीनिवहं दुदोह ॥३॥
अवहुदृष्टधियः कियदप्यदः
पदगभीरमघोरभिरंस्यते
विशदशास्त्रधियां त्विदमेकदा
श्रुतितरं रसनासु विवृतस्यते ॥४॥

(टीका) अवहुदृष्टधिय इत्यादि द्रुतविलंबितं न बहु दृष्ट यथा सा
अवहुदृष्टासाधीर्यस्यासौ अवहुदृष्टधीस्तस्य अल्पदृष्टशास्त्रस्य अदः एतदपि
क्रियत् किं परिमाणमस्येति क्रियत् विशिष्टगुणमप्येतत् तस्य न किंचि-
दिति भावः अवुद्धिः अभिरंस्यते अभिरामं प्राप्स्यति अत्र विशेषणद्वारा
हेतुपदेतिपदैः गभीरं गंभीरपदं अतिमंदबुद्धिः सु अर्थं जानातु वा न वा
पद-गंभीरत्वादेव आह्लादयिष्यतीत्यर्थः विशदशास्त्रधियां तु तुविशेषविसदा
अत्यविका शास्त्रे धीर्येषां ते तथा तेषां तु इदं एकदा एकवारमेव श्रुतिगतं
कर्णप्राप्तं सत् यस्य कस्यापि रोचते विवृद्धे प्राप्स्यति गौल्यरसायनं सन्
यस्य कस्यापि रोच्यते इदं तु कर्णपथे गतं सतरसनासु विवृतस्यत इति
रुच्यतिशयोक्तिः उक्तं हि भर्तृहरिणा अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतर-
माराध्यते विशेषज्ञः ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रंजयति इति । इति
ग्रंथालंकारः ॥

१—लिखाई बहुत अशुद्ध है ।

२—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।
३—छप चुकी है ।

—:0:—

क्रमसंख्या ७३-क

ताजिक नीलकण्ठी (सटीक)

नीलकण्ठज्योतिर्विद्विरचित ।
टीकाकार विश्वनाथ ज्योतिर्विद् ।
ज्यौतिष शास्त्र । दे०ना० लिपि । पत्र-संख्या ६३ ।
पत्र-प्रमाण ३१.००×१३.८ सें०मी० ।
पंक्तियां १४ प्रतिपत्र । अक्षर ३७ प्रतिपंक्ति ।
पाठ-संख्या २००८ । संज्ञा-तन्त्र मात्र ।

प्रारम्भ :-

(टीका) श्रीगणेशाय नमः ।
चंडीकुंडलमाकलय्य कुतुकादंडाभशुंडाग्रं
कृत्वा तांडवडंबरे पशुपतेः खेलच्चलन् शृंखलं
चंडाशोरिव मंडलं तदपरं संदर्शयन्नंबरे
हेरंबो जगदाम्बिकां विहसयन्वः श्रेयसे गर्जताम् ॥१॥

दिवाकरो नाम बभूव विद्वान्
दिवाकराभो गणितेषु मन्ये
स्वकल्पितैर्येन निबन्धवृंदै-
र्वद्धं जगद्दशितविश्वरूपम् ॥२॥

तस्यात्मजाः पंच समाबभूवुः
पंचेंद्रकल्पा गणितागमेषु
पंचानना वादिगर्जेन्द्रभेदे
पंचाग्निकल्पा द्विजकर्मणा च ॥३॥

अजनिष्ट कृष्णनामा ज्येष्ठस्तेषां कनिष्ठानां
विद्वानवद्यवाचां प्राचां वेत्ता जगत्ख्यातः ॥४॥

तस्माज्जातः कनिष्ठो विविधबुधगणश्रेष्ठतां प्राप जाग्र-
ज्ज्योतिःशास्त्रेण शश्वत्प्रकटितविभवा यस्य शिष्याः प्रशिष्याः
विष्णुज्योतिर्विदुर्वीपतिविदितगुरो भूमिदर्वीकरेन्द्रो
ग्रंथव्याख्यानखर्वीकृतविबुधगुरुर्गर्वहा गर्वभाजां ॥५॥

आसीदसिधुदासीकृतएकगणग्रामणीगर्वभेत्ता
वेत्ता ग्रंथांतराणामतिगुरुरनुजस्तस्य कस्याप्यजेयः
मल्लारिर्वादिबृदप्रशमनविधये कोपि मल्लारिनामा
व्यक्ताव्यक्तप्रवक्ता जगति विशदयन्सर्वसिद्धांतवेत्ता ॥६॥

तस्यानुजः केशवनामधेयो
ज्योतिर्विदानंदसमुद्रचंद्रः

वाणीप्रवीणान्वचनामृतेन
संजीवयामास कलाविलासी ॥७॥

तस्यानुजः संप्रति विश्वनाथो
विष्णुप्रसादाद्गुणमात्रजिष्णुः
सर्वज्ञदैवज्ञविलासविज्ञो
नृसिंहतः साधितसर्वविद्यः ॥८॥

आसीद्वेदांतवेदी स्मृतिनिगमपटुग्रामणीगर्वभेत्ता
कर्त्ता ग्रंथांतराणां फणिपतिनिगमस्यापि वेत्ताधिकारी
वक्ता श्रीनीलकंठात्मजभजनपटुर्नीलकंठः स चक्रे
संज्ञातंत्रं दुरुहं सकलशुभदशादुर्दशादर्शभूतं ॥९॥

गोदातीरस्थगोलाभिधपुरवसतिः पार्थदेशैकभूषा
संज्ञातंत्रस्यटोकां व्यदधदभिनवां गद्यपद्यानवद्यां
शश्वद्विश्वोपकृत्यै विशदतरतया दैवविद्विष्वनाथो
ग्रंथोग्रग्रंथिभेत्ता ग्रहगणितविदामप्यगण्योप्यगर्वः ॥१०॥

निर्विघ्नग्रंथसमाप्त्यर्थं मंगलमाचरन् चिकीर्षितं प्रतिजानीते-

(मूल) प्रणम्य हेरंमथो दिवाकरं
गुरोरनंतस्य तथा पदांबुजं
श्रीनीलकंठो विविनक्ति सूक्तिभि—
स्तत्ताजिकं सूरिमनः प्रसादकृत् ॥१॥

समाप्ति :—

(मूल) आसीदसीमगुणमंडितपंडिताग्रघो
व्याख्याद्भुजंगपगवीः श्रुतिवित्सुवृत्तः
साहित्यरीतिनिपुणो गणितागमज्ञः
चिंतामणिर्विपुलगर्गकुलावतंसः ॥६३॥

तदात्मजोनंतगुणोस्त्यनंतो
योधोक् सदुक्तीः किल कामधेनुं
संतुष्टये जातकपद्धतिं च
निरूपयद्दृष्टमतं निरस्य ॥६४॥

पद्मांबयासावि ततो विपश्चित्
श्रीनीलकंठः श्रुतिशास्त्रनिष्ठः
विद्वच्छिवप्रीतिकरं व्यधासीत्
तद्वर्षतन्त्रं मृगयादियुक्तम् ॥६५॥

(टीका) इति श्रीदिवाकर दैवज्ञात्मजविश्वनाथदैवज्ञविरचिते नीलकंठ
ज्योतिर्विद्वत्संज्ञातंत्रे सहमाध्यायस्य व्याख्योदाहृतिः समाप्ता ।

अकारि विश्वनाथेन संज्ञातंत्रप्रकाशिका
टीका टीकाकृता कार्या सज्जालजानुबंधनं ॥१॥

१—लिखाई में यत्र-तत्र अशुद्धियां हैं ।

२—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

३—छप चुकी है । परन्तु अब दुष्प्राप्य है ।

—:O:—

क्रमसंख्या ७३-ख

ताजिकनीलकण्ठी (सटीक) ।

नीलकण्ठ ज्योतिर्विद्विरचित ।

टीकाकार

ज्योतिष शास्त्र । दे०ना० लिपि । पत्र-संख्या ६४ ।

पत्र-प्रमाण ३१.०० × १३.८ सेंमी० ।
पंक्तियां १४ । अक्षर ३७ ।
पाठसंख्या २१०४ । वर्षतन्त्र मात्र ।

प्रारम्भ :-

(टीका)

एषां भोजं प्रकुर्वे ततो

लब्ध्वा बोधमतिर्पितामहकृतौ सत्ताजिके व्याकृतिम् ॥७॥
जोर्णास्ति टीका महतोति मूलं
तत्स्थं विचारं मुनिसम्मते च
हित्वाहमल्पां शिशुबोधिनीं तां
समाविवेकस्य करोमि टीकां ॥८॥

तत्र तावत्सकलमुनिश्रेष्ठगार्ग्यवंशतिलको खिलविद्वद्देवज्ञमुकुटहीरो-
नंतज्योतिर्वित्तनुजो नीलकण्ठज्योतिर्वित्संज्ञातंत्रवर्षतंत्रप्रश्नतंत्ररूप-
प्रकरणत्रयात्मकस्य जोर्णाताजकशास्त्रस्य द्वितीयं प्रकरणं समाविवेक-
नामकं सद्यः सदसत्फलौपिकं वंशस्थ-विराद्यनेकश्रव्यछंद सहितं
चिकीर्षुर्नेकजन्मोपजितं दुरितसंभूतं भूतविघ्नध्वंसकामनायै निर्विघ्न-
ग्रन्थसमाप्तिप्रचयगमनाभ्यां शिष्टाचारपरिपालनाय च स्वकुलाराध्यतम-
गणेशस्तुतिरूपं मंगलमुपजातीयमाह

(मूल) स्वस्वाभिलाषं नहि लब्धुमीशा
निर्विघ्नमीशानमुखाः सुरौघाः
विना प्रसादं किल यस्य नौमि
तं दुर्द्विराजं मतिलाभहेतोः ॥१॥

समाप्ति :-

(मूल) पद्मांवयासावि ततो विपश्चि-
च्छ्रीनीलकण्ठो श्रुतिशास्त्रनिष्ठः
विद्वच्छिवप्रीतिकरं व्यधासी
तद्वर्षतन्त्रं मृगयादियुक्तम् ॥३८॥

शके नदाभ्रवारणेंदुमित आश्विन मासके
शुक्लेष्टम्यामिमं ग्रंथं नीलकण्ठबुधो करोत् ॥२॥

इति श्रीनीलकण्ठविरचितं वर्षतंत्रसमाप्तम्

(टीका) श्रीमत्पितामहकृतस्य स तानिकस्य
सच्छिष्यसंघविहितार्थनया प्रणुनः
स्वल्पामुदाहृतियुतां शिशुबोधिनीं तां
श्रीवर्षतंत्रविवृतिं सुगमामकार्षीत् ॥७॥

इति श्रीविद्वद्देवज्ञमुकुटभूषणगोविंदज्योतिर्वित्सूनुमाधवज्योतिर्वि-
रचितायां शिशुबोधिनीनाम्नीं समाविवेकटीकायां विवृतिः संपूर्णम्

- १ पुस्तक का पहला पत्र नहीं है ।
- २ लिखाई में अशुद्धियां हैं ।
- ३ पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।
- ४ बहुत पहले लिखी में छपी थी । अब दुष्प्राप्य है ।

—:O:—

क्रमसंख्या ७४

श्रीमद्भगवद्गीता ।

वेदान्त शास्त्र । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ८६ ।
पत्र-प्रमाण २१.५ × ११.६ सेंमी० ।
पंक्तियां ७ प्रतिपत्र । अक्षर २२ प्रतिपंक्ति ।
पाठसंख्या ८४७ । अपूर्ण ।

प्रारम्भ :-

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ अस्य श्रीभगवद्गीता मालामत्रस्य भगवा-
न्वेदव्यास ऋषिः ॥ अनुष्टुप् छंदः श्रीकृष्णः परमात्मा देवता ॥ अशोच्या-
नन्व शोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषस इति बीजम् ॥ सर्वधर्मान्परित्यज्य
मामेकं शरणं ब्रजेति शक्तिः अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुच
इति कीलकम् नैनं छिंदति शस्त्राणि नैनं दहति पावक इत्यंगुष्ठाभ्यां
नमः न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुत इति तजनीभ्यां नमः ॥***

समाप्ति :-

तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुत हरेः ॥
विस्मयो मे माहन् राजन् हृष्यामि च पुनः पुनः ॥ ७७ ॥

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ॥
तत्र श्री विजयो भूतिर्धुवानीतिर्मतिर्मम ॥ ७८ ॥
इति श्रीभगीवद्गतासूपनिषत्सु ब्रह्म विद्यायां योगशास्त्रे श्री
कृष्णार्जुन- संवादे मोक्षसंन्यासयोगो नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ शुभमस्तु
लेखकपाठकयोः ॥ संवत् १९०० ॥ श्रावण शुदि ॥ १३ ॥

यद्यपि बीच में से नष्ट हुए अनेक पत्रे किसी व्यक्ति ने लिख कर
लगाए हैं। तथापि कुछ श्लोक लिखने शेष रह गए हैं।
२ लिखाई की अशुद्धियां बहुत कम हैं।
३ पुस्तक अच्छी अवस्था में है।

—:O:—

क्रमसंख्या ७५

कालनिर्णयः ।

माधवाचार्य विरचितः ।
धर्मशास्त्र । दे०ना० लिपि । पत्र-संख्या १०७ ।
पत्र-प्रमाण ३२.६ × १६.१ सें०मी०
पक्तियां १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३९ प्रतिपंक्ति ।
पाठसंख्या ४१७३ । पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

श्रीगणेशाय नमः

वागीशाद्यः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे
यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजानन ॥१॥
सोहं प्राप्य विवेकतोर्थपदवीमाम्नायतीर्थं परं
मज्जन् सज्जनसंगतीर्थनिपुणः सद्वृत्ततीर्थं श्रयन्
लब्धामाकलयन् प्रभावलहरीं श्रीभारतीतीर्थतो
विद्यातीर्थमुपाश्रयन् हृदि भजे श्रीकंठमव्याहृतं ॥२॥
सत्यैकव्रतपालको द्विगुणधीस्त्र्यर्थो चतुर्वेदिता
पचस्कंधकृती षडन्वयहृदः सप्तांगसर्वसहः
अष्टव्यक्तिकलाधरो नवनिधिः पुण्यदशप्रत्ययः
स्मार्त्तोच्छ्रायधुरंधरो विजयते श्रीबुक्कणक्षमापतिः ॥३॥

व्यामूढानामिह तनुभृतां जाह्नवी तीर्थमेक
विद्यातीर्थं प्रकृतिविमलं सद्विवेकोदयानां
सर्वेषां तत्प्रथमसुखदं भारतीतीर्थमाहु
स्तद्भावान्मे विमलमनसो निर्णये शक्तिरस्ति ॥४॥

व्याख्याय माधवाचार्यो धर्मान्पाराशरानथ
तदनुष्ठानकालस्य निर्णयं वक्तुमुद्यतः ॥५॥

समाप्ति :-

अयने विषुवे चैव ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः
अहोरात्रोषितः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ इति ॥

पुत्री नोपवसेत् तदाह नारदः
संक्रांत्यामुपवासं च कृष्णैकादशवासरे
चंद्रसूर्यग्रहे चैव न कुर्यात् पुत्रवान् गृही ॥

ग्रस्तास्तमये तु पुत्रिणोप्युपवास एव
अहोरात्रं न भोक्तव्यमिति भोजन प्रतिषेधात्

इति श्रीमन्माधवीयकालनिर्णये ग्रहणनिर्णयः इति श्री मन्माधवीय
कालनिर्णयः समाप्तः शुभम्भूयात् संवत् १८७२ फाल्गुणवदी गुरुवा-
रायाम् राम राम राम राम

मंगलं लेखकानां च पाठकानां च मंगलं
मंगलं सर्वलोकानां भूमिभूपतिमंगलं ॥१॥
उभयोर्मंगलं भवतु ॥

१ पुस्तक के पहले और पिछले दो दो पत्रे अधिक टूट गए हैं।
२ पुराना होने के कारण कागज टूटने लगा है।
३ लिखाई प्रायः शुद्ध है।

—:O:—

क्रमसंख्या ७६

सूर्यसिद्धान्त ।

सूर्यप्रोक्तः
विवरणाटीकया युतः
टीकाकारः भूधरः
ज्योतिष । दे०ना० लिपि । पत्र-संख्या १८० ।

ॐ नमः शिवाय ॥ १२ ॥
ॐ नमः शिवाय ॥ १३ ॥
ॐ नमः शिवाय ॥ १४ ॥

प्रारम्भ :-

ॐ नमः शिवाय नमः ॐ श्री सूर्याय नमः ॐ
यस्योदये निखिलविवस्वसहस्रपत्र-
मुज्ज्वलते भवति संकुचितं तदस्ते
न विद्वद्वन्दुमुरविदितपादपद्म-
नव्येतराच्युतद्वजं प्रणमामि सूर्य ॥१॥

कांपित्ये मुरनिधुवंधुरतटे ज्योतिर्विदामग्रणी-
भरिष्टाजकुलेननेसमनवत् श्रीखेमशर्माह्वयः
नस्युद्रो नृपवृन्दवदितपदः श्रीदेवदत्ताभिवः
क्रोत्त्या निर्मलयोज्ज्वलाः समतनोद्यः पंक्तिसंख्या दिशः ॥२॥

भूवरस्तत्सुतः सूर्यमिद्वान्तं त्रिवृणोम्यहं ।
गुह्यां पादयुगलकगलभ्रमरायितः ॥३॥

अथ निर्विघ्नेन प्रारिप्सितसमाप्तिकामो निखिलजगदादिकारणभूत
देवदेवनमस्काररूपं शिष्टाचारपरिप्राप्तकर्तव्यताकं मंगलमाचरति
ग्रन्थकारः—

(मूल) अचित्याव्यक्तरूपाय निर्गुणाय गुणात्मने ।
समस्तजगदाधारमूर्तये ब्रह्मणे नमः ॥१॥
अल्पावशिष्टे तु कृते मयो नाम महासुरः
रहस्यं परमं पुण्यं जिज्ञासुर्ज्ञानमुत्तमम् ॥२॥
वेदांगमग्रमखिलं ज्योतिषां गतिकारणं
आराधयन्विवस्वंतं तपस्तेपे सुदुश्चरं ॥३॥
तोषितस्तपसा तेन प्रीतस्तस्मै वरार्थिने
ग्रहाणां चरितं प्रादान्मयाय सविता स्वयं ॥४॥

समाप्ति :-

(मूल) इत्युक्त्वा मयमामंभ्यः.....सक्तेनाभिपूजितः
दवसापक्रमेकांशः प्राविशत्स्वं स मण्डलं ॥२३॥

मयोपलब्धा तज्ज्ञानं दिव्य साक्षाद्विद्वत्तः
कृतकृत्यस्तमात्मानं मेने निर्वृतल्मपं ॥२४॥

ज्ञात्वा तमृपयश्चायं सूर्याल्लव्ववरं मय
परिवब्रुपेत्याय तज्ज्ञानं प्राप्तुमादरात् ॥२५॥

श्रुत्वेभ्यः प्रददौ प्रीतो ग्रहाणां चरितं महत्
अत्यद्भुततमं लोके रहस्यं ब्रह्मसाम्मितम् ॥२६॥

(टीका) एषां व्याख्या सुगमा इति श्री ज्योतिर्विदेवदत्तात्मजभूवर
विरचितं सूर्यसिद्धान्तविवरणे मानाध्यायश्चतुर्थः समाप्तोऽयं टीका १६०१
ग्रन्थसंख्या गीनतीके श्लोक ५७२८

१—लिखाई प्रायः शुद्ध है ।

२—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:0:—

क्रमसंख्या ७७

दानमयूख

भट्ट नीलकण्ठविरचित
धर्मशास्त्र । दे०ना० लिपि । पत्रसंख्या १६४ ।
पत्र-प्रमाण ३२.४ × १५.८ सै०मी० ।
पंक्तियां १३ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३० प्रतिपंक्ति ।
पाठसंख्या ४७२८ ।

प्रारम्भ :-

श्रीगणेशाय नमः । ॐ नमो गुरुचरण कमलेभ्यो नमः

यो लीलया संतनुतेत्र विश्वं
तत्पालयत्यात्मनि विश्वरूपे
लयं नयत्याशु च पूर्णरूपः
शिवं तनोत्वात्मगणैर्ममासौ ॥१॥

श्रुतीः स्मृतीर्वीक्ष्य पुराणजातं
तत्तन्निबन्धानपि सन्निवन्धनू

समाप्ति :-

इति श्री महाभारतस्य पञ्चमोऽध्यायः समाप्तः ॥
१-एत कहीं कहीं से दृष्ट हुआ है।
२-लिखाई की अयुद्धियां बहुत अधिक हैं।
३-पुस्तक अच्छी अवस्था में है।

अथ समाप्ति

गार्निमयूष

श्रीलालस्य दिग्दर्शन
कर्मकाण्ड । देवता ० विधि । पत्रसंख्या १३३ ।
पत्र-प्रमाण ३१.५.५३.०० में ० सी० ।
पत्रिका १० प्रति पृष्ठ । अक्षर ३५ प्रतिपत्ति ।
पत्रसंख्या २६६ । पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥
या श्रीलया संतनुते विदयं
तत्प्राप्तयथात्मनि विदयरूपे ॥

नय नयत्प्राप्तु च पूरकः
वित्र उतोत्प्राप्तु रविमंतालो ॥

नहो नहत्प्राप्तु सनाकचं गुरोर्गिर ॥
ममुद्यतो नीलकंठो वक्तुं शान्तिकरोष्टिम् ॥२॥

समाप्ति :-

अहिंसायां शान्त्या शान्तिकरोष्टिम् च
व्यापकित्ययुक्तस्य सर्वे सातुग्रहा ग्रहाः ॥
अयत्निनन्दयति वक्ष्यते च वर्म
कानं प्रसाधयति तस्य निनष्टि पान ।
यः कारयेत्सकलदोषहरानुहायां
शान्तिं प्रसातहृदयः पुष्टपुष्टदैव ॥
श्री नीलकंठ रचितः स्मृतिभास्कराख्यो
ग्रन्थः पमार रसखण्डिकुसुमितेन्द्रे ।
त्रैवे मिते रविनियो रविनादपद्मे
पद्मीकृतो विक्रमनां जनतोपकृत्यै ॥
त्रैवादतः त्रितयैरपिदुष्टभावैः
किं तेन भावनिपुण खलु संति संतः ।
विदिग्वचचुपुटकाकदंबकेन
पक्वं रमालफलमुसितमेव सम्यक् ॥

श्री मीमांसक भट्टगंकरात्मज भट्टनीलकंठकृते भास्करे शान्ति-
मयूषः समाप्तिमगात् शुभम् ।

१-लिखाई में अयुद्धियां बहुत अधिक हैं।
२-पुस्तक अच्छी अवस्था में है।

—:0:—

क्रमसंख्या ७९

बृहदारण्यकोपनिषद् ।

मूलमात्र

उपनिषद् । दे०ना० लिपि । पत्र-संख्या १६ ।

पत्र-प्रमाण ३०.६ × १२.६ सें०मी० ।

पंक्तियां १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ६४ प्रतिपंक्ति ।

पाठ-संख्या १२१६ । केवल पांच अध्याय ।

प्रारम्भ :-

श्रीगणेशाय नमः श्रीसरस्वत्यै नमः श्रीगुरुभ्यो नमः श्रीकृष्णपरमात्म-
ने नमः शुभं मस्तु हरिः ॐ उशा वा अश्वस्य मेध्यस्य शिरः सूर्यश्चक्षुर्वातः
प्राणो व्यात्तमग्निर्वैश्वानरः संवत्सर आत्माश्वस्य मेध्यस्यद्यौः पृष्ठमन्त-
रिक्षमुदरं पृथिवी पाजस्यं दिशः पार्श्वे अवान्तरदिशः स्पर्शं ऋतवोंगानि
मासाश्चार्धमासाश्च पर्वण्यहोरात्राणि प्रतिष्ठा नक्षत्राण्यस्थीनि नभो
मा०१७ सान्युवध्य० सिकताः सिंघवो गुदा यकृच्च क्लोमानश्च पर्वता
ओषधयश्च वनस्पतयश्च लोमान्युद्यन्पूर्वार्धो निम्लोचञ्जघनार्धो यद्वि-
जृंभते तद्विद्योतते यद्विधूनुते तत्स्तनयति यन्मेहति तद्वर्षति वागेवास्य
वाक् ॥१॥

समाप्ति :-

समानसांजीवीपुत्रात्सांजीवीपुत्रो मांडूकायनिर्मांडव्यान्मांडव्यः
कौत्सात्कौत्सो माहिथेर्माहिथिर्वामकक्षायणाद्वामकक्षायणः शांडिल्याच्छां-
डिल्यो वात्स्याद्वात्स्यः कुश्रेः कुश्रिर्यज्ञवचसोराजस्तंवायनाद्यज्ञस्तुरात्का-
वषेयात्तुरः कावषेयः प्रजापतेः प्रजापतिर्ब्रह्मणो ब्रह्म स्वयंभुवब्रह्मणो
नमः ॥ इति श्रीबृहदारण्यके पंचमं ब्राह्मणमष्टमोऽध्यायः समाप्तः ।
तत्सद्ब्रह्माणमस्तु ॥

१—पाठ में कहीं कहीं अशुद्धियां हैं ।

२—काण्व पुरानेपन के कारण अधिक जीरा हो गया है ।

३—अनेक बार छप चुकी है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ८०—क

मुण्डकोपनिषद् ।

मूलमात्र ।

उपनिषद् । दे०ना० लिपि । पत्र संख्या ४ ।

पत्र-प्रमाण २८.५ × १०.४ सें०मी० ।

पंक्तियां १२ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४६ प्रतिपंक्ति ।

पाठ-संख्या ६० । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः ॐ ब्रह्मा देवानां प्रथमः संवभूव
विश्वस्य कर्त्ता भुवनस्य गोप्ता स ब्रह्मविद्यां सर्वविद्याप्रतिष्ठामथर्वाय-
ज्येष्ठपुत्राय प्राह अथर्वणे यां प्रवदेत ब्रह्माथर्वा तां पुरोवाचांगिरे ब्रह्म-
विद्यां स भारद्वाजाय सत्यवहाय प्राह भारद्वाजोंगिरसे परावरां शौनको ह
वै महाशालोंगिरसं विधिवदुपसन्नः पप्रच्छ कस्मिन्नु भगवो विज्ञाते
सर्वमिदं विज्ञातं भवतीति तस्मै स होवच द्वे विद्ये वेदितव्ये ।

समाप्ति :-

स यो ह वैतत्परमं ब्रह्म वेद ब्रह्मैव भवति नास्याब्रह्मवित्कुले
भवति तरति शोकं तरति पाप्मानं गुहाग्रंथिभ्यो विमुक्तोमृतो भवति
तदेतदृचाभ्युक्तं क्रियावंतं श्रोत्रिया ब्रह्मनिष्ठाः स्वयं जुह्वत एक ऋषि
श्रद्धयंतः तेषामेवैतां ब्रह्मविद्यां वदेत शिरोव्रतं विधिवद्यैस्तु चीर्णं तदेत-
त्सत्यमृषिरंगिराः पुरोवाच नैतदचीर्णव्रतोपीते नमः परमऋषिभ्यः ६
षष्ठमुंडकं इत्यथर्ववेदे मुंडकोपनिषत्समाप्त इति प्रथमोपनिषत् ॥

१—पाठ प्रायः शुद्ध है ।

२—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

३—छप चुकी है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ८०—ख

मुण्डकोपनिषद्भाष्यम् ।

श्रीमच्छङ्कराचार्यविरचितम् ।

उपनिषद् । दे०ना० लिपि । पत्र संख्या १७ ।

पत्र-प्रमाण २८.५ × १०.४ से०मी० ।
पंक्तियां १२ प्रतिपत्र । प्रक्षर ४६ प्रतिपत्र ।
पाठ-संख्या २६३ । पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः । ॐ नमः परमात्मने । ॐ ब्रह्मा-
देवानामित्याद्याथर्वणोपनिषदस्याश्च विद्या संप्रदायकर्तृत्वपारंपर्यलक्षणं
संबन्धमादावेवाह स्वयमेव स्तुत्ययमेवं हि महद्भिः परमपुरुषार्थसाधनत्वेन
गुह्यायासेन लब्ध्वा विद्येति श्रोतृबुद्धिप्ररोचनाय विद्यां महाकरोति स्तुत्या
प्ररोचनायां हि विद्यायां सादराः प्रवर्तयुरिति प्रयोजनेन तु विद्यायाः
साध्यसाधनलक्षणसंबन्धमुत्तरं वक्ष्यति भिद्यते हृदयप्रथिरित्यादिना ।

समाप्ति :-

ना येन्यो ब्रह्मादिभ्यः पारंपर्यक्रमेण संप्राप्ता तेभ्यो नमः परम
ऋषिभ्यः परमे ब्रह्म नाश्नाद्दृष्टवतां ये ब्रह्मादयोऽवगतवन्तश्च ते
परमपंथस्तेभ्यो भूयोपि नमः द्विवचनमत्यन्तादरार्थं मुंडकसमाप्त्यर्थं च ।
इति श्रीगोविंद भगवत्पूज्यपाद शिष्यपरमहंसपरिब्राजकस्य श्रीमच्छंकर
भगवतः कृतावाथर्वणोपनिषद्विषयं समाप्तं संवत् १८५३ आश्विन शुद्धि
मंगलवार ।

१—प्राठ प्रायः शुद्ध है ।

२—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

३—अप चुकी है ।

—:0:—

क्रमसंख्या ८१

ईशावास्योपनिषद्भाष्यम् (मटीकम्) ।

भाष्यकारः — श्री अङ्कुराचार्यः ।

टीकाकारः — ग्रानन्दगिरिः ।

उपनिषद् । दे० ना० लिपि । पत्रसंख्या १२ ।

पत्र-प्रमाण ३०.३ × १४.८ से०मी० ।
पंक्तियां १४ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३८ प्रतिपंक्ति ।
पाठसंख्या १६६ । पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

(ग्रानन्दगिरिटीका) ॐ श्रीगणेशाय नमः
येनात्मना परेणैवा व्याप्तं विद्वमशेषनः
सोहं देहद्वये साक्षी वर्जितो देहतद्गुणैः ॥१॥

ईशावास्यमित्यादिमंत्रान्व्याचिख्यानुमंगवान्भाष्यकारस्तेषां कर्म-
शेषत्वशंकां तावत् व्युदस्यति तथा हि कर्मजडाः केचन मन्यन्ते ईशावास्य-
मित्यादयोमंत्राः कर्मशेषा मंत्रत्वाविशेषादिषु त्वादि मंत्रवदतः पृथक्
प्रयोजनाद्यभावादव्याख्येया इति तान् प्रत्याह ईशावास्यमित्यादय इति
कर्मस्वविनियुक्ता इति ।

(शाङ्कर भाष्य) ईशावास्यमित्यादयो मंत्राः कर्मस्वविनियुक्ताः तेषामकर्म
शेषस्यात्मनः याथात्म्यप्रकाशकत्वात् याथात्म्यं चात्मनः शुद्धत्वापविद्ध
न्वैकत्वमित्यत्वाशङ्कस्त्व सर्वगातत्वादिवक्ष्यमाणं तच्च कर्मणा विरुद्ध्यत
इति युक्त एवेषां कर्मस्वविनियोगः ॥

(मूल) ईशावास्यमिदं सर्वं यत्किञ्च
जगत्यां जगत् तेन त्यक्तेन मुंजीथाः
मा गृधः कस्य स्विद्धनं ॥१॥

समाप्ति :-

(मूल) अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्विद्वानि देव वयुनानि विद्वान्
युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नम उक्ति विवेम ॥१८॥

(शां० भा०) हे अग्ने नय गमय सुपथा शोभनेन मार्गेण सुपथेति
विशेषणं दक्षिणमार्गनिवृत्त्यर्थं निविष्णोहं दक्षिणेन मार्गेण गतागतल-
क्षणेनातो याचे त्वां पुनः पुनर्गमनागमनवर्जितेन शोभनेन पथा नय ।

(ग्रानन्दगिरिटीका) अमृतमिति । मुख्यामृतत्वग्रहणे हिरण्ययादि-
मंत्रेण द्वारमार्गायाचनमनुपपन्नं स्यान्न तस्य प्राणा उत्क्रामन्त्यत्र ब्रह्म

समश्नुत इत्यादिश्रुतेः ततो मुख्यार्थबाधादुगीणार्थग्रहणं युक्तमित्यर्थः
यस्मादर्थतिरं संगच्छते तस्मादित्युपसंहारः

ईशाप्रभृतिभाष्यस्य शंकरस्य परात्मनः ।
मंदोपकृतिसिध्यर्थं प्रणीतं टिप्पणं स्फुटं ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्य श्रीगोविंदभगवत्पूज्यपादशिष्य
श्रीशंकरभगवतः कृतवाजसनेयसंहितोपनिषद्भाष्यस्य श्री आनंदगिरि
कृतं टिप्पणं संपूर्णम् ॥

- १—पाठ प्रायः शुद्ध है ।
२—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।
३—छुप चुकी है ।

—:0:—

क्रमसंख्या ८२

काठकोपनिषद्भाष्य (सटीक) ।

टीकाकार का नाम नहीं ।
उपनिषद् । दे० ना० लिपि । पत्र संख्या २१ ।
पत्र-प्रमाण ३२.३ × १७.७ सें०मी० ।
पंक्तियां २१ प्रतिपत्र । अक्षर ४२ प्रतिपंक्ति ।
पाठसंख्या ५७८ । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

(टीका) श्रीगणेशाय नमः ॐ

धर्माधर्माद्यसंस्पृष्टं कार्यकारणवर्जितं
कालादिभिरवच्छिन्नं ब्रह्म यत्तन्माम्यहं ॥१॥

यः साक्षात्कृतपरमानन्दो यावदधिकारं याम्ये पदे वर्त्तमानो कर्त्तृब्रह्म-
त्मतानुभवबलतो भूतयातनानिमित्तदोषैरलिप्तस्वभाव आचार्यो वरप्रदा-
नेन परब्रह्मात्मैक्यविद्यामुपदिदेश यस्मै चोपदिदेश ताभ्यां नमस्कुर्वन्ता-
चार्यभक्तेर्विद्याप्राप्त्यंगत्वं दर्शयति ॐ नमो वैवस्वतायेति अथ शब्दो
मंगलार्थः चिकीर्षितं प्रतिजानीते काठकेति ।

(भाष्य) श्रीपरमात्मने नमः ॐ नमो भगवते वैवस्वताय मृत्यवे
ब्रह्मविद्याचार्याय निचिकेतसे च अथ काठकोपनिषद्वल्लीनां सुखार्यप्रबोध-
नार्थमल्पग्रन्थवृत्तिरारभ्यते सदेर्धातोर्विशरणगत्यवसादनार्थस्य उपनिपूर्व-
स्य क्विप् प्रत्ययांतस्य रूपमुपनिषदिति उप निषत् शब्देन च व्याचिख्या-
सितग्रन्थप्रतिपाद्यवेद्यवस्तुविषयाविद्योच्यते केन पुनरर्थयोगेन उपनिष-
च्छब्देन विद्योच्यते इत्युच्यते—

(मूल) उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ तस्य ह निचिकेता
नाम पुत्र आस तर्ह्य कुमारं सतं दक्षिणासु नीयमानासु श्रद्धा विवेश
सोऽमन्यत् १ पीतोदका जग्धतृणादुग्धदोहा निरिद्रिया आनंदा नाम ते
लोका स्तान्स गच्छति ता ददत् २

समाप्ति :-

(मूल) अंगुष्ठमात्रः पुरुषोत्तरात्मा
सदा जनानां हृदये संनिविष्टः
तं स्वाच्छरीरात्प्रवृहेत्
मुंजादिवेषीकां धैर्येण तं विद्यात् शुक्रममृतमिति तं विद्यात्
शुक्रममृतमिति ॥१८॥

मृत्युप्रोक्तां निचिकेतोपलब्ध्वा
विद्यामेतां योगविधिं च कृत्स्नं
ब्रह्म प्राप्नोति विरजोभूद्विमृत्यु
रन्योप्येवं यो विदध्यात्ममेव ॥१९॥

स ह नावतु सह नो भुनक्तु
स ह वीर्यं करवावहै
तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषा वहै ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥२०॥

इति श्रीअथर्वणवेदे काठकोपनिषदि षष्ठी वल्ली समाप्ता
द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥२॥

(भाष्य) शिष्याचार्ययोः प्रमादकृतान्यायेन विद्याग्रहणप्रतिपादन-
निमित्तदोषप्रसमनार्थेयं शान्तिरुच्यते सह नो भवतु पालयतु विद्यास्वरूप-
प्रकाशनेन स एव परमेश्वरः उपनिषत्प्रकाशितः किं च सह नो भुनक्तु
तत् फलप्रकाशनेन नो पालयतु सहैवावां विद्याकृतं वीर्यं सामर्थ्यं करवावहै

निष्पादयावहै किं च तेजस्विनौ तेजस्विनाववयोर्धदधीतं तत्स्वधीतमस्तु
अथवा तेजस्विनौ आवाभ्यां यदधीतं तदतोव तेजस्वि वीर्यवदस्त्वित्यर्थः
मा विद्विषावहै शिष्याचार्यविन्योन्यं प्रमादकृतान्यायाध्ययनाध्यापनदोष-
निमित्तद्वेषं मा करवावहै इत्यर्थः शांतिरिति त्रिवचनं सर्वदोषोपसमनार्थं
ॐ मिति समाप्त्यर्थः ॥२०॥

इति श्रीगोविंदभगवत्पूज्यपादशिष्यपरमहंसपरिव्राजकाचार्य-
श्रीशंकरभगवत्पादकृतौ काठकोपनिषद्भाष्यषष्ठी वल्ली समाप्ता ॥६॥

(टीका) आत्मानं देहमधिकृत्य वर्तते इत्यध्यात्मं प्रत्यक्स्वरूपमेव
ब्रह्म प्राप्य विमृत्युर्भवति नान्यद्रूपमर्चिरादिगम्यं प्राप्य संयोगस्य वियोगा-
वसानत्वादित्यर्थं एवं शब्दस्य विच्छब्देन सह संबंधः एवंविदिति २० इति
श्रीशंकरस्य काठकोपनिषद्भाष्यटीका समाप्ता संपूर्णम् ६ रामाय नमः ॥

१—पाठ प्रायः शुद्ध है ।

२—पुस्तक बहुत पुरानी है परन्तु अच्छी अवस्था में है ।

३—छप चुकी है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ८३

गोपालतापनी-उपनिषद् (सटीक) ।

टीकाकार विश्वेश्वराचार्य ।

उपनिषद् । देवनागरी लिपि । पत्र संख्या-१० ।

पत्र-प्रमाण ३२.२ × १५.३ सें.मी० ।

पंक्तियां १६ प्रतिपत्र । अक्षर ५८ प्रतिपंक्ति ।

पाठ-संख्या ३४४ । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भ :—

(टीका) ॐ नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीकृष्णाय पन्नरह्यो नमः ॥
ॐ परमकारुणिकतया सगुणोपासनक्रमेणाधिकारिजनानर्थनिवृत्तये
सच्चिदानन्दस्वरूपश्रीकृष्णात्मतावाप्तये च श्रीगोपालविद्यामुद्दीपयंती

तापनी श्रुतिः ॥ श्रोतृणामविघ्नविद्यासिद्धये सदा चारावबोधनाय
विषयसौलभ्यप्रकाशनेन तत्प्रवृत्तिसिद्धये च प्रतिपाद्यपरमदेवतप्रणति
लक्षणं मंगलं प्रकाशयति ॥

(मूल) सच्चिदानन्दरूपाय कृष्णाय क्लिष्टकारिणे ।
नमो वेदान्तवेद्याय गुरवे बुद्धिसाक्षिणे ॥१॥

समाप्ति :—

(मूल) दत्त्वा स्तुतिं पुण्यतमां ब्रह्मणे स्वस्वरूपिणे ।
कर्तृत्वं सर्वभूतानामंतर्धाने बभूव सः ॥

(टीका) स विष्णुः स्वमूर्त्तये ब्रह्मणे पुण्यतमां प्रागुक्तां स्तुतिं दत्त्वा
तथा सर्वलोकानां कर्तृत्वसामर्थ्यं ब्रह्मणे दत्त्वा अदृश्यो बभूव ॥ मयाचेदं
तत्संप्रदायतो यथा श्रुतं तथा युष्मान्प्रति प्रोक्तमित्याह ॥

(मूल) ब्रह्मणे ब्रह्मपुत्रेभ्यो नारदाद्यच्छ्रुतं तथा ।
तथा प्रोक्तं तु गान्धर्वि गच्छध्वं स्वालयान्तिकं ॥

(टीका) हे गान्धर्वि मयेदं ब्रह्मपुत्रेभ्यः नारदाद्यथा श्रुतं तथा मया
युष्मान्प्रति प्रोक्तं हे गान्धर्वि सर्वा यूयं स्वाश्रमप्रदेशं प्रति गच्छध्वं ॥
अत्रत्यं ब्रह्मणे इति पदं पूर्वश्लोके योजितं नारदायेत्यत्र पंचम्याः
सुपांसुलुगिति नारदायेत्यत्र पंचम्याः सुपां सुलुगिति ॥ आद्यं तथेति
पदं यथेत्यर्थे ॥३॥

इति श्रीमद्विश्वेश्वराचार्यविरचितायां गोपालोत्तरतापनी-
टीकायामुत्तरभागः समाप्तः ॥

इत्यथर्वणोपनिषत्सु समाप्तेयं गोपालतापनीति शिवम् ॥३॥

गोपालतापनीटीका भूयात्संसारशातनी ॥

कृष्णभक्तिरसास्वादलुब्धचित्तप्रमोदिनी ॥

शुभं ॥

१—द्वितीय श्लोक से लेकर आठवें श्लोक तक का मूल भी और टीका
भी लिखारी ने नहीं लिखे । प्रतीत होता है कि उस की आदर्श
पुस्तक में यह भाग नहीं था ।

- २—लिखाई प्रायः शुद्ध है ।
 ३—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।
 ४—यह टीका अप्रकाशित प्रतीत होती है ।

—:0:—

क्रमसंख्या ८४

ऐतरेयोपनिषद्भाष्य ।

शाङ्कराचार्यविरचित ।
 उपनिषद् । दे०ना० लिपि । पत्र संख्या ८ ।
 पत्र-प्रमाण ३१.०० × १३.४ सें०मी० ।
 पंक्तियां १७ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ५५ प्रतिपंक्ति ।
 पाठसंख्या २३३ । पूर्ण ।

प्रारम्भ :—

श्री रामाय नमः ॥ ॐ नमः ॥ इति ऐतरेयोपनिषद्भाष्ये
 तृतीयोऽध्यायः परिसमाप्तम् कर्म सहाऽपरब्रह्मविषयविज्ञानेनैषा कर्मणो
 ज्ञान-सहितस्य परागतिरुक्तविज्ञानद्वारेणोपसंहृता एतत्सत्यं ब्रह्म
 प्राणख्यं एषको देव एतस्यैव प्राणस्य सर्वे देवा विभूतय एतस्य
 प्राणस्यात्मभावं गच्छन् देवता अप्येतीत्युक्तं सोऽयं देवताप्ययलक्षणः
 परः परमपुरुषार्थः एष मोक्षः स चायं यथोक्तेन ज्ञानकर्मसमुच्चय
 साधनेन प्राप्तव्यो नातः परमस्तीत्येके प्रतिपन्नाः तान्निराचिकीर्षुस्तरं
 केवलात्मज्ञानविधानार्थमात्मा वा इदमित्याद्याह ।

समाप्ति :—

तदेवैकं सर्वोपाधिभेदभिन्नं सर्वैः प्राणिभिस्तार्किकैश्च सर्वप्रकारेण
 जायते विकल्प्यते च अनेकधा एतमेके वदन्त्यग्निं मनुमन्ये प्रजापति-
 मिद्रमेके परे प्राणमपरे ब्रह्मशाश्वतमित्याद्याः स्मृतिः स वामदेवोऽन्यो वा
 एवंमेतं यथोक्तं ब्रह्म वेद प्रज्ञेनात्मना येनैव प्रज्ञात्मना पूर्वं विद्यांसोऽमृता

अभूवंस्तथायमपि विद्वानेतेनैव प्रज्ञानेनात्मनास्माल्लोकादुत्क्रम्या-
 मुष्मिन्स्वर्गे लोके सर्वान्कामानाप्त्वामृतः समभवदित्योमिति ॥

इति श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्य श्रीगोविंदभगवत्पूज्यपाद
 श्रीशंकराचार्य भगवतः कृतौ बह्वृचब्राह्मणोपनिषद्भाष्यं समाप्तम् ॥
 संवत् १८५३ कार्तिक वदि ३० ॥

- १—मूल इसमें नहीं है । केवल भाष्य है ।
 २—पाठ प्रायः शुद्ध है ।
 ३—कागज पुराना होकर टूटने लगा है ।
 ४—संग्रहालय के कागजों में इसका नाम ब्रह्मणोपनिषद् लिखा मिलता
 है । वास्तव में यह ऐतरेयोपनिषद् का शाङ्करभाष्य मात्र है ।
 ५—प्रकाशित हो चुका है ।

—:0:—

क्रमसंख्या ८५

तैत्तिरीयोपनिषद् [सभाष्य] ।

श्री शंकराचार्य विरचित भाष्य ।
 उपनिषद् । दे०ना० लिपि । पत्र-संख्या ५२ ।
 पत्र-प्रमाण ३०.५ × १३.५ सें०मी० ।
 पंक्तियां १० प्रतिपत्र । अक्षर ३६ प्रतिपंक्ति ।
 पाठ-संख्या ६३४ ।

प्रारम्भ :—

(भाष्य) श्री गणेशाय नमः ॥ ॐ नमो ब्रह्मणे ॥

ॐ यस्माज्जातं जगत्सर्वं यस्मिन्नेव विलीयते ।

येनेदं धार्यते चैव तस्मै ज्ञानात्मने नमः ॥१॥

यैरिमे गुरुभिः पूर्वं पदवाक्यप्रमाणतः ।

व्याख्याताः सर्ववेदांतास्तान्नित्यं प्रणतोऽस्म्यहम् ॥२॥

तैत्तिरीयकसारस्य भयाचार्यप्रसादतः ॥
विस्तार्यरुचोनां हि व्याख्येयं संप्रणीयते ॥३॥

नित्यान्वधिनानि कर्माण्युपात्तदुरितक्षयार्थानि काम्यानि च
कलाधिनां पूर्वस्मिन् ग्रंथे उक्तानि इदानीं कर्मोपादानहेतुपरिहाराय
ब्रह्मविद्या प्रस्तुयते कर्महेतुः कामः स्यात् प्रवर्तकत्वात् आप्तकामानां हि
कामाभावे स्वात्मन्यवस्थानात् प्रवृत्त्यनुपपत्तिः आप्तकामत्वे चाप्तकामता
आत्मा हि ब्रह्म तद्विदो हि परप्राप्तिं वक्ष्यत्यतोऽविद्यानिवृत्तौ स्वात्मन्य-
वस्थानं परप्राप्तिरभयं प्रतिष्ठां विन्दते एतमानन्दमयमात्मानमुपसंक्रा-
मतीत्यादिभ्रुतेः काम्यप्रतिषिद्धयोरनारंभादारब्धस्य चोपभोगेन क्षयान्नि-
त्यानुष्ठानेन प्रत्यवायाभावात् अयत्नत एव स्वात्मावस्थानं मोक्षः अथवा
निरतिशयायाः प्रीतेः स्वर्गशब्दवाच्यायाः कर्महेतुत्वात् कर्मभ्य एव मोक्ष
इति चेत् न कर्मनिकत्वात् अनेकानि ह्यारब्धफलानि अनारब्धफलानि
चानेकजन्मांतरकृतानि विरुद्धफलानि कर्माणि सम्भवन्त्यतस्तेष्वना-
रब्धफलानामेकस्मिञ्जन्मन्युपभोगक्षयासंभवाच्छेषकर्मनिमित्तशरीरारंभो-
पपत्तिः कर्मशेषसद्भावसिद्धिश्च—

(मूल) ॐ शन्नो मित्रः शं वरुणः शन्नो भवत्वयमा शन्न इन्द्रो
वृहस्पतिः शन्नो विष्णुरुक्रमः ॥१॥ नमो ब्रह्मणे नमस्ते वायो त्वमेव
प्रत्यक्षं ब्रह्मासि त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि ॥

समाप्ति :-

(मूल) अहमन्नमन्तमदन्तमग्निं अहं विश्वं भुवनमभ्यभवां सुवर्नं
ज्योतिः य एवं वेदेत्युपनिषत् ॥ सह नाववतु सह नौ भुनक्तु सह वीर्यं
करवावहै तेजस्वि ना वधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॐ शान्तिः शान्तिः इति
तैत्तिरीयोपनिषत् ॥

(भाष्य) अहमन्नमहमन्नादोहमन्नाद इत्याद्यतो भयादिदोषगंधोप्य-
विद्यानिमित्तो विद्योच्छेदात् ब्रह्मभूतस्य नास्त्येत्यहं विश्वं समस्तं भुवनं
भूतैः संभजनीयं ब्रह्मादिभिर्भवतीति वास्मिन् भूतान् भुवनं अभ्यभवाम्यभि-
भवामि परेणेश्वरेण स्वरूपेण सुवर्णेन उपमार्थः सुवरादित्य इव सकृ-
द्विभातमस्मदीयं ज्योतिर्ज्योतिः प्रकाश इत्यर्थः इति वल्लीद्वयविहितो
पनिषत्परमात्मज्ञानं तामेतां यथोक्तामुपनिषदं शान्तो दान्त उपरतस्तिष्ठतिक्षुः

समाहितो भूत्वा भृगुवत्तपो महदास्थाय य एवं वेद तस्यैवं फल
यथोक्तमिति ॥

इति श्रीमद्गोविंदभगवत्पूज्यपाद शिष्य श्री.....महस परिव्राजका-
चार्यस्य श्री शंकरभगवतः कृतौ तैत्तिरीयोपनिषद्भाष्यं समाप्तमिति ॥
संवत् १८६४ ॥ उदेरामेण लिखित ॥

१—लिखाई प्रायः शुद्ध है ।

२—पुस्तक अच्छी अवस्था में है । परन्तु कागज पुरानेपन के कारण
टूटने लगा है ।

३—छप चुकी है ।

—:O:—

क्रमसंख्या ८६

न्यायसिद्धान्तमञ्जरी ।

जानकीनाथ तर्कचूडामणिविरचिता ।
न्याय शास्त्र । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या २४ ।
पत्र-प्रमाण ३१.८ × १५.२ सें० मो० ।
पंक्तियां १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४३ प्रतिपंक्ति ।
पाठ-संख्या ५१६ ।

प्रारम्भ :-

श्रीगणाधिपतये नमः

प्रणम्य परमात्मानं जानकीनाथशर्मणा ।
क्रियते युक्तिमुक्ताभिर्न्यायसिद्धान्तमञ्जरी ॥

इह किल निखिललोकविमोक्षमुख्योपायं मननोपायमात्मनस्तत्त्व-
ज्ञानमामनन्ति तच्च प्रमाणाधीनमिति प्रमाणं निरूप्यते ।

तत्र प्रमायाः करणं प्रमाणं प्रमा च यथार्थानुभवः तदाहुराचार्याः
यथार्थानुभवो मानमिति ।

ननु किमिदं याथार्थ्यं किं चानुभवत्वं उच्यते तद्वति तदवगाहीत्वा
याथार्थ्यं भवति हि रजते इदं रजतमिति ज्ञानं रजतत्ववति रजतत्वा-
वगाहीति याथार्थ्यं शुक्ताविदं रजतमिति ज्ञानं न च तद्वति तदवगाहीति
न यथार्थं ।

समाप्ति :-

अथ रजतत्वेन्द्रियसन्निकर्षविरहात्कथं तत्प्रकारकं प्रत्यक्षमिति चेत्
सन्निहितं यत्र रजतं तत्र संयुक्तसमवायस्यान्यत्रज्ञानस्य सन्निकर्षस्य
सत्त्वात् ज्ञानस्य सन्निकर्षत्वे किं मानमिति चेत् रजतत्वप्रकारकप्रत्यक्ष
मित्यवेहि तत्रैव किं मानमिति चेत्तत्प्रकारिकाप्रवृत्तिरिति संक्षेपः ।

इति श्री चूडामणिकृता न्यायसिद्धान्तमंजरी समाप्ता शुभम् संवत्
१८७२ ।

१ - पाठ प्रायः शुद्ध है ।

२ - पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

३ - छप चुकी है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ८७

तर्कप्रकाशः ।

श्रीकण्ठशर्म-विरचितः ।

न्याय शास्त्र । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या २२६ ।

पत्र-प्रमाण ३०.२ × १४.८ सें०मी० ।

पंक्तियां १४ प्रतिपत्र । अक्षर ३५ प्रतिपंक्ति ।

पाठ-संख्या ६७०२ ।

प्रारम्भ :-

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः

संध्यायाः प्रणतिक्षणे गिरिजया सेष्यं समालोकिते
रोषं मानिनि मा कृथास्त्वदपरा नान्यास्ति वंद्या मम ।

किं तु त्वामहमानमामि मनसि ध्यात्वा तवैवाकृती-
रित्थं हर्षितशैलराजतनयादृष्टः शिवः पातु नः ॥१॥

सिद्धांतगूढवर्त्मकभावनापरिशीलिता ।

श्रीकण्ठनिर्मिता सेयं कृतिरातनुतां मुदं ॥२॥

सत्येकस्मिन्नपि बाधके साधकसहस्रस्याप्यकिंचित्करत्वेन
प्रतिबंधकाभावस्यावश्यापेक्षिततया प्रकृतग्रंथसमाप्तिप्रतिबंधकदुरितरूप-
विघ्नविघाताय कृतं भगवन्नत्यात्मकं मंगल शिष्यशिक्षार्थमादौ निबध्नाति
प्रणम्येति । मंगलस्य समाप्तिं प्रति विघ्नध्वंसद्वारा हेतुत्वमिति
सिद्धांतस्थितिः तत्रानन्यथासिद्धनियतपूर्ववृत्तित्वरूपकारणत्वघटकानन्यथा-
सिद्धत्वांशग्रहे व्यापकत्वरूपांशग्रहे वा स्वस्वव्याप्येतरयावत्कारणसत्त्वे
यत्सत्त्वेऽवश्यं यत्सत्त्वं यदभावेऽवश्यं यदभाव इति नियमघटितयोर्नियता-
न्वयव्यतिरेकयोः कारणत्वे मानाभावेऽपि अन्वयव्यतिरेकाभ्यां विशिष्टत-
द्रूपकारणत्वग्रहे अतिरिक्तकारणताग्रहे वा तयोर्हेतुतया तत्सहकृतप्रत्यक्ष-
प्रमाणगम्यत्वस्य यद्यपि नात्र संभवः मंगलसत्त्वेऽपि समाप्त्यसत्त्वा-
न्मंगलाभावेऽपि समाप्तेऽच्चेत्यन्वयव्यतिरेक व्यभिचारात् तथापि समाप्ति-
फलकत्वे लाघवमिति लाघवज्ञानसहकृतं शिष्टाचारविषयत्वहेतुकं
सफलत्वानुमानमेवात्र मानं जन्मांतरीय मंगलसंदेहेन व्यतिरेकव्यभि-
चारसंशयेऽपि ग्राह्यसंशयस्यानुमित्यप्रतिबंधकतया समाप्तिकारणत्वेऽ-
नुमितेः समाप्तिरूपकार्येण जन्मांतरीयमंगलानुमानान्न व्यतिरेकव्यभि-
चारः मंगले सति समाप्त्यभावश्च तत्तन्मंगलानां शयविघ्नसत्त्वादनंतरो-
त्पन्नविघ्नसत्त्वाद्देति नान्वयव्यभिचारोऽपि अतएव तच्छ्रुतया मध्येऽपि
मंगलमाचरेति एवं चाशुविनाशिनः कालांतरभाविफलजनकत्वं
व्यापारं विनानुपपन्नमिति विघ्नध्वंसद्वारा समाप्तिं प्रति मंगलं हेतुरिति
संप्रदायः ।

समाप्ति:-

तत्प्रकारिकेति शुक्तौ रजतप्रकारिका प्रवृत्तिरित्यथः प्रवृत्तौ तु
इष्टतावच्छेदकप्रकारकज्ञानत्वेन हेतुताया व्यवस्थापितत्वादिति भावः
इदं रजततया जानामीत्यनुव्यवसायोऽपि शुक्तिगोचररजतत्वप्रकारकप्रत्य-
क्षसाधकोऽध्यवसेय इति ।

अतिकर्षकतक यत् हृदयं स्फुरित मम ।
सिद्धेश्वरीपदद्वंद्वरस्यैतद्विजृम्भणं ॥

योसौ काश्यां समुत्पादि विश्वनाथेन धीमता ।
तस्य श्रीकण्ठकृतिनः कृतिः कलयतां मुदम् ॥

इति श्रीविश्वनाथात्मजदीक्षितश्रीकण्ठशर्मविरचिता तर्कप्रकाशा-
भिधा सिद्धांतमंजरोदीपिका समाप्ताः समाप्तोऽयं तर्कप्रकाशाख्योग्रंथः ॥
शुभमस्तु ॥

मंगलं लेखकानां च पाठकानां च मंगलं ।
मंगलं सर्वलोकानां भूमिभूपति मंगलं ॥
उभयोर्मंगलं भवतु ॥

१—पाठ प्रायः शुद्ध है ।

२—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

३—न्यायसिद्धान्तमञ्जरी का मूल इसमें नहीं है । केवल टीका है ।

४—यह टीका कुरुक्षेत्र विश्वविद्यालय के डा० श्रीनिवास शास्त्री ने अभी
१९७६ ई० में प्रकाशित कर दी है ।

—:0:—

क्रमसंख्या ८८

मिताक्षरा (बृहदारण्यकव्याख्या) ।

नित्यानन्दाश्रमविरचिता ।

उपनिषद्टीका । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ६२ ।

पत्र-प्रमाण ३२.१ × १५ × ५ सें०मी० ।

पंक्तियां १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ६२ प्रतिपंक्ति ।

पाठसंख्या ४२८४ । पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

ॐ श्री गुरुगणपतिशारदाभ्यो नमः । ॐ श्रीकृष्णाय नमः

यो नंतो नंतशक्तिः सृजति जगदिदं पालयत्यंतरात्मा
संविश्यांते निपीय स्वकमहिमगतः सत्यचिन्मूर्तिरास्ते ।

योनुग्रः सज्जनानां परमहिततमः पापिनामुग्रमूर्तिः
सोस्माकं वाञ्छितानि प्रदिशतु भगवानात्मदः श्रीनृसिंहः ॥१॥

यन्मूलप्रवहत्पवित्रपयमः संसेवनादेव मे
रागद्वेषमदा भिदाग्रहगणा नेशुः स्म संतापिनः ।
यत्संसारपरिश्रमापहृदायासशीतलामोदभाग्
वंदे तत्पुरुषोत्तमाश्रमगुरोः पादारविद्वयं ॥२॥

या काण्वोपनिषत्प्रसिद्धबृहदारण्यश्रुतेः सादर
तद्भाष्यप्रमुखं विलोक्य विपुला टीका कृता ज्ञानिनां ।
रम्या तत्कलनासमर्थमतिभिर्मोक्षेच्छुभिर्योगिभिः
सुज्ञेया तु मिताक्षरा पुनरियं व्याख्या मया रच्यते ॥३॥

उपनिषच्छब्देन मुख्यया वृत्त्या ब्रह्मविद्यैव वाच्या उप समीपस्थं
प्रत्यगात्मैकत्वं निश्चितं सत्तत्पराणां सहेतुसंसार सादयतीत्युपनिषदिति-
व्युत्पत्तेः ग्रंथस्तु विद्यामर्पकत्वेनोपचारादुपनिषदित्युच्यते बृहत्त्वं चास्य
ब्रह्मविद्याहेतूनामंतरंगवहिरंगभूतानां बहूनामिहोपदेशादर्थतो ग्रंथपरि-
माणतश्च बहुत्वात् आरण्यकत्वं चास्य नियमपूर्वकमरण्येनूच्यमानत्वात्
ननु काण्डयो नियतपौर्वापर्ये कः संबंध इति चेच्छृणु ।

समाप्ति :-

अथानंतरं समस्तस्यैव प्रवचनस्य वंशो निखिलकाण्डमात्रस्य
सर्ववेदपरिशिष्टरूपत्वात् अयं तु स्त्रीप्राधान्येनोच्यते स्त्रीसंस्कारार्थपुत्र
मन्थकर्मसांनिध्यात् समानमन्यत् आदित्येन सूर्येण प्रोक्तान्यादित्यानि
यद्वादित्यात्महिरण्यगर्भात्मकानि शुक्लानि शुद्धानि यद्वा ब्राह्मणेनामिश्रित-
मंत्रात्मकानि यजुषि वाजसनेयेन याज्ञवल्क्येनाख्यायंते प्रकटीक्रियंत
इत्यर्थः ॥१॥ इदं तु आचार्यपरंपराकथनं सर्वासु वाजिशाखासु
वेदाख्यब्रह्ममूलमारभ्य पाठव्युत्क्रमेणासांजीवीपुत्रात्सांजीवीपुत्रपर्यंतं समानं
आदिमध्यांतेषु कृतमंगलाः ग्रंथाः परिचारिणो भवन्तीति परिशिक्ष-
यितुमाह ब्रह्मणे नम इति ॥२॥ इति बृहदारण्यकव्याख्यायां मिताक्षरायां
अष्टमाध्यायस्य पंचम ब्राह्मणं ॥

यः सद्भूतिलयस्त्रिकांडकषडध्यायप्रभेदस्फुट-
स्कंधः सत्पदपल्लवालि विलसच्छाखामयब्राह्मणः ॥
ब्रह्मात्मैक्यफलः सुवाक्यकुसुमो वशालबालांबुभाक्
संसेव्यः सततं बुधैः स बृहदारण्या कल्पद्रुमः ॥१॥

भाष्यवार्तिककृत्टीकामंथन्यारण्यकं दधि ।
विमथ्य बुद्धिरज्ज्वेदं नवनीतं समुद्धृतं ॥२॥

महतामाशयं बोद्धु माहशः कः क्षमो भवेत् ।
तथापि श्रद्धयास्माभिः सारमेतत्समुद्धृतं ॥३॥

यत्पादपद्मकरंदरसानभिज्ञा
विश्राममा विधि यद्यपि संचरतः ।
न प्राप्नुवन्ति पशुकर्मरता धनेहा-
स्तस्मै नृसिंहवपुषे हरये नमस्ते ॥४॥

एकं यद्वीजमेतज्जनयति सकलं नोत्तमन्येनं सिक्तं
न क्लेद्यं नैव दाह्यं भवति न च पुनः कालतो यस्य नाशः
यत्सत्तामात्रजीवीत्रिभुवनसुतरुर्भाति नाना रसाढ्य-
स्तन्नः पायादपायात्सुखकरममलं श्रीनृसिंहाभिधानं ॥५॥

इति परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीपुरुषोत्तमाश्रमपूज्यपादशिष्यनित्या-
नंदाश्रमविरचितायां मिताक्षरायामष्टमोध्यायः समाप्तः ॥ ग्रंथसंख्या
४२८४ संवत् १८५५ माघमाससितपक्षशनैर्वासिरसमन्वितदशम्यां लेखनेन
परिसमाप्तो ग्रंथः ॥ श्रीरामाय नमः ॥ श्रीकृष्णाय नमः श्रीशिवाय नमः
श्रीनृसिंहाय नमः ।

१- पाठ में कहीं-कहीं अशुद्धियां हैं ।

२- पुस्तक कई हाथों से लिखी गई है ।

३- काशज पुराना होते हुए भी अच्छी अवस्था में है ।

४- यह व्याख्या छप चुकी है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ८६

देवीभागवतम् ।

वेदव्यासरचितम् ।

पुराण । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या २५६ ।

पत्र-प्रमाण ३२.३ × १५.४ सें०मी० ।

पंक्तियां १५ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३७ प्रतिपंक्ति ।

पाठ-संख्या ४०५६ । अपूर्ण ।

प्रारम्भ :-

॥६०॥ श्रीगणेशाय नमः ।

सर्वचैतन्यरूपां तां विद्यामाद्यां च धीमहि ।

यया व्याप्तमिदं सर्वं बुद्धि सा नः प्रचोदयात् ॥१॥

शौनक उवाच

सूत सूत महाभाग धन्योसि पुरुषषभ ।

यदधीता त्वया सम्यक् पुराणसंहिता शुभा ॥२॥

अष्टादश पुराणानि कृष्णेन मुनिनानघ ।

कथितानि सुदिव्यानि पठितानि त्वया किल ॥३॥

पंचलक्षणयुक्तानि सरहस्यानि मानद ।

त्वया ज्ञातानि सर्वाणि व्यासात्सत्यवतीमुतात् ॥४॥

अस्माकं पुण्ययोगेन प्राप्तस्त्वं क्षेत्रमुत्तमं ।

दिव्यं विनशनं पुण्य कलिदोषविवर्जितं ॥५॥

समाप्ति :-

व्यास उवाच

छलं वाक्यमिदं श्रुत्वा विश्वामित्रस्य भूपतिः ।

प्रत्युवाच मुनिं ब्रह्मन्धैर्यं कुरु ददाम्यहं ॥८॥

न सा जिह्वा प्रतिश्रुत्य नाकारं ब्रुवते तु या ।
सूर्यवंशोद्भवानां वै मुखे भवति सर्वथा ॥१॥

मम देहोस्ति भार्यायाः पुत्रस्य च ह्यनामयः ।
कीत्वा देहत्रयं तून्मृणं दास्यामि ते द्विज ॥१०॥

ग्राहक पश्य विप्रेन्द्र वाराणस्यां पुरि प्रभो ।
दासभावं गमिष्यामि सदारोहं सपुत्रकः ॥११॥

गृहाण कांचनं पूर्णं सार्द्धं भारद्वयं मुने ।
मूल्येन दत्त्वा नः सर्वान्मन्तुष्टो भव कौशिक ॥१२॥

इति श्रीभगवतीभागवते पुराणे सप्तमस्कन्धे विशोऽध्यायः ॥२०॥

- १—लिखाई में अशुद्धियां अधिक नहीं हैं ।
- २—पुस्तक कई हाथों से लिखी गई है ।
- ३—लेखकों ने लिखाई का सं० १८७५ दिया है ।
- ४—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।
- ५—प्रारम्भ से ले कर सप्तम स्कन्ध के बीसवें अध्याय तक ही है ।
- ६—छप चुकी है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ६०

ब्रह्मसूत्रवृत्तिः-ब्रह्मामृतवर्षिणी ।

रामानन्द सरस्वती विरचिता ।
वेदान्त । दे०ना० लिपि । पत्र-संख्या १६६ ।
पत्र-प्रमाण ३१.८ × १४.५ सें०मी० ।
पंक्तियां १२ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४५ प्रतिपंक्ति ।
पाठ-संख्या ६१३० । सम्पूर्णा ।

प्रारम्भ :-

श्री गणेशाय नमः ।

श्रीरामचरणद्वंद्वमद्वंद्वानंदसाधनं ।
नमामि यद्रजोयोगात्पाषाणोपि सुखं गतः ॥१॥

संगतिः संशयः पूर्वपरपक्षौ तयोः फलं ।
भाष्यस्थाः श्रुतयः सर्वाः सूत्राण्यनवशेषतः ॥२॥

व्याख्यायंते स्फुटन्यायैर्मतभेदोपि कुत्रचित् ।
उच्यते सुखबोधार्थं श्रीरामो बोक्षतामिदम् ॥३॥

इह खलु नित्याध्ययनविधिनाधीतस्वाध्यायमापातज्ञानवत परम-
पुरुषार्थकामं ऐहिकामुष्मिकफलेषु विरक्तमुपलभमानः परमकारुणिको
मुनिः सूत्रयामास अथातो ब्रह्मजिज्ञासेति ॥१॥

समाप्ति :-

यः सर्वश्रुतिवदिवंदिततनुर्मायात्मनिद्रां गतः
सुप्तोस्मिन्भवपत्तने परिमिते कल्पांततल्पांतरे ।
यः सर्वापरिपंथिसांगनयजप्रज्ञाप्रवाहांतज-
प्रज्ञालभ्यसुखाकृतिः कृतिमिमां रामः स गृह्णातु नः ॥१॥

अस्मिन्पद्य अध्यायचतुष्टयार्थः सूचितः ।
विदुषां कण्ठभूषेयं कृता वृत्तिर्मया प्रभो ।
व्यासवाङ्मणिसंदृब्धा प्रीतये तेस्तु सर्वदा ॥

इति श्री ब्रह्मसूत्रवृत्तौ ब्रह्मामृतवर्षिण्यां चतुर्थस्याध्यायस्य चतुर्थः
पादः ॥४॥ इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमन्मुकुंदगोविंदश्री-
चरणशिक्षितश्रीरामानंदसरस्वतीकृतौ ब्रह्मसूत्रवृत्तौ ब्रह्मामृतवर्षिण्यां
चतुर्थाध्यायः समाप्तः ॥४॥ चतुर्विध्यायेषु सर्वाणि ५५४ अधिकरण १६१
गोण सूत्र ३६३ प्रथमाध्यायेधिकरण ३६ गुण ६५ द्वि अधि ४५ गुण ११०
तृतीयाध्यायेधिकरण ६७ गु ११७ चतुर्थाध्यायेधिकरण ३८ गु ४० प्र १
अधि ११ गु २० अ २ अधि ७ गु २५ प्र ३ अधि १३ गुण ३० द्वि १ अधि
१३ गुण २४ द्वि २ अधि ८ गु ३१ द्वि ३ अधि १७ गुण ३६ द्वि ४ अधि ६
गुण ३३ तृ १ अधि ६ गुण २१ तृ २ अधि ८ गुण ३३ तृती ३ अधि ३६

गुण ३० तु ४ अधि १७ गुण ३४ च १ अधि १४ गुण ५ च २ अधि ११
गुण १० च ३ अधि ६ गुण १० च ४ अधि ७ गुण १५ शुभमस्तु ।

१—पाठ प्रायः शुद्ध है ।
२—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

१०:—

क्रमसंख्या ६१

न्यायमकरन्द (सटीक) ।

आनन्दबोध भट्टारक विरचित ।
टीकाकार चित्पुखमुनि ।
वेदान्त । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ११४ ।
पत्र-प्रमाण ३४.५ × १६.४ सें०मी० ।
पंक्तियां १७ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४० प्रतिपंक्ति ।
पाठ-संख्या २४०० । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

(टीका) ॐ श्रीगणेशाय नमः श्री निवाय नमः प्रारिप्सितग्रन्थस्या-
विघ्नेन परिसमाप्तिप्रचयगमनकामः शिष्टाचारप्राप्ततया कृतमिष्ट-
देवतानमस्कारमाचारशिक्षार्थं प्रतिपादयन्प्रकरणस्याभिधेयसंबंधप्रयोज-
नानि निदर्शयति यद्भासेत्यादिना श्लोकेन तत्र जीवब्रह्माणोरेकत्व
लक्षणं विषयं दर्शयितुं ब्रह्माणस्तदस्थलक्षणमाह यस्याहुर्भुवनोद्भव-
स्थितिलयानिति । जगत्सर्जनार्थं स्वार्थं परार्थं वा प्रवृत्तिरनुपपन्ना
अवाप्तसकलकामत्वव्याघातात्सृज्यमानानां दुःखबहुलत्वानुपपत्तेश्चेतीमां
शंकामपाकरोति लीलामयानिति ।

(मूल) ॐ श्रीगणेशाय नमः ।

यद्भासा निखिलं विभाति विषयो यो न स्वयं ज्योतिषां
यस्याहुर्भुवनोद्भवस्थितिलयान् लीलामयान्सूरयः ।
यं चागोचरमामनति मनसां वाचां च विश्वात्मने
तस्मै शुद्धसुखाद्वितीयवपुषे शश्वन्नमो विष्णवे ॥१॥

निबंधपुष्पजालानि समालोच्य प्रयत्नतः ।
सन्न्यायमकरंदानां संग्रहः क्रियते मया ॥२॥

समाप्ति :-

(मूल) नाना निबन्धकुसुमप्रसवावदात
न्यायापदेशमकरंदकदंब एषः ।
आनंदबोधयतिना निधिना गुणाना
मानंदहेतुरकलंकधियां व्यधायि ॥१॥

सेवन्तां मतिमंतः सरस्वतोचद्रिकां विशदां ।
आनंदबोधशालिनः शमयतोमांतर तिमिरं ॥२॥

आनंदबोधसुकवेः सूक्ति के नाभिनंदति ।
नो चेदहचिनिदानं मत्सरसंज्ञं महापित्तं ॥३॥

इति श्रीआनंदबोधभट्टारकविरचितोन्यायमकरंदः समाप्तः ॥

(टीका) नानेति नानानिबन्धा एव कुसुमानि तेभ्यः प्रसव उत्पत्तिर्यस्य
तथोक्तः स चासाववदातन्यायापदेशमकरंदकदंबकः न्यायापदेशो न्यायाभि-
धानो मकरंदस्य कदंबकः समूहः कीटाद्युपद्रवपर्युषितादिदोषराहित्यमितर
मकरंदकदंबेऽवदातत्वं । अत्र पुनरुपाधिबाधितत्वप्रतिकूलतर्कपराहति-
वैधुर्यमनुकूलतर्कसद्भावश्चावदातत्वं तादृशो मकरंदकदम्बो गुणानां
निधिना व्यधायि विहित.....यावत् कुसुमान्यपि गुणानां निधानानि
अयमपि गुणानां ।

शुश्रूषां श्रवणं चैव ग्रहणं धारणं तथा ॥

ऊहापोहोर्थविज्ञानं तत्त्वज्ञानं च धीगुणाः ॥

इति प्रतिपादितानां निधिः तेषां ग्रन्थकरणोपयुक्तत्वात् केषां किं
प्रयोजनहेतुतयायं ग्रन्थो विहित इत्यत आह आनंद हेतुरिति अकलंक-
धियांसंदेहविपर्यासासूयादिकलंकरहितबुद्धीनां भृंगायमाणानामानंद
हेतुरित्यवगंतव्यं लोके मकरंदस्य भ्रमरानंदहेतुत्वादकलंकधियामानंदहेतु-
त्वप्रदर्शनेन च ग्रन्थस्य निर्दुष्टता प्रतिपादितेति मंतव्यं दुष्टस्य तदानंद-
हेतुत्वाभावात् ।

Handwritten text in the top left section of the left page.

Handwritten text in the middle left section of the left page.

Handwritten text in the bottom left section of the left page.

Handwritten text at the very bottom of the left page.

Handwritten text in the top right section of the right page.

Handwritten text in the middle right section of the right page.

Handwritten text in the lower middle right section of the right page.

Handwritten text in the bottom middle right section of the right page.

Handwritten text in the bottom left of the right page.

Handwritten text in the bottom right of the right page.

Handwritten text in the bottom right of the right page.

Handwritten text in the bottom right of the right page.

Handwritten text in the bottom right of the right page.

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यज्ञानोत्तमपूज्यपादशिष्येण
श्रीमच्चित्तसुखेन मुनिना विरचिता न्यायमकरंदटीका संपूर्णम् ॥ शुभमस्तु
सर्वजगतां लिख्यतं मया सूरोज्यरामेण ॥ संवत् १८९७ ॥

१—लिखाई की अशुद्धियां यत्र-तत्र हैं ।

२—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ६२

पाराशरस्मृतेर्व्याख्या ।

माधवामात्यविरचिता ।

धर्मशास्त्र । दे०ना० लिपि । पत्र-संख्या १६१ ।

पत्र-प्रमाण ३५.१ × १६.६ सें०मी० ।

पंक्तियां १५ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४८ प्रतिपंक्ति ।

पाठ-संख्या ७२४५ ।

प्रारम्भ :-

श्रीमते रामानुजाय नमः ॥ श्रीवेदांतमहागुरुभ्यो नमः ।

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे ।

यं नत्वा कृतकृत्या स्युस्तन्नामि गजाननं ॥

सोहं प्राप्य विवेकतीर्थपदवीमाम्नायतीर्थो परं

मज्जन् सज्जनतीर्थसंगनिपुणो यद्वृत्ततीर्थाश्रयात् ।

लब्धामाकलयन् प्रनावलहरीं श्रीभारती तीर्थतो

विद्यातीर्थमुपाश्रयन् हृदि भजे श्रीकंठमव्याहृतं ॥२॥

सत्यैकव्रतपालको द्विगुणधीस्त्र्यर्थो चतुर्वेदिता

पंचस्कंधकृती षडन्वयदृढः सप्तांगसर्वसहः ।

अष्टव्यक्तिकलाधरो नवनिधिः पुण्यदशप्रत्ययः

स्मार्त्तोद्धा...धुरंधरो विजयते श्री बुक्कणः क्षमापतिः ॥३॥

इन्द्रस्यांगिरसो नलस्य सुमतिः शैव्यस्य मेधातिथिः

धौम्यो धर्मसुतस्य वैन्यनृपतेः स्वौजानिमागौ समिः ।

प्रत्यक्सृष्टिररुंधती सहचरो रामस्य पुण्यात्मनो

यद्वत्तस्य रिभोरभूत्कुलगुरुर्मन्त्री तथा माधवः ॥४॥

प्रज्ञामूलमही विवेकसलिलैः सिक्तावलोपध्निका

मंत्रैः पल्लविता विशालविटपा संध्यादिभिः षड्गुणैः ।

शक्त्या कोरकिता यशः सुरभिता सिद्ध्या समुद्यत्फला

संप्राप्ता भुवि भाति नीतिलतिका सर्वोत्तरं माधवं ॥५॥

श्रीमती जननी यस्य सुकीर्त्तमयिणः पिता ।

सायणो भोगनाथश्च मनोबुद्धिसहोदरौ ॥६॥

यस्य बोधायनं सूत्रं शाखायस्य च याजुषी ।

भारद्वाजं कुलं यस्य सर्वज्ञः स हि माधवः ॥७॥

स माधवः सकलपुराणसंहिता-

प्रवर्त्तकः स्मृतिसुखमापराशरः ।

परावरस्मृतजगदीहिताप्तये

पराशरस्मृतिविवृत्ता प्रवर्त्तते ॥८॥

पराशरस्मृतिः पूर्वं न व्याख्याता निवंधृभिः ।

मया नोमाधवार्येण ताद्व्याख्यायां प्रयत्यते ॥९॥

समाप्ति :-

पार्वणैकोद्दिष्टयोः सन्निपाते जावालिनः ।

यद्येकत्र भवेतां चेदेकोद्दिष्टं च पार्वणं ।

पार्वणं तत्र निर्वर्त्य एकोद्दिष्टं समाचरेदिति ॥

अनेकनिमित्तसन्निपाते निमित्तानुक्रमेण श्राद्धं कुर्यात् । तथा च
कात्यायनः —

द्वे बहूनि निमित्तानि जायेरन्नेकवासरे ।

नैमित्तिकानि कार्याणि निमित्तानामनुक्रमादिति ।

यद्यप्येकदेवताकं आदित्यमेकस्मिन्लहनि न युक्त एकानुष्ठानेनैवेतर-
प्रमेकनम्यन्ति प्रसंगान् मिद्वेः तथापि नैमित्तिकानि वचनव्यादने-
कान्ययनुष्ठेयानि । तथा च यावानि :—

आदित्यं कृत्वा तु नम्यैव पुनः आदित्यं न नहिने ।
नैमित्तिकं तु कर्त्तव्यं निमित्तानुक्रमोदयमिति ।

नित्यकाम्ययोरैकदेवताकयोः मन्त्रिपाने काम्येनैव नित्यमिद्विः ।
ननु नम्रुतिमं प्रहे—काम्यतन्त्रेण नित्यस्य तन्त्रं आदित्यस्य सिध्यतीति ॥

इति श्रीमहाराजाविराजपरमेश्वरवैदिकमागप्रवर्तकश्रीवीरवृक्कण
नृपालमात्राज्यपुरंदरस्य भाववानात्यस्य कृतौ परागरस्मृतिव्याख्यायां
भावव्याख्या तृतीयोऽध्यायः ॥३॥ शुभमंगलं ददातु । भाद्रवा कृष्णा
द्वादशी चंद्रवारे संवत् १६०१ शुभं सुखातां कन्याणमस्तु श्रीरस्तु ।

१—पाठ में अकृष्टियां हैं ।

२—पुनः क अर्च्छे अर्चय्या में है ।

३—यह टीकाभाव है । परागरस्मृति का मूल इसमें नहीं है ।

—:0:—

क्रमसंख्या ६३

आन्दोग्योपनिषद् (मटीक) ।

टीका का नाम मिताक्षरा ।

टीकाकार नित्यानन्दाश्रमः ।

उपनिषद् । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या १२६ ।

पत्र-प्रमाण ३०.३ / १३३ में०मी० ।

शक्तियां १३ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३६ प्रतिपंक्ति ।

पाठ-संख्या ३६५१ । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भ :—

(टीका) ॐ श्रीगणेशाय नमः ।

योननोनतगकिः मृत्रति जगदिदं पादकलयनगतना
म विद्वाने निषीय स्वकमद्विमगतः सन्धविन्मन्त्रिगाम्ने ।
योनुप्रः सञ्जनानां परमद्विज-नमः पानितानुप्रमृतिः
मांस्माकं वाञ्छितानि प्रदिशतु भगवानात्मनः श्रान्तिदः ॥१॥

यन्मूलप्रवहत्प्रविशयसः संभवन्ते मे
रागद्वेषमदामिद्या प्रदग्गा मेतुः स्म सन्निधिनः ।
यन्मसारपरिश्रमापहृदया संजीवनामीदमाग-
वदे सन्नुपनिषत्सामगुणोः पादार्थविद्वयं ॥२॥

कृत्वा आंदोग्यनाम्न्या उपनिषदो विज्ञोच्चरां टीकां ।
भूयोऽप्यवृद्धिगम्यां नित्यानन्दा मिताक्षरां कुर्वे ॥ ३ ॥

देवतोपनिषद्मद्विकर्मसाध्यकेव्यकर्मसाध्योक्तोपनिषदोपि मार्गयोनी-
त्यंतिकी पुनःप्रायमिद्विः काम्यकर्मस्य अविश्रुतवन्मात्रिभयत्वात्प्रागु-
द्वगवैकल्यादनेकविधोपदेष्टव्याच्च नित्यनैमित्तिकयोरपि कर्मवासविहेतु-
त्वेनानर्थप्रापकत्वात् निषिद्धस्य चानर्थक्यतायाः प्रसिद्धत्वात् ततो
विरक्तानां निरवच्छेदप्रायैजिज्ञासूनामुपनिषदागम्यते इति कांड—
द्वयोर्हेतुहेतुमल्लक्षणः संवेदः तयोः मतानां चित्तवृद्धिद्वारा ज्ञानकारणत्वा-
त्कारणस्य च तत्कार्योन्निधनपूर्वभावित्वप्रसिद्धेः साकारद्वन्द्वविषयत्वेन
संदमनीनां तत्र स्वर्यसंभवाच्च प्रागुपदेष्टः तत्र प्राकृते पुनरे कर्मान्या-
सम्यानादिवासतया दृढीकृतत्वात्कर्मपरित्यागेन केवलोपासने चेतः
समपेक्षाशक्तं रंगाववृद्धकर्मसमृद्धिफलकं तावदुपनिषत्तमाह—अमित्येतदक्षरं
वर्णमुद्गीयमुद्गीयमकथययव परमात्मप्रतीकत्वेनोपासीत ।

(मूल) ॐ श्रीगणेशाय नमः । ओमित्येतदक्षरमुद्गीयमुपासीतोमिति-
ह्युद्गीयति तस्योपध्यायान्तमेपां भूतानां पृथिवी रसः नृविष्य आनो
रमोपामोपधयो रस ओपधीनां पुरुषो रसः ॥

समाप्ति :—

(मूल) तद्वैतद्वद्ब्रह्मा प्रजापतय उवाच प्रजापतिर्मनवे ननुः प्रजान्य
आचार्यकुलाद्वेदमर्चय्य यथा विधानं गुरोः कर्मानिषेपेराभिसमावृत्य
कुटवे शुची देगे स्वाध्यायमवीयानो ब्राह्मिकान्विदवदयात्मनि सर्वद्विषाणि
संप्रतिष्ठाप्याहि॥मन्मर्बभूतान्यन्यत्र तीर्थेभ्यः सखत्वेव वत्तयन्वावाद्दुषं

ब्रह्मलोकमभिसंपद्यते न च पुनरावर्त्तते न च पुनरावर्त्तते ॥१५॥ इति
इशमः प्रपाठकः ॥१०॥ छांदोग्यमुपनिषत्समाप्ता ॥

(टीका) न च पुनस्ततो ब्रह्मलोकात् महाप्रलयात्पूर्वकाले आवर्त्तते
महाप्रलयानंतरं च पुनरावर्त्तते एवकार्यब्रह्मप्राप्तत्वात् द्विरभ्यास
उपनिषद्विद्यापरिसमाप्त्यर्थः ॥१५॥

यन्मायादिकमाश्रितं बहुगुणं स्वं ब्रह्मचर्यादिति
युक्तो हृद्यवरुध्यमूर्द्धगतया नाड्याप्यसौत्रं पदं ।
कामं क्रीडति यस्तुरीयममलं सैकं शताब्दं मरौ
स्थित्वा देवपतिर्वबोधतदहं ध्याये नृसिंहाभिधं ॥१॥

कार्यब्रह्मपदांतुंगफलवद्ध्यनप्रभेदाचलं
विश्वोद्भूतिविभूतिवादविलसद्दीचीतरंगाकुलं ।
दैर्घ्यं मुंचत भो जना गुरुतरि त्वारोहतालं श्रमै
गर्हितामनवद्यहृद्धमणये छांदोग्यरत्नाकरं ॥२॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीपुरुषोत्तमाश्रमपूज्यपादशिष्य-
नित्यानंदाश्रमविरचितायां मिताक्षरायामष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

१—पाठ में यत्र-तत्र अशुद्धियां हैं

२—पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

—:O:—

क्रमसंख्या ६४

सिंहासन वतीसी ।

नीतिशास्त्र । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ११५ ।

पत्र-प्रमाण ३०.७ X १७ सें०मी० ।

पंक्तियां १२ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३२ प्रतिपंक्ति ।

पाठ-संख्या २७६० ।

प्रारम्भ :-

ॐ श्रीगणेशाय नमः । अथ राजा वीर विक्रमाजीत की सिंहासन-
वतीसी लिख्यते ।

एक समै कैलास में पार्वतीजी न शिवजी ते पूछा । क्या पूछा ।
अक महाराज तुम्ह कोई असी कहानी कहो किसी राजा की । वह राजा
कसा होय । जिस में इतने गुण होय । एक तो सीलवान होय; बुधवान हो;
गुणवान हो; दयावान हो; बलवान हो । असा कोई राजा होय । उसकी
मेरे पास तुम अपनी दया कर कै किरपा कर: कै सुणावो । अब मैं तुम सै
बहुत वे-अदवी कर कै पुछा है । सो तुम मेरी तकसीर माफ कर कै कोई
असे राजा की कहानी सुनाओ । अब ऐसैं पार्वतीजी नै शिवजी सेती
कहाणी पुछी तब शिव हँस के पार्वतीजी से बोले । अक पार्वती जी !
तुम्हारी इच्छा कहाणी सुणने की है तो तुम्हारे तैं असे-इ राजा की कहाणी
सुनाऊं । तुम्ह सुणो । मैं तुम सै कहूँ हु । अक पार्वती जी सै कैलाश
पर्वत में बैठे हुये कहाणी राजा वीर विक्रमाजीत की कहै है हे पार्वती
एक समै मेनै विश्वकर्मा ते चंद्रकांत नाम सिंहासन बनवाया था सो वह
सिंहासन सा विश्वकर्मा न कैसा बणाया ।

समाप्ति :-

जब वत्तीसमी पुतली यह बात कह चुकी तब सारी वत्तीस की वत्तीस
पुतली अपना अपसरा के सा रूप बणाय कै राजा कै पास भोज के
आगै आय खड़ी हूवी । अब राजा ते कहणे लगी हे राजा भोज, तेरा
भला हो । तब राजा ईन्ह की तरफ देख कै अचंभे में गया । अवर उन्हे
ते पुछणै लग्या हे पुतलीहो, तुम इस सिंहासन पर कहाँ ते आई हो ।
सो तुम अपना हवाल कहो । तब पुतली बोली—हे राजा, हम
इस सिंहासन पर विश्वकर्मा न स्थापन करी थी । तेरा भला होय ।
तुं पुन्यकरता होय ॥

इति सिंहासनवत्तीसी शिवकथन पार्वतीप्रश्न वत्तीस पुतली
संपूर्णम् ॥३२॥ शुभ मस्तु संवत् १६०२ भाद्रपद शुदि ६ ।

- १—लेखक की लिखाई पक्की नहीं है। वह एक ही शब्द को भिन्न-भिन्न स्थानों पर भिन्न-भिन्न रूपों में लिखता गया है।
 २—पुस्तक अच्छी अवस्था में है।
 ३—हिन्दी में सिंहासन-बत्तीसी अनेक बार छप चुकी है। परन्तु इसकी भाषा ठेठ हरियाणवी है।

—:0:—

क्रमसंख्या ६५

खण्डनखण्डखाद्य (शाङ्करी टीका सहित) ।

श्रीहर्षविरचित ।
 टीकाकार—श्रीशङ्कर ।
 वेदान्त । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या ४०६ ।
 पत्र-प्रमाण ३४.७ × १६.१ सें० मी० ।
 पंक्तियां १२ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३६ प्रतिपंक्ति ।
 पीठ-संख्या १०५५६ । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

(टीका) ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः । ॐ
 हरिशंकरयोः सितासितं
 भुजगारातिभुजङ्गलांछनं ॥
 वपुरस्तु मुदे विरुद्धयो
 रपि संसर्गि न भिन्नतां गतं ॥१॥

विरुद्धधर्मद्वयसंनिपाते
 प्यभेद एवेति च भावयंतं ॥
 पुनातु भेदप्रतिभासशून्यं
 स्त्रीपुंसरूपं शिवयोः शरीरम् ॥२॥

भवनाथसूक्तिगुंफनमिहखंडनखाद्यटीकायां ॥
 श्रीशंकरेण विदुषा विदुषामानंदवर्द्धनं क्रियते ॥३॥

प्रारिप्सितप्रतिबंधकदुरितनिवारणकारणेष्वेवतानमस्काररूपं मगलं कुर्वन्नेव प्रेक्षावत्प्रवृत्त्यंगप्रयोजनाभिधेयसंबंधप्रतिपादनपरः परमत-निराकरणचिकीर्षया स्वमतं ब्रह्माद्वैतमुपस्थापको वैतंडिकोपि स्वप्रौढि-प्रकटनाय सूचयन्नाह अविकल्पेति । एकः पुरुष इत्यद्वितीयब्रह्मेत्यर्थः श्रुतिषु तथा श्रुतत्वात् । यद्यथा श्रुतिषु श्रुतं तत्तथा यथा ब्रह्मण आनंदमयत्वं तथा चाद्वितीय ब्रह्मेति स्थापनसूचनात्तमीश्वरं वंदे यो अविकल्पविषयः विकल्पः संशयः स्तदविषय इत्यर्थः विरुद्धनानाप्रकारकं हि ज्ञानं संशयः स चाद्वैते न संभवति न वा सर्वसिद्धे संशयावकाश इति भावः । यद्वा विकल्पो विशिष्टज्ञानं तदविषय इत्यर्थः । अद्वैते प्रकारा-भावात् सप्रकारकज्ञानानुत्पत्तेरिति भावः ।

(मूल) ॐ

अविकल्पविषय एकः स्थाणुः पुरुषः श्रुतोऽस्ति यः श्रुतिषु ।
 ईश्वरमुमया न परं वंदेऽनु मयापि तमधिगतम् ॥१॥

मानापनोदनविनोदनते गरीशे
 भासेव संकुचितयोरुचितं तदिदोः ।
 भेत्तुं भवानिशचितं दुरितं भवानि
 नम्रीभवानि घनमग्निसरोजयोस्ते ॥२॥

शब्दार्थनिर्वचनखंडनया नयंतः
 सर्वत्र निर्वचनभावमखर्वगर्वान् ॥
 धीरा यथोक्तमपि कीरददेतदुक्त्वा
 लोकेषु दिग्विजयकौतुकमातनुध्वम् ॥३॥

अथ कथायां वादिनो नियममेतादृशं मन्यन्ते प्रमाणादयः सर्वतत्र-सिद्धांततया सिद्धाः पदार्थाः संतीति कथकाभ्यामुपेयं तदपरे न क्षमते ।

समाप्ति :-

शब्दो नित्यः कृतकत्वादित्यादौ परेणोक्ते कृतकत्वादावविप्रतिपत्त-व्यत्वापत्तेरन्यतरासिद्ध्या—दुष्टेदापातात् येन हि तन्निर्वाह्यते तदनिर्वच-नोयतयापि निर्वाह्यानिर्वचनीयतेवेति तस्मात् ।

तत्तुल्योहस्तदीयं च योजनविषयांतरे ।
शृंगला तस्य शोपे च त्रिधा भ्रमति मत्क्रिया ॥

ग्रंथग्रथिरिह क्वचित्क्वदचिदपि न्यासि प्रयत्नान्मया
प्राज्ञमन्यमना हठेन पठिती मास्मिन्खलः खेलतु ।
श्रद्धारादगुरुः श्लथीकृतदृढग्रंथिः समासादय-
त्वेतत्तत्करसोमिमज्जनसुखेष्वासंजन सज्जनः ॥

तांबूलद्वयमासनं च लभते यः कान्यकुब्जेश्वरा-
द्यः साक्षात्कुस्ते समाधिषु पर ब्रह्मप्रमोदाणवम् ।
यत्काव्यं मधुवर्षं धर्षितपरास्तर्केषु यस्योक्तयः
श्रीश्रीहर्षकवेः कृतिः कृतिमुदे तस्याभ्युदीयादियम् ॥

इति श्रीश्रीहर्षकृतौ निर्वचनसर्वस्वखडनखडे तुरीयः संकीर्णपरि-
च्छेदः ॥४॥ समाप्तोयं ग्रंथः ॥ संख्या ११०० सर्वसंख्या ४२०० संवत् ।

१- पाठ प्रायः शुद्ध है ।

२- पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

३- मूल सम्पूर्ण है । परन्तु टीका चतुर्थ खण्ड के वर्तमानत्वादखण्डन
पर्यन्त ही है ।

४- यह टीका प्रकाशित हो चुकी है परन्तु बाजार में अप्राप्य है ।

—:०:—

क्रमसंख्या ६६

शास्त्रसिद्धान्तलेशसङ्ग्रह (सटीक) ।

अप्यदीक्षितविरचित ।

टीकाकार—अच्युतकृष्णानन्दतीर्थ ।

वेदान्त । दे० ना० लिपि । पत्र-संख्या २५५ ।

पत्र-प्रमाण ३२.४ × २१.०० सें० मो० ।

पंक्तियां १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३५ प्रतिपक्ति ।

पाठ-संख्या १०५६८ । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

(टीका) श्रीगणेशाय नमः । ॐ

वेदवेद्यमुमाकान्तं कुमाराम्यामलंकृतं ।
नंदीशप्रमुखैः सेव्यं प्रणमामीष्टसिद्धये ॥१॥

शंकरं शंकराचार्यं व्यासं नारायणात्मकं ।
सरस्वतीं च ब्रह्माणं प्रणमामि पुनः पुनः ॥२॥

गोविदेति समाक्रंद्य रक्षां प्राप भयातुरः ।
यं गजः करुणामूर्तिं तं गोविदं भजेन्वहं ॥३॥

आपन्ना यं समाश्रित्य रक्षां प्राप सुदुर्लभां ।
कृष्णा कृष्णस्य महिषी तं कृष्णं सश्रयेन्वहम् ॥४॥

प्रकाशितब्रह्मतत्त्वं प्रकृष्टगुणशालिनं ।
प्रणवस्योपदेष्टारं प्रणमाम्यनिश गुरु ॥५॥

यो मे विश्वेश्वरक्षेत्रं विश्वेश्वरसमा गुरुः ।
समध्यास्ते स्वयं ज्योतिर्वाणीसंज्ञो भजामि तं ॥६॥

यस्य शिष्यप्रशिष्याद्यैर्व्याप्त्येयं सांप्रतं मही ।
सर्वज्ञस्य गुरोस्तस्य चरणौ संश्रये सदा ॥७॥

गुरोरपि गरीयान्मे यः कलाभिरलंकृतः ॥
अद्वैतानंदवाण्याख्यस्तं वन्दे शर्मवारिधि ॥८॥

ओतप्रोतमिदं सर्वं यस्मिन्सच्चित्सुखात्मके ॥
पर्यवस्यति वेदांता यत्र चाहं तदक्षरं ॥९॥

श्रीकृष्णचरणद्वंद्वं प्रणिपत्य निबन्धनं ॥
व्याकुर्वे शास्त्रसिद्धान्तलेशसंग्रहसंज्ञितं ॥१०॥

आचार्यचरणद्वन्द्वस्मृतिलेखकरूपिण
मां कृत्वा कुरुते व्याख्यां नाहमत्र प्रभुर्यतः ॥११॥

कुमाराभ्यां विघ्नेश्वरसुब्रह्मण्याभ्यां । शंकर शंकरस्य शिवस्या-
वताररूपं । शंकराचार्यं भगवत्पादं । तथा च शिवपुराणवचनं—

व्याकुर्वन्व्याससुत्रार्थं श्रुतेरर्थं यथोचिवान् ॥

श्रुते न्याय्यस्स एवार्थश्शंकरस्सवितानन इत्यादि ॥
व्यासं सूत्रकृतं बादरायणं । नारायणात्मकं नारायणस्यावताररूपं । तथा
च वचनं—

द्वापरे द्वापरे विष्णुर्व्यासरूपी महामुनिरिति

न त्वन्यः पुंडरीकाक्षान्महाभारतकृद्भवेति इत्यादि च । ब्रह्माणं स
रस्वतीभर्तारं हिरण्यगर्भं । आपन्ना सभायां वस्त्रापहारनिमित्तामापदं
प्राप्ता । रक्षां वस्त्रकोटिलाभनिमित्तां । कृष्णा द्रौपदी । कृष्णस्य
अर्जुनस्य । प्रकाशित शिष्यशतेभ्य उपदिष्टं ब्रह्मतत्त्वं येन गुरुणा स
तथोक्तस्तं । स्वयं ज्योतिर्वाणीसंज्ञः स्वयंप्रकाशसरस्वतीसंज्ञः । गरीयान्
गुरुः । इदं सर्वं यस्मिन्सच्चित्सुखात्मके अक्षरे ब्रह्मणि ओतप्रोतमध्यस्तं
वेदांताच्च यत्राक्षरे विषये पर्यवस्यन्ति तात्पर्येण बोधहोतवो भवन्ति । तदह-
मिति संबंधः । अक्षरे सर्वस्य ओतप्रोतत्वोक्त्या ब्रह्माणस्सर्वाधिष्ठानत्वरूप
तटस्थलक्षणमुक्त सच्चित्सुखात्मकइत्यनेन सत्यं ज्ञानानंदस्वरूपात्मकं
स्वरूपलक्षणमुक्तं तत्र वेदांतानां पर्यवसानोक्त्या उक्तरूपे ब्रह्मण्यक्षरे वेदांता
एव प्रमाणमित्युक्तं । नाहमत्र प्रभुर्यत इत्यत्र व्याख्याने प्रभुस्समर्थ
इत्यर्थः ।

चिकीर्षितस्य ग्रन्थस्य निर्विघ्नपरिसमाप्तिप्रचयगमनयोस्सिद्धये
भगवत्पादीयभाष्यस्तुतिप्रमुखेन भाष्यप्रतिपाद्यब्रह्मतत्त्वानुसंधानलक्षणं
मंगलानुचरणं करोति अधिगतभिदेति दृष्टांतमुखेन श्रीमूर्तिचरणारविद-
गंगयोरनुसंधानलक्षणमपिमंगलं करोति शौरीति ।

(मूल) अधिगतभिदा पूर्वाचार्यानुपेत्य सहस्रधा
सरिदिव महीभेदान्संप्राप्य शौरिपदोद्गता ।
जयति भगवत्पादश्रीमन्मुखांबुजनिर्गता
जननहरणी सूक्तिर्ब्रह्माद्वयैकपरायणा ॥१॥
प्राचीनैर्व्यवहारसिद्धविषयेष्वात्मैक्यसिद्धौ परं
संनह्यद्भिरनादरात्सरणयो नानाविधा दर्शिताः ।
तन्मूलानिह संग्रहेण कतिचित्सिद्धान्तभेदान्धियः
शुद्ध्ये सकलयामि तातचरणव्याख्यावचः ख्यापितान् ॥२॥

तेपूपादनापेक्षान्पक्षान्प्रायो यथामति ।
युक्त्योपपादयन्नेव लिखाम्यनतिविस्तरान् ॥३॥

समाप्ति :-

(मूल) विद्वद्गुरोर्विहितविश्वजिदध्वरस्य
श्रीसर्वतोमुखमहाव्रतयाजिसूनोः ।
श्रीरंगराजमखिनः श्रितचंद्रमौलि
रस्याप्पदीक्षित इति प्रथितस्तनूजः ॥
तन्त्राण्यधीत्य सकलानि सदावदात
व्याख्यानकौशलकलाविशदीकृतानि
आम्नायमूलमनुरुध्य च संप्रदायं
सिद्धांतभेदलवग्रसंहमित्यकार्षीत् ॥

इति शास्त्रसिद्धान्तलेशसंग्रहे चतुर्थः परिच्छेदः संपूर्णम् ।

(टीका) मुक्त्येश्वरभावापत्तिमुपपादितामुपसंहरति तस्मादिति
उदाहृतश्रुतिसूत्रभाष्यादिस्वारस्यादित्यर्थः । अविरोधित्वमैश्वर्यविशेषणं
तदनुगुणेति ऐश्वर्यानुगुणेत्यर्थः । समृद्धत्वमीश्वरभावापत्तिविशेषणं ।

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमत्स्वयंप्रकाशानंदसरस्वती-
दिव्यश्रीचरणारविदसंलग्नरजोभूतस्याच्युतकृष्णानंदतीर्थस्य कृतौ शास्त्र-
सिद्धांतलेशसंग्रहव्याख्यायां श्रीकृष्णालंकाराख्यायां श्रीबालमुकुन्दानन्द-
तीर्थपादपूजाशिष्यविश्वनाथतीर्थेन ग्रंथोद्धारणं चतुर्थः परिच्छेदः समाप्तः ।

श्रीकृष्णचरणद्वन्द्वे स्मर्त्तुं मंगलप्रदे ।
योगिध्येये कृतिरियमलंकारार्थमपिता ॥

श्रीकृष्णं मनसा ध्यात्वा श्रीकृष्णं संप्रणम्य च ।
व्याख्यातोय परिच्छेदः श्रीकृष्णपरितुष्टये ॥

१— कहीं-कहीं लेखककृत अशुद्धियां रह गई हैं । अन्यथा पाठ बहुत शुद्ध
है ।

२— पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

३— मुद्रित हो चुकी है ।

—:O:—

क्रमसंख्या ६७

अलङ्कारकौस्तुभ (स्वोपज्ञ टीका सहित) ।

विश्वेश्वरविरचित ।

अलङ्कार शास्त्र । दे०ना० लिपि । पत्र-संख्या १३३

पत्र-प्रमाण ३४.३ × २०.५ ।

पंक्तियां १८ प्रति पृष्ठ । अक्षर ३८ प्रतिपक्ति ।

पाठ-संख्या ५६८५ । रूपकालङ्कारपर्यन्त ।

प्रारम्भ :—

(टीका) ॐ स्वास्ति श्रीगणेशाय नमः ।

वाग्देवतां द्विरदवक्त्रमपि प्रणम्य

लक्ष्मीधरस्य विदुषश्चरणानुपास्य ।

भावानलंकरणकौस्तुभगुंफितान्स्वान्

विश्वेश्वरो विवरितुं यतते समासात् ॥१॥

अभिमतकर्मसमारम्भसमये सदाचारानुमितश्रुतिबोधितकर्तव्यताकं प्रारोपितप्रतिबंधकदुरितनिवृत्तये कृतं मंगलं शिष्यशिक्षार्थं निबध्नाति दत्तस्तन्येति करस्य शुंडाया अग्रिमभुवा पुष्करभागेन स्कंदस्य षण्मुखत्वेनैकमुखेन स्तनपाने मुखांतराणां तदलाभकृतवैमनस्यनिवृत्तये तेषु स्तन्यरसदानं च भगवतो लंबोदरस्य च गजमुखतया कुंभलग्नमदलुब्ध-भ्रमराणां स्कंदेन बहुभुजतया वारणमिति परस्परस्नेहवर्णनं तिर्यग्दर्शनं तदवस्थायां बालकस्वभावः स्कंदस्याल्पात्तरत्वेपि भ्रातृज्यायस इति द्वेमातुरस्य पूर्वनिपातः गणेश्वरगुह्योर्विघ्नविघातकत्वप्रसिद्धमेव तथा च स्मृतिः ।

आदित्यस्य सदा पूजां तिलकं स्वामिनस्तथा ।

महागणपतेश्चैव कुर्वन्सिद्धिमवाप्नुयात् ॥

तत्प्रसंगेन सर्ववाङ्मयरूपिण्या जगदंबिकाया अपि प्रतिसंधानं तदुक्त वायुसंहितायां

शब्दस्वरूपमखिलं धत्ते शर्वस्य बल्लभा ।

अर्थस्वरूपमखिलं धत्ते बालेंदुशेखरः ॥

अत्रोक्तपरमदेवताविषयकभावध्वनिः प्रधान गणेशगुह्योः परस्पर-विषयकभावश्च तदंगं स्वभावोक्तिरर्थालंकारः ॥१॥

(मूल) ॐ श्रीगणेशाय नमः ।

दत्तस्तन्यरसं कराग्रिमभुवा वक्त्रांतरेष्वादराद्

दोर्विक्षेपनिषिद्धकुंभविचरन्मत्तद्विरेफोत्करं ।

अंबाया धयतोः पयोधरयुगं तिर्यङ्मिथः पश्यतो-

र्बाल्यस्नेहविजृम्भितं विजयते द्वेमातुरस्कंदयोः ॥१॥

लोकस्वांतघनांधकारपटलध्वंसप्रदीपांकुरो

विद्याकल्पलताप्रतानजनने बीजं निजासंगिनां ।

मध्येमौलि समासता सुविमला मालयमानाश्चिरं

श्रीलक्ष्मीधरविद्वदंघ्रिनलिनोदीताः परागाणवः ॥२॥

अर्थालंकाराणां भूरिग्रंथस्थित सारं ।

सुगृह्णाति सुखेन जप्यै विश्वेश्वरोन्येषां ॥३॥

धियां वैधेयानां भवति विषयोसावविषयो

बुधानां स्वाधानं न च कुतुकमेतादृशकृते ॥

तथापीदं पारिप्लवयति मनो मे सुमहतां

निबंधानामेकीभवितुमभिसंधाननिवहः ॥४॥

समाप्ति :—

(मूल) न च तत्रापि मुखनिष्ठाभेद एव संसर्ग इति वाच्यं तस्यप्रथममेव निरस्तत्वात् किं च शाब्दबोधे चन्द्रप्रतियोगिकाभेदभानेपि मानसगम्य परस्पराभेदमादाय तत्रापि रूपकं न स्यात् न हि शब्द एवाभेदबोधोत्तरत्वप्रयोजक इति शक्यते वक्तुं निदर्शनास्थलेऽर्थभेदबोधस्यालंकारत्वप्रयोजकताया त्वयैव स्वीकारात् एवं च मानसाभेदबोधस्योभयत्रैव संभवान्निदर्शना रूपकं चेति दुष्कर एकशेषः स्यात् तस्मात्त्वत्पादनख-रत्नानामित्यादौ निदर्शनैवेति वाक्यार्थरूपकं निर्मूलमिति दिक् ॥

(टीका) व्यभिचारमाह इदुशोभामिति । तत्राश्रयत्वादिनेव शोभादेर्मुखादावारोपादिति भावः एवं चालकारसाक्षाद्विभाजकोपाध्य-
वच्छेदेन रूपके तादृशोपाधिसामानाधिकरण्येन च निदर्शनायामभेदारो-
पस्यापेक्षितत्वात्तस्य रूपकपक्षपातित्वमेवेत्याशयः अभेदः समाप्तोयं
रूपकालंकारः सख्या ६०००

सं १८८६ ज्ये० व० २ बु० ।

- १—कहीं-कहीं लिखाई की अशुद्धियाँ हैं ।
- २ पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।
- ३—रूपकालङ्कार तक का भाग ही है ।

—:०:—

क्रमसख्या ६८

जैमिनीयन्यायमालाविस्तरः ।

सोमयाजिभट्टमाधवविरचितः ।

मीमांसाशास्त्र । दे०ना० लिपि ।

पत्र-संख्या १६७ । पत्रप्रमाण ३५.५ × १६.०० सें०मी० ।

पक्तियां २२ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४० प्रतिपक्ति ।

पाठसंख्या १०७८० । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भ :—

(टीका) ॐ श्रीगणेशाय नमः । अस्या न्यायमालाया आदौ स्वकीय-
ग्रन्थत्वद्योतनाय स्वमुद्रारूपमनेकार्थगर्भं देवतानमस्कारप्रतिपादकं श्लोक
पठति वागीशाद्या इति इष्टदेवतां नमस्कृत्य चिकीर्षितार्थप्रतिपादनाय
नायके विद्यमानं महिमानमनुस्मरति युक्ति मानवतीमित्यादि अत्र
चिकीर्षिते धर्मशास्त्रे वर्तमानानां द्वादशानामध्यायानां ये प्रतिपाद्या अर्था
ये च नीतिशास्त्रोक्ता राजधर्मास्ते सर्वेपि अस्मिन्भूषतावुपलभ्यन्ते नीति-
पक्षे युक्ति मानवतीं विदन् युक्तियोगः संधिः सा च युक्तिर्मानवती मानः

सत्कारः चतुर्षु साम-भेद-दान-दण्डेपूपायेषु प्रथमः उपायः सामः वैरिणो
बुद्धिभेदो द्वितीयः एताभ्यां दानदंडावप्युपलक्ष्येते एतैश्चतुर्भिरुपायैः
विशेषणार्थं धनं भजति प्राप्नोति एतावता शत्रुजयः प्रतिपादितः
अवशिष्टेन स्वराज्यप्रतिपालनप्रकारः प्रतिपाद्यते आप्तेष्वमात्यप्रभृतिषु
पुरुषेस्वयमीदृशस्य व्यापारस्य योग्यो नान्यस्येत्येवमाद्यूहापोहकुशलः
राजसभायामेते तपस्विनः पूज्या विप्रा दक्षिणभागे उपवेशनीयाः एते च
भृत्या वामभागे इतिक्रमं करोतीति क्रमकृत् तत्तत् ग्रामेष्वधिकृतान्पुरुषा-
नुचितबुद्धिप्रदानेन प्रयोक्तुं निपुणः ।

(मूल) ॐ वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे ।
यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजाननम् ॥१॥

युक्ति मानवतीं विदन् स्थिरधृतिर्भेदे विशेषार्थभा—
गाप्तोहः क्रमकृतप्रयुक्तिनिपुणः श्लाघ्यातिदेशोन्नतिः ।
नित्यस्फूर्त्यधिकारवान् गतसदाबाधः स्वतन्त्रेश्वरो
जागर्ति श्रुतिमत्प्रसंगचरितः श्रीबुक्कणः क्षमापतिः ॥२॥

यद्ब्रह्म प्रातपाद्यते प्रगुणयत्तत्पचमूर्तिप्रथां
तत्रायं स्थितिमूर्तिमाकलयति श्रीबुक्कणः क्षमापतिः ।
विद्यातीर्थमुनिस्तदात्मनि लसन्मूर्तिस्त्वनुग्राहिका
तेनास्य स्वगुणैरखंडितपदं सार्वज्ञ्यमुतते ॥३॥

इंद्रस्यांगिरसो नलस्य सुमतिः शैब्यस्य मेधातिथि—
धौम्यो धर्मसुतस्य वैन्यनृपतेः स्वौजातिमेगौतमिः ।
प्रत्यक्दृष्टिरुधतीसहचरो रामस्य पुण्यात्मनो
यद्वत्तस्य विभोरभूत्कुलगुरुर्मन्त्री तथा माधवः ॥४॥

स खलु प्राज्ञजीवातुः सर्वशास्त्रविशारदः ।
अकरोज्जैमिनिमते न्यायमालां गरीयसीम् ॥५॥

तां प्रशस्य सभामध्ये वीरः बुक्कणभूपतिः ।
कुरु विस्तरमस्यास्त्वमिति माधवमादिशत् ॥६॥

स भव्यां भारतीतीर्थयतोन्द्रचतुराननात् ।
कृपामव्याहतां लब्ध्वा पराद्धं प्रतिमोभवत् ॥७॥

निर्माय माधवाचार्यो विद्वदानंदकारिणीम् ।
जैमिनीयन्यायमालां व्याचष्टे बालबुद्धये ॥८॥

समाप्ति :-

(मूल) आर्त्विज्यं किं त्रिवर्णस्थं विप्रयोग्येव वाग्निमः ।
विद्यावत्त्वान्न तद्युक्तं ब्राह्मणस्यैव तत्स्मृतम् ॥

(टीका) विप्रक्षत्रियवैश्यानामधीतवेदानां विद्यावत्त्वादार्त्विज्यम-
स्त्विति चेन्न विप्रस्यैवार्त्विज्यस्मरणात् तथा च याज्ञवल्क्यः प्रतिग्रहो-
धिको विप्रे याजनाध्यापने तथेति एवं स्मृत्यंतराण्युदाहार्याणि तस्मा
द्विप्रस्यैवार्त्विज्यं ।

देवानां स्थितिकृत्पुरा हरिरभूत्तत्सूत्रकृज्जैमिनि—
स्तद्भाष्यं शबरोभ्यधादगदितवांस्तद्विस्तरं माधवः ।
सोमो नित्यकलत्रपुत्रजनकप्रजाधिपत्यस्मृति—
दीर्घायुः सह बंधुभिर्विजयतामाचंद्रमातारकं ॥

इति श्रीमत्त्रिकांडमीमांसामंडनप्रतिचसंतसोमयाजिभट्टमाधव-
विरचिते जैमिनी—न्यायमालाविस्तरे द्वादशाध्यायस्य चतुर्थपादेन सह
अध्यायः समाप्तः ।

१—कहीं-कहीं लिखाई की अशुद्धियां हैं ।

२—पुस्तक अच्छी अवस्था में है और डेढ़ सौ वरस के लगभग पुरानी है ।

३—जैमिनीय सूत्र, अधिकरणन्यायमाला तथा न्यायमालाविस्तार नामक
टीका ये तीनों ही इसमें हैं ।

४—प्रकाशित हो चुकी है ।

—:0:—

क्रमसंख्या ६६

सूतसंहिता (सटीका) ।

व्यासमुनि विरचिता ।

टीकाकारः माधवः ।

पुराण । दे०ना० लिपि । पत्र-संख्या २६६ ।

पत्र-प्रमाण ३२.८ × १८.३ सें०मी० ।

पक्तियां १६ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ४४ प्रतिपंक्ति ।

पाठ-संख्या १५४६६ । सम्पूर्ण ।

प्रारम्भ :-

(टीका) श्रीगणेशाय नमः ।

प्रणमामि परं ब्रह्म यतो व्यावृत्तवृत्तयः ।

अविचारसहं वस्तु विषयीकुर्वते धियः ॥१॥

श्रीमत्काशीविलासाख्यक्रिया शक्तीशसेविना ।

श्रीमत्त्र्यंबकपादाब्जसेवानिष्णातचेतसा ॥२॥

वेदशास्त्रप्रतिष्ठात्रा श्रीमन्माधवमंत्रिणा ।

तात्पर्यदीपिका सूतसंहिताया विधीयते ॥३॥

क्रियते तत्तत्प्रकरणतात्पर्यप्रथनपूर्वकं विशदं ।

विषमपदवाक्यविवरणं मंदघियामनुग्रहाय भक्त्या च ॥४॥

(मूल) श्रीगणेशाय नमः ।

सौम्यं महेश्वरं साक्षात्सत्यविज्ञानमद्वयं ।

वन्दे संसाररोगस्य भेषजं परमं मुदा ॥१॥

यस्य शक्तिरुमादेवो जगन्माता त्रयीमयी ।

तमहं शंकरं वन्दे महामायानिवृत्तये ॥२॥

यस्य विघ्नेश्वरः श्रीमान्पुत्रः स्कदस्च वीर्यवान् ।

तं नमामि महादेवं सर्वदेवनमस्कृतं ॥३॥

यस्य प्रसादलेशस्य लेशलेशलवांशकं ।
लब्ध्वा मुक्तोभजेज्जंतुस्त वंदे परमेश्वरं ॥४॥

यस्य लिंगार्चनेनैव व्यासः सर्वार्थवित्तमः ।
अभवन्तं महेशानं प्रणमामि घृणानिधि ॥५॥

यस्य मायामयं सर्वं जगदीक्षणपूर्वकं ।
तं वंदे शिवमोशनं तेजोराशिमुमापति ॥६॥

यः समस्तस्य लोकस्य चेतनाचेतनस्य च ।
सक्षी सर्वांतरः शंभुस्तं वंदे सांवमीश्वरं ॥७॥

समाप्ति :-

देवाः सर्वे दंडवद्भूमिभागे
भक्त्या साद्धं पद्मयोनिं प्रणम्य ।
हृष्टात्मानः सत्यबोधैकनिष्ठाः
सद्यः स्वस्वं देशमीयुर्द्विजेंद्राः ॥७४॥

इत्थं साक्षाद्ब्रह्मगीता भवद्भिः
शुद्धज्ञानैरादरेण श्रुतैव ।
मत्तः श्रद्धाभक्तियुक्तस्य विप्रा
नित्यं देया नेतरस्याति शुद्धा ॥७५॥

इति परशिवभक्त्या प्राप्तविद्यस्तु सूतः
सुखयनशिवतत्त्वप्राप्तिकामेव गीतां
मुनिगणहितबुद्ध्याभाष्य निर्वाणरूपं
परतरमवलोक्य प्रज्ञया मौनमाप ॥७६॥

मुनयश्च गुरुं परवेदिन
प्रणिपत्य समस्तहितप्रदं ।
हृदयस्थमहंपदलक्षितं
परमतत्त्वतयैव विदुः स्थिर ॥७७॥

इति श्रीस्कंदपुराणे सूतसंहितायां यज्ञवैभवखंडस्योपरिभागे
ब्रह्मगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां द्वादशोऽध्यायः १२ संवत् १८७२ ।

मंगलं लेखकानां च पाठकानां च मंगलं ।
मंगलं सर्वलोकानां भूमिभूपतिमंगलं । उभयोर्मंगलं भवतु ।

(टीका) इति पर शिव भक्त्येति एतत्कविवाक्यं । इति
श्रीमत्काशीविलासक्रियाशक्तिपरमभक्तश्रीमत्त्र्यंबकपादाब्जसेवापरायणेनो-
पनिषन्मार्गप्रवर्तकेन माधवाचार्येण विरचितायां सूतसंहितातात्पर्य-
दीपिकायां यज्ञवैभवखंडस्योपरिभागे ब्रह्मगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
द्वादशोऽध्यायः १२ ॥ शुभम्भूयात् ॥

१—लिखाई प्रायः शुद्ध है ।

२—आदि और अन्तवाले पत्रे पुरानेपन के कारण कुछ-कुछ टूट चले हैं ।

३—प्रकाशित हो चुकी है । परन्तु अनेक स्थानों पर इसका पाठ प्रकाशित
पुस्तक (बालमनोरमा प्रेस, मद्रास) से भिन्न है ।

—:०:—

क्रमसंख्या १००

वाराही संहिता ।

वराहमिहिराचार्यविरचिता ।
ज्यौतिष । दे०ना० लिपि । पत्रसंख्या ६८ ।
पत्र-प्रमाण ३१.७×१८.२ सें०मी० ।
पंक्तियां १७ प्रतिपृष्ठ । अक्षर ३७ प्रतिपंक्ति ।
पाठ संख्या ३८५२ ।

प्रारम्भ :-

श्रीगणेशाय नमः । ॐ

जयति जगतः प्रसूतिर्विश्वात्मा सहजभूषणं नभसः ।
द्रुतकन.....शत मयूखमालाचितः सविता ॥१॥

प्रथममुनिकथितमवितथमवलोक्य.....रस्यार्थं ।
तानि लघुविपुलरचनाभिरुद्यतः स्पष्टमभिधातुं ॥२॥

मुनिविरचित.....ति यच्चिरतनं साधुतमनुजग्रथितं ।
तुल्येर्षभरभेदादमंत्रके का विशेषोक्तिः ॥

क्षितितनयदिवसवारो न शुभकृदिति यदि पितामहप्रोक्ते ॥
कुजदिनमनिष्टमिति वा कोत्र विशेषो नृदिव्यकृते ॥४॥

आब्रह्मादिविनिःसृतमालक्ष्यग्रन्थविस्तरं क्रमशः ।
क्रियमाणकमेवेतत्समासतोऽतो महोत्साहः ॥५॥

आसीत्तमः किलैतत्तत्रापां तैजसे भवद्वैमे ।
स्वभूशकले ब्रह्मा विश्वकृदंडेर्कशशिनयनः ॥६॥

कपिलः प्रधानमाह द्रवादीन्कराभुगस्य विश्वस्य ।
कालं कारणमेके स्वभावमपरे जगुः कर्म ॥७॥

तदलमतिविस्तरेण प्रसंगवादार्थनिर्णयोतिमहान् ।
ज्योतिःशास्त्रांगानां वक्तव्यो निर्णयोत्र मया ॥८॥

ज्योतिःशास्त्रमनेकभेदविषयं स्कन्धत्रयाधिष्ठितं
तत्कात्स्न्योपनयस्य नाम मुनिभिः संकीर्त्यते संहिता ।
स्कन्धेस्मिन्गणिते तया ग्रहगतिस्तत्राभिधानस्त्वसौ
होराख्यो गवि निश्चयश्च कथितः स्कन्धस्तृतीयोपरः ॥९॥

वक्रानुवक्रास्तमयोदयाद्या
स्तारा ग्रहाणां करणे मयोक्ताः ।
होरागतं विस्तरतश्च जन्म-
यात्राविवाहैः सह पूर्वमुक्तं ॥१०॥

प्रश्नप्रतिप्रश्नकथाप्रसंगान्
स्वल्पोपयोगान्ग्रहसंभवांश्च ॥
संत्यज्य फल्गूनि च सारभूतं
भूतार्धमर्थैः सकलैः प्रवक्ष्ये ॥११॥

इत्याचार्यश्रीवराहमिहिरस्य कृतौ संहितायामुपनयनाध्यायः ॥१॥
अथातः संवत्सरसूत्रं व्याख्यास्यामः ।

समाप्ति :-

शतमिदमध्यायानां मनुपरिपटिकमादनुक्रांतं ।
अत्र श्लोकसहस्राण्यावद्धान्यूनचत्वारि ॥१८॥

अत्रैवांतर्भूतं परिशेषनिगदितं च यात्रायां ।
बह्वाश्चर्यं जातकमुक्तं करं च बहुचोद्यं ॥१९॥

विभ्राणः शरदिदुकोटिघवलां दंष्ट्रामिवोच्चैर्मति
कृत्वाहेः फणिमंडलेष्विवपदं रत्नावलीभानुषु
यः संमोहमहोदधेः कुमतिजग्राहात्समाकृष्टवान्
ज्योतिर्गां सुचिरं वराहमिहिर-छद्मा हरिः पातु वः ॥२०॥

इति वृ० आचार्यश्रीवराहमिहिरविरचितायां शास्त्रानुक्रमणिका-
नामाध्यायः षडुत्तरशततमः ॥१०६॥

१—पाठ प्रायः शुद्ध है ।

२—पुस्तक के प्रारम्भ के दो पत्रे चूहों ने काट लिए हैं । इससे प्रारम्भ
का पाठ कुछ खण्डित है । अन्यथा, पुस्तक अच्छी अवस्था में है ।

३—छप चुकी है ।

—:0:—

254087

